

híd

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom

5

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXIV. ÉVFOLYAM 5. SZ. 1960.
M A J U S
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: ACS
KÁROLY / MAJOR NÁNDOR
/ SAFFER PÁL / VÉBEL LAJOS
/ VUKOVICS GEZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR NÁNDOR

A giccs eredete és szerepe

Sinkó Ervin

Néhány hónap előtt, Szlovéniában, egyik előadásomat követő vita során, valaki — temperamentumos fiatal felszólaló — egy kérdést vetett fel, mely nagyjából a következőképpen hangzott:

— A marxizmus tárgya a társadalom; fejlődése törvényeinek a vizsgálata és megismerése. Tárnya: a történelemnek, az emberiség életének véresen komoly problémái. Olyan kérdések, mint az, hogy miként lehet az antagonisztikus osztálytársadalmat harmonikus emberi társadalommá átalakítani, kérdések, mint a szocializmus építésének útjai és módszerei. Szinte érthetetlen, hogy ilyen sorsdöntő problémák mellett miként lehet akkora fontosságot tulajdonítani olyan végül is nem életbevágó, sőt mellékes dolgoknak, mint a film, színház, vers vagy regény, zene és képzőművészet, egyszóval pusztán esztétikai kérdéseknek. Meg kell vallanom, nem is értem, hogy pártunknak, a Kommunista Szövetségnek programjában miért foglal el annyi helyet a művészi alkotáshoz való elvi viszony meghatározása.

E rendkívüli érdekes felszólalásban ez a nagyon is elterjedt felfogás jutott meglehetősen pregnáns kifejezésre, hogy ellátogatunk ugyan moziba, olykor színházba is, kiállításokat, hangversenyeket se kerülünk épp el, regényt vagy elbeszélést, néha még verset is olvasgat az ember szabad idejében, s a rádió is szinte hozzátartozik a mindennapi életünkhöz — de mindez mégiscsak szórakozás. Az esztétikai értékek és élvezetek az igazán komoly kérdésekben, az élet komoly dolgaiban területén kívül esnek.

Különös, ironikus, de azért nem kevésbé szembeszökő igazság, hogy a giccs különféle válfajai, a giccs hatalma, a giccsnek minden földrészre kiterjedő szívós uralma, épp a giccs bizonyítja, hogy az esztétikai produkció szerepe semmiképp se mellékes sem a társadalmak, sem az egyén életében.

Éppen a giccs bizonyítja, hogy az esztétika „ügye” nem egy távoli, harmadrangú vagy éppen luxuriózan játékos szférára, hanem az egész emberre, egész életünkre tartozik. Mert ha nem így volna, ha a művészi

kifejezés, a művészet világa nem volna lényeges emberi szükséglet és vágy, hogyan lenne lehetséges, hogy az álművészet, a giccs mindenüvé belopóddzék, jelen legyen az intim életben éppúgy, mint a közéletben, a férfi és a nő viszonyában éppúgy, mint a politikában?

Ami az erkölcs szempontjából az emberi viszonylatokban a hazugság, annak felel meg esztétikai viszonylatban a giccs, az esztétikai tevékenységnek az a fajtája, mely hamis pénzt gyárt és hamis pénzzel fizet.

S ez a hamis pénz nem éri be azzal, hogy szintén forgalomban van, hanem az a tendenciája, hogy kiszorítsa azt az igazit, aminek alan'as utánzata. Konkrétan: a giccs a művészi intenzitás külső jeleinek a másolata, nem a szenvedély kifejezése, hanem a szenvedély gesztusainak a majmolása. A giccs a mélyről feltörő igazi pátoszt a retorika szóvirágjaival helyettesíti, az olcsó és dekoratív külsőségeket emeli fölébe az emberinek és az eleméntárisnak, a kulisszákat adja az élmény és a vigasztaló érzelmességet az átélt konfliktusok és problémák helyett. A giccsnek lényeges saját'sága, hogy a szépség és az igazság igényével lép fel; a legsilányabb sláger és a megrendelésre gyártott háborús sovíniszta dal vagy „élethű” csatakép egyaránt meghatározott világnézetet szuggerál. S annál sikeresebben, mert semmiféle köve'elményt nem támaszt a hallgató illetve szemlélő szenzibilitásával szemben, e'leve alkalmazkodik publikuma improduktív szellemi renyheségéhez.

A kérdés azonban épp az, hogy miért van keletje, éspedig világraszóló méretekben, az ilyen hamis pénznek?

A giccs épp mint giccs nem válhatott volna központi jelentőségű nemzetközi kultúrproblémává, nem elégitene ki meghatározott nemze'közi társadalmi szükségleteket. A giccs eredete és szelleme csak úgy válhat érthetővé, ha világosság derül annak a társadalmi szükségletnek a természetére, mely a giccsre él're hívja, életben tartja és civilizációnk elmaradhatatlanul szívós kísérőjévé, egy magát számtalan alakban reprodukáló démonikus lelki és szellemi hatalommá teszi.

A probléma bonyolultságát és jelentőségét túlságosan leegyszerűsítik, mikor a giccset pusztán annak a társadalmi kategóriának a pszichológiájára vezetik vissza, melyet kispolgár néven szokás megjelölni.

Igaz, a kispolgár azt az embertípust képviseli, amelynek legfőbb nosztalgiaja a biz'tonság, épp azért, mert egzisztenciájának alapiával együtt ömaga is minduntalan megingatható. Igaz, a kispolgárnak feje fölött összecsapó történelmi erők harcához, az egész külvilághoz való viszonya a maga szűk köre védelmére, a haszonra és a félelemre redukálódik. Mint társadalmi lényt és egyént deformálja társadalmi helyzete. Nem tud lemondani arról a reménytelen utópiáról, hogy olyan világban élhessen, melyben csak mások tar'oznak szembenálló táborokhoz, de neki nem kell semmit a magáéból, a saját szűk köre javaiból és örömeiből kockáztatnia. A félelem s a maga fenyegetett nyugalmaért való gond adott helyzetekben rabiátussá, olykor pedig önmaga iránt való őszinte részvéte érzelmessé teszi.

Igaz, a kispolgárnak kell, a kispolgárnak hízeleg a giccs, a kispolgár szívesen adja át magát mindennemű emelkedett, nemes és szép érzelmeknek, mely szürke való életben semmire se kötelez. A kispolgár a kirándulások barátja. Kirándul az úgynevezett magasabb szférákba is, hogy ott az ellágyulásban és langyos könnyek jótéményében gyűjtsön erőt a durva és szennyes valóságos élethez, a lelketlen, de végül is egyedül komolyan veendő hétköznaphoz.

Amit azonban kispolgári mentalitásnak nevezünk, az semmiképp se csak a kispolgáré.

Nincs ember, aki „tisztán” és kizárólagosan csak kispolgár. S ugyanúgy nincs olyan társadalmi osztály sem, melynek tagjai — pusztán osz'ályhelyeze-

tüknél fogva — eleve immúnisak a kispolgárinak nevezett lelki alkat tartozékaival — és ennek következtében a giccsel szemben.

Ellentétben bizonyos „marxisták”-kal, akik az emberi élet tartalmának eltorzulását meghatározott társadalmi osztályra korlátozzák, maga Marx sokkal átfogóbb távlatból ítéli meg és fedi fel a problémát. Ő egy olyan belső ellentmondásra mutat rá, mely minden ember életére kiterjed és általános érvényű az egyes embernek a többi emberhez, az embernek a társadalomhoz való viszonyában:

„Mint ha a mi korunkban minden dolog a maga ellentétével volna viselő. Amilyen mértékben az emberiség úrrá válik a természetén, olyan mértékben lesz maga az ember más ember rabszolgájává vagy a maga aljasságának rabjává. Úgy látszik, hogy minden találmányunk és egész haladásunk azzal végződik, hogy a materiális erők intellektuális életre tesznek szert, az emberi élet pedig a pusztán materiális erők színvonalára süllyed. Korunk termelőerőinek és a társadalmi (emberi) viszonyoknak ez az antagonizmusa kézzelfogható, uralkodó és elvi athatatlan tény.”

Rendkívül érdekes, hogy más kérdésekből kiindulva, nem társadalmi, hanem erkölcsi és esztétikai problémákkal viaskodva, Kierkegaard ebben a végső következtetésben — abban, hogy a modern civilizáció létfeltételei kivetkőztetik önmagából, degradálják, fantomatikussá teszik a konkrét embert — megelőzi Marxot, amikor megállapítja:

„Nincs az a reme' e, aki annyira valószínűtlenül élt volna, mint mi manapság, mert ő ha lemondott is az egész világról, nem mondta le önmagáról.”

Semmiképpen sem véletlen ez a „konkordancia”, a Kommunista Kiáltvány szerzőjének az egész más természetű problematikából kiinduló individualista etikussal való találkozása épp ezen a ponton. Az embernek és emberinek degradálódása, az emberi életnek a spontánul emberi és egyéni tartalmaktól való társadalmi megfosztottsága, a társadalmi mechanizmus, amelyben és amelytől valóságosul lenné, személytelenné, valósággal láthatatlanná válik a sajátosan emberi az emberben, az ember és ember közötti viszony eldologiasodásából származó úr az életben: ez Kierkegaardnál szinte lírikus, szubjektív erkölcsi élmény, a forradalmár Marxnál pedig a tőkés termelés törvényeit elemző tudós objektív diagnózisa formájában jut kifejezésre. Bármennyire különböznek is következtetései, amiket megismerésükből levonnak, ennek az ő megismerésüknek, meggyőződésük szerint megvan a döntő jelentősége nemcsak a társadalomtudomány illetve az etika, hanem az esztétika szempontjából is. Épp azért, mert a társadalmi, etikai és esztétikai problémák nemcsak összefüggnek, hanem a valóságban csak különböző aspektusai és megnyilvánulásai ugyanannak az egy életnek, annak a társadalmi, etikai és esztétikai rész-lényekre fel nem bontható integrális egységnek, amik vagyunk mi emberek.

Az ember azonban, ez a rész-lényekre fel nem bontható integrális egység mégis úgy él, mintha rész-lényekből volna összetéve. Ha munkás, akkor áruba bocsátja a munkaerejét és csak ezen a viszonyon kívül kezdődik külön emberi élete. A tőkésnek, a hivatalnoknak, kereskedőnek, ügyvédnek, hivatásos katonának stb., mindenkinek van egy külön törvényeknek s külön morálnak alávetett külön élete a társadalomban, a maga társadalmi funkciójában és egy másik külön morált érvényesítő vagy mímelő élete a családján belül, másik, „szabadabb”, ha szórakozik, megint másik, ha valamely vallásfelekezetnek a tagja s külön erkölcsi törvény szabályainak kénytelen engedelmeskedni állampolgári minőségében. Ugyanannak az embernek egész sor egymástól független vagy egymást meghazudtoló erkölcsi kódexe teszi azt, hogy ami a magánéletében igazság, a nyilvános életben hazugság vagy éppen bűn. Így dominál az élet gyakorlatában az a bomlasztó erő, amit a marxi terminus technicus „önelidegenedésnek” és „el-

dologiasodásnak" nevez, az a bomlasztó erő, amely az embert megfosztja egységétől, megfosztja az életet a maga egységes emberi tartalmától és formájától, esztétikai síkon a minden életmegnyilvánulásban egységes stílustól. S ez az a rés, amely szabad utat nyit a giccsnek.

A méltatlan valóság elől való szökés és bujkálás szükséglete az, ami termi, életben tartja és sokasítja a giccset. A hazugságokból, melyek közt az embernek élnie kell, a giccs a szabadulás illúzióját nyújtja úgy, hogy a hazugságok bonyolult szövevényét a maga új, de érzelmes és retorikus, a művészet külső eszközeivel talált hazugságával tetézi. Az öneszmélet cselekedetet sürgető, lázító fájdalom helyett az álművészet a valóság kellemes félreértésének vagy feledésének fiktív üdvével kecsegtet. S ami szépség a csúf való életben hiányzik, az a giccsben úgy jelenik meg, mint a megdicsőült valóság. A brutalitás a hősi gesztusok álruhájában csillog, az emberi viszonyokhoz tapadó szennyet pedig lágyan aranyozza be az ábrándos hamis holdfény.

Eszerint a giccs legjobb termő talajára abban a valóságban talál, melyben az élet a maga monoton ürességével megnyomorítja az embert. Épp olyan állapotokban és helyzetekben, melyekben legkevésbé elviselhető a kényszer és legnagyobb a kielégületlenség, a hazugság és képmutatás pedig mindennapi gyakorlat, kínálja a tolakodó álművészet a maga bódító mérgét enyhítő orvosságnak. S ezért burjánzik az álművészet számtalan változatban, szóban, írásban, képen, zenében és mindennemű úgynevezett dísz tárgyakkban a szerelemnek s általában a férfi és nő viszonyának témaköre körül.

Ezért volt századokon át oly nagy keletje regényben, dalban és olajnyomatokban a szegénység „poétikus” ábrázolásának, innen a szükséglet, melynek annyira megfelelő műfaj a bűnügyi regény mint a büntető örvénykönyv paragrafusaitól fegyelmezett rendes polgári élet romantikaszükségletének a hordozója. S ezért alakult ki a legújabb időkben a polgári és egyházi, a háborút és faszmust propagáló giccs-irodalom, indulók, csataképek s a kannibalizmus biborszínekben festett apoteózisa mellett a giccsnek egy új fajtája, a specifikus „proletár-giccs”, mely a munkást életében, harcában, munkájában és még halálában is egy embertelen klisé szerint a forradalmi káté hősies aomatájának ábrázolja.

Hogy bizonyos magasabbrendű esztétikai élményben való részesedéshez iskolázottság, az érzékeknek képzettsége, az intellektualitásnak egy meghatározott foka, az egyén kulturáltságától függő esztétikai szenzibilitás kell, ez kétségbevonhatatlan. Ámde nem a fejlett és a primitív esztétikai szenzibilitás, nem a differenciált és a primitív ízlés ellentéte az, amiről beszélnek. A giccs nem a primitív, hanem a romlott ízlésre apellál, s a romlott ízlés nem pusztá hiány, hanem pozitív rossz, mint maga a hazugság.

„A romlott ízlésnek a művészetben mindig megvan a sajátos hullaszaga. A romlott ízlés mindig megbízhatóan bizonyítja, hogy az ilyen rothadt civilizációk lépcsői alatt valami hulla van feloszlóban. Bizonyos embereknek és életföltételeknek a hullája, rothadó világnézeteknek és egészségtelen emberi viszonyoknak hullája... A romlott ízlés minden időkben matematikailag biztos bomlási tünete, s ez a szakvélemény sohasem csalt.”

Ez az idézet Krležának a ljubljanaí jugoszláv írókongresszuson tartott előadásából való. S ez az ő diagnózisa pontos.

A giccs ugyanis nemcsak szimptóma, s nemcsak az ízlés ártatlan és ártalmatlan eltévelyedése. Épp, mert álruhában, a művészi kifejezés külső eszközeit utánóztatva lép fel, negációja a művészetnek, mindennek, ami az átélt valóságból, élményből, spontán, elementáris felindulásból fakadó, igazságával meglepő szó. Míg a művészi kifejezésben mindig van valami, ami nem programszerű, ami nemcsak felelet, hanem kérdés is és ami szubjektív és spontán, mint a sikoly, s míg a nyugtalan művészi szó mindig újra fel-

fedező útra szólít, a giccs — épp azért, mert „a valóság nevetséges pótszere” (Krleža) — kitér a kérdések elől s helyettük eszményi kész feleletekkel szolgál, eszményeket kínál, úgynevezett nemes és szép eszményeknek megfelelően hamisítja meg az embert és a valóságot, eszmények nevében áld és átkoz — és teremt hazug eszményeket, hazug mértékeket, s velük embereket, akik a tömeges giccs szuggesztiójának hatása alatt a legelemibb ösztöneikben megzavarodva már maguk se tudják egész biztosan, hogy mikor hazudnak és miben hisznek.

A giccs dehumanizáló, démonikus erőként hat. Nem hathat másképp már csak azért sem, mert ellenséges a specifikus művészi igazmondással szemben.

Ugy tesz, mintha szintén benső inspirációból születne, valójában pedig csak a hatásra törekszik. Hatásvaszó ripacs, aki túlharsogja és meghamisítja azt, ami ihletett vox humana. Míg a legmagányosabb költői szó is közösségre, közös emberi tapasztalatokra, embereket egymással összekötő élményekre és képzetúrsításokra apellál, közlést és közösséget akar — a giccs nem az emberi magányból, hanem a publikumból és annak a szellemi passzivitásából indul ki, abból, hogy mi az, amivel leginkább alkalmazkodhat, kedvébe járhat a közös sémákban gondolkodó és élő emberi inerciának.

A giccs nemzetközi és hazai ipara is, mint Marx szerint minden termelés, „nemcsak tárgyakat (árut) termel az alany (a fogyasztó), hanem alanyokat is a tárgy számára”. S ez az éppen, ami a giccsset, akár fényképeszeti kirakatokban, akár rádió-adásokban, akár plakátokon, filmen vagy mindennapi használati tárgyak buta cifrázásában, akár dalban, festményben, szoborban, versben vagy regényben jelenik meg, a legbarátibb álarcban is alattomos, szívós és ellenséges, bénító hatalommá teszi.

„Kedves Elnök elvtárs, kövelem apám fejére a legszigorúbb büntetést, a halált” — ez volt a levél szövege, amelyet a tizennégyéves Ljudevit Frejka írt a prágai törvényszék elnökének, s amelyet a csehszlovák sajtó a Títo ellenes pörök korszakában közölt. Lehet, hogy a fiút nem kényszerítették a levél írására. Lehet — és ez a felevés iszonyatosabb —, lehet, hogy a fiú csakugyan szószerint magáévá tette a minden emberi mórvumtól megfosztott, embertelen elvhűség „hősi” eszményeit és egy fikatív, de annál lármásabb „közvélemény”, újságcikkek, szavalatok és álforradalmi dalok, irgalmatlan frázisok, egyszóval a forradalmi giccs szuggesztióját követve méltó akart lenni az eszményhez.

A giccs elvonatkoztat az élő, a komplex, valóságos emberi lénytől, s elvonttá teszi azt is, akit hatalmába kerít. Amikor azonban a vádlott a törvényszék ítéletének megfelelően csakugyan hurokkal a nyakán, bitófán fejezte be az életét, semmi se maradt a frázisok fantómjának a szemfényvesztéséből, s a kis Ljudevit Frejka a „hősies” levél rémült írója felakasztotta magát.

A szocialista giccs sohase szocialista. A patétikus lengyel nemes úrral, a slantity-tyal példálózva, aki inkább kardjába dől, semhogy az objektív lehetőségekkel számolva tovább folytassa a harcot, a breszt-litovszki békefeltételek elfogadását követelő Lenin, az autentikus forradalmár, azt vetette a baloldali ellenzék szemére, hogy a forradalmi frázis bűvöletétől nem lájják az igazi forradalmi érdekeket és feladatokat. A frázis és a póz, a nagy szavak és a látványos gesztusok: stílus kérdése, politikai és esztétikai stílus itt egyet jelent. Összeférhetetlenek annak az embernek a stílusával, aki ügye természetes szövetségeseinek tekinti és akarja a szenvedélyesen bíráló öntudatot, a gondolat megvesztegethetlen világosságát, az erkölcsileg legmasabbrendű emberi igényeket.

A művészet és a giccs alternatívája nem a „szakmabeliek”, hanem az ember ügye. Az emberé, aki minden viszonylatát az emberség színvonalára akarja felemelni, aki az emberségnek a színvonalán akar szembenézni az élet és a társadalom minden objektív és szubjektív problémájával, az emberség színvonalán akar rájuk megoldást keresni; ennek az embernek a munkája, harca, és mind tudatosabb akarata formálja át népek és világrészek, azaz személy szerint mindegyikünk életfeltételeit és határozza meg öntudatunk tartalmát, erkölcsi és esztétikai érzékenységünk fokát.

A giccs — a maga megszámlálhatatlan változataiban, a szemérmetlenül vaskos folklorisztikus idealizálástól egész az ellopott, a szimulált élmények rafináltabb ábrázolásáig — a végső komolyságnak éppúgy, mint a felszabadító humornak a hiányával, az őszinteség szenvedélyének a száműzésével, hazug konfliktusaival éppúgy, mint hazug harmóniáival s mindenekelőtt a kész formulákkal, melyekből kiindul, propagálja és konzerválja épp azt a színvonalat, mely alatta van az ember eleven szubjektív kielégületlenségében, nyugtalanságaiban és vágyaiban potenciálisan adott színvonalnak.

Ebben a heves és fájdalmas ellentétek és véres konvulziók között a maga emberhez méltó formáját kereső és teremtő világban az esztétikai produkció sem alkot külön szférát. A művészi alkotás, épp azért, mert az emberi élmény fokozott intenzitásának az eredménye, a leghalkabb dal is harci aktus: harc a némaság, harc a magányosság, harc a problémák, az emberi fájdalmak és vágyak opportunus elhallgatása ellen és, ha művészi alkotás, akkor kivívott győzelem is, győzelem a kompromisszum, a fáradt megszokás és minden lélektelen sablon fölött.

Riport a plocei kikötőből

Gál László

1

*kő kő kő
kő az alapja
kő a jövője*

*nem város
nem kikötő
mert vers
és csupa kő*

*nem vers
mert kikötő
és jövő
mert csupa kő*

2

ember vagyok

*ne ülj folyton a kávéházban
mondom magamnak*

*igazad van
mondom magamnak*

*és kiülök a padra
a tengerparton
és süt a nap*

*milyen jó ez
mondom magamnak
és rágyújtok egy cigarettára*

3

Plocse épül
 nagy kikötő lesz
 óriás
 egy ország építi
 emberek építik

az emberek építenek
 éjjel-nappal építenek
 Plocse épül

az emberek Moravát szívnak
 és pálinkát isznak
 és bort

az emberek építik Plocsét
 és a világot
 és füstöt isznak
 és bort isznak és pálinkát
 az építők
 az emberek

asszonyok értsétek meg őket
 asszonyom érts meg engem

4

én nem vagyok otthon
 és az otthon
 otthon-e nélkülem?

fáj hogy nem vagyok otthon

de ha otthon volna
 nélkülem az otthon
 még jobban fájna

úgy elvinném magammal

de hát akkor hol volna otthon
 az otthonom?

Rastko Petrović költészete

Petar Popović

Habár Rastko Petrović még nyomban az első világháború után jelentkezett első művével, az olvasók nagy tömegei ma sem ismerik. Ennek a szomorú ténynek az oka főképp politikai és társadalmi tájékozatlansága.

A magánéletben zárkózott és nehezen megközelíthető, irodalmi tevékenységében pedig betegesen szenzibilis Petrović burzsoá irodalmi rafináltsággal arra törekedett, hogy egy külön esztétikai világot alakítson ki magának, ám nem tudott közvetlenül és élénken hatni az olvasók tömegére, sem nem volt képes magával ragadni, követésre csábítani fiatal írókat.

Rastko Petrović magányos író volt. Munkásságában a naiv eszmei és formai maradiság összefonódik egynéhány, az ő idejében hipermodern törekvéssel és irodalmi felfogással. Amikor fellépett az irodalom porondján, pretenciózus zagyvaságoktól és érzelgősségtől mentes lényegével újszerű volt. Alig van írónk, akít kevesebb szál fűz a kopott burzsoá szentimentalizmuhoz: s ha két-három szóval akarnók jellemezni, azt mondhatnók, hogy az ember lelki világának émelgyősen szenvedő elferdítése ellen harcolt (persze, nem magyarázgatva).

Volt valami ellentmondás Rastko Petrović személyében: jóllehet betegesen érzélgős volt, hidegen, racionalisztikusan, magabiztosan írt. Ez aztán egy kissé mesterséges gyümölcsöt termett. S ez az alapvető hibája, ez az oka annak, hogy kortársai nem tudták gondolatait közvetlenül és spontán élvenni. Vagyis, fogalmazzuk meg szabatosabban: voltak-e Rastko Petrovićnak filozófiai vagy tudományos eszméi? Nem voltak. Felfogásában és érzelmeiben már távolodott attól az osztálytól, amelyhez tartozott, de nevelésének és szokásainak hatása alatt és világos távlatok hiányában nem volt képes mélyebben és teljesebben megérteni a társadalmi fejlődés folyamatát. Ez társadalmi és lelki hasadást okozott benne; mint embernek magányosság, mint írónak fojtogató megkööttség lett a sorsa.

Rastko Petrović — talán nem is tudatosan — pozitív állásfoglalásként kívánta objektivizálni lelki és művészi álláspontját. Ezzel bizonyára kendőzni

és enyhíteni akarta alighanem egész életében fellépő lelki válságait. Fokozatosan bizonyos fajta „szellemi arisztokratává” vált, olyanná, aki ebben a világban csak vendég, turista. Ez szülte artizmusát és gyakran igen szembe-ötölő felületességét, s ez a tulajdonsága nagyon gátolta abban, hogy teljesen kifejtse sok, egyébként érdekes, mélyreható elképzelését. Örökös utazó volt, s mivel mindenütt idegennek érezte magát, sehol sem tudott megtelepedni. Utazásai során tömérdek élménnyel, képpel és megfigyeléssel gazdagodott. Nem érdekelték a társadalmi viszonyok és az emberek cselekedeteinek mélyebb rugói, hanem az esztétikai élvezetet nyújtó pillanatokot, hangulatokat kereste. Ez a talán legnagyobb esztétánk szépség iránti szeretetétől öszönözve egy magábazárt, ábrándokból és hazugságokból épült világot teremtett, hogy megvédje magát az élet durvaságaitól. Harcra egyébként a legkülönbözőbb formákat öltötte, gyakran izléstelen pszichologizálásban jutott kifejezésre, mint például az *Afrika* című művében. Pszichologizálással pótolta, helyettesítette annak a képességének a hiányát, hogy behatoljon az emberi lélektan összetett, társadalmi eredetű problémáiba.

A kispolgári környezetéből származó és az életet nem eléggé tisztán látó Rastko Petrović — abban az igyekezetében, hogy minél több élményt és ismeretet szerezzen — belevetette magát Nyugat-Európa örvényeibe. Am a könyvtárak és képtárak mellett meglátott egy végtelen, szépségben és mélységében is nehéz, gyötrelmes életet. Ez a meglátás — úgy látszik — nagyon váratlan volt, elkábult és megzavarodott tőle. Mivel nem voltak tisztázott fogalmai a társadalomról és az életről, összeütközött benne a szépségről szőtt álma és a zord valóság.

Irodalmi alkotásai visszatükrözik nyugtalanságait, szenvedéseit és az élet utáni sóvárgását. Művei a méltatlankodás és a megbotránkozás viharát váltották ki kispolgári közönségünk köreiben. Amikor 1921-ben megjelent a *Ferun, a villámisten bohózata* és 1922-ben a *Fölfedezések* című könyve, néhány kritikus társadalmilag veszélyesnek nyilvánította. A közép-szerűek megengedhetetlennek tartották friss hangját és eredetiségét. A *Fölfedezések* megjelenése alkalmából egyik bírálója ezt írta: „Én azonban... elégetném könyvét, őt pedig bezárnám egy szép ketrecbe”. Másfelől viszont melegen üdvözölték ezeket a fiatalkori műveit.

Petrović legjellegzetesebb erénye az emberszeretet. Póz és színlelés nélkül szerette az embereket. Neki az ember nem volt esztétizálásra való elvont fogalom, s nem látott benne személytelen, a dolgok és tárgyak tengerében elveszett egyedet sem. Éppen az ember iránt tanúsított viszonya teszi jelentékennyé irodalmunkban. A világot egészében látta, amelyben az embernek megvan a maga megszokott helye. Az emberek hatnak egymásra, és a dolgokkal való érintkezésükben humanizálódnak. Rastko Petrović emberszeretete nem elszigetelt, szenvedő siránkozás valami fölött, ami nincs. A dolgokat is az ember mellett és az emberen keresztül nézi. A *Afrika* című könyvében az emberek nem különíthetők el azoktól a tárgyaktól, amelyekkel dolgoznak és attól a tájtól, ahol élnek. Nem tesz különbséget fajok, népek és társadalmi rangok között. Nem kutat olyan rendkívüli emberek után, akik környezetükre való tekintet nélkül emelkednek ki és mások fölé. Ha kiemelkednek is, ez a kiemelkedésük a környezettől függ. Különböző nemzetiségű emberek vonulnak el előttünk, és sehol sem látható az a törekvés, hogy a folklort és a festőiséget önmagában, az embertől és az élettől elkülönítve ábrázolja.

Mindennek, ami az emberben és körülötte történik, megvan a maga minden pillanatban megújuló szépsége. Az életnek a szépség az értéke, s ezt a szépséget Petrović sokkal mélyebben fogta fel, mint ahogy általában szokták. A *Afrika* című könyvében egy helyen ezt írja: „Nézd, nézd figyelmesen ezt, mert később — nem tudni, miért — azt mondogd majd: ez olyasvalami, amiért érdemes volt élni”.

Korom Tibor fordítása

Emberek beszélnek

Részlet

Rastko Petrović

Rastko Petrović (1898—1949), a két háború közt születő modern szerb költészet és prózairás egyik legnagyobb alakja, ezt a művét (amelynek harmadik, befejező részét közöljük) 1931-ben írta. Erdemes idézni a könyv előszavát, amely néhány rövid mondatban hajszálpontosan rögzíti az író ihletének forrását és alkotói módszerét:

„Ezt a könyvet egy utazásomon írtam.

Egyszerre mindaz, amit az emberek körülöttem beszéltek, mintegy testet-öltött és odaférközött a szemem és a szemlélt tájak, épületek közé. Legelőször az világosodott meg bennem, ami ma ennek a könyvnek a címe: az emberek beszélnek. Amit mondanak, egyszerű, jelentéktelen, de éppen ezért túltelített mindazzal, amit az emberek és az egész Világegyetem élete hordoz. Az első, szinte maguktól jövő szavakat azonnyomban lejegyeztem egy kis kávéházban, a szemben levő dohányboltban vásárolt papíron. Azután, nem tudván ellenállni a követelő szükségnek, hogy megőrizsek mindent, ami felötlött bennem, s úgy érezve, hogy a benyomások azonnal elillannak, kápolnák fapadjain folytattam az írást.

Úgy érzem, hogy ez a munka jelentős, formájának újszerűségénél és tartalmánál fogva. Túlon'ül meg vagyok elégedve vele ahhoz, hogy bármi mást mondanék róla. Sokkalta kerekébb, sokkalta egészségesebb mindennél, olyannyira, hogy nem hord magában semmiféle tézist, nem szól egyetlen országról sem, nem védelmez semmiféle esztétikát.”

A móló közelében vagyok. Lassan körülhordom a tekintetem. Valóban, minden, ami emberi ezen a tavon, alszik. Nincsen semmi emberi a tájban. Beülök az egyik csöndesen ringatózó csónakba és nézem a vizet. Mit tesz most, hogy napközben emberek nyüzsögnek rajta! Mit tesz most, hogy római és mór katonák táboroztak itt, légionárusok hullottak mint a legyek, és San Diego madarakkal és halakkal övezve evezett a Sziget felé! És mit tesz az, hogy Pippo úgy érzi, ideláncolták a bárkájához s a lány, aki hozzá akart menni, többé egyáltalán nem gondol a férjhezmenésre. Ó, hiszen még boldog is lehet, hogy a kislányuk az ő nevét viseli és Pippo bárkáján ugyanez a név áll. Különbösen az is lehet, hogy Pippo ezt a nevet csak úgy véletlenül hallotta valamelyik barátjától! Akármint van is, minden, ami álomba merül, teljesen lemosódik a tájról.

Nincs többé kit hallgassak, nincs kinek válaszolgassak. Mintha soha egyetlen emberi hang sem ért volna ehhez a fülhöz, amelyet most csak a sötét éjjeli levegő és a túlról emelkedő nedves pára tölt meg színültig. A szájam is tele van nyers és keserű nedvességgel. A nyelv, mint valami kétéltű állat, elragadtatva lélegzik ebben a nyers és friss akváriumban.

Elöttem a holdsütötte tó, amelynek határvonalai nem a föld szintjén, hanem valahol az ég függőyeinek pereménél ködlenek. Csakhogy nem is a vizet látom, nem is az éjszakát, sem a tó lámpásait. Nem a vadregényességet látom, hanem a valóságot. Egész lényemmel érzem: nem egyszerű tájkép ez itt előttem, hanem a természet része. Elemei, szervei összefüggő, közös életet élnek. Az, ami valamikor nem volt számomra más mint: rövid kis hullámok kellemes csobogása a csónak körül; most fülemnek is és egész lényemnek: a víz választja az ég és a tó közt nyargaló légáramlatoknak. Az ég és a víz között levegő van és ráfekszik a vízre, gyűrűzi, borzolja. Szívja a nedvet a vízből s ezen át vetíti a hold tojásdadra megnyújtott képét. A föld fekete s a roppant térségekben utazó csillagképek sem bontják meg a mérhetetlen távlatok csodálatos összefüggéseit.

És egész halványan megszólal bennem: szép ez? Talán! Én nem látom a vadregényességet, a külső összhangot, a költői vonásokat. Roppant sok elem, vagy inkább ugyanannak az elemnek számlálatlan sok megnyilvánulása él körülöttem tragikusan és hősiesen. Egyetlen közös harcban és kibékülésben. Együtt. És én látom, én egyszerűen, kizárólag és közvetlenül tudomásul veszem. És ez erősebb a szépség felismerésénél, erősebb a nap-pali élet, az egyéni élet felismerésénél. Ez maga az élet. Egy magasabb-fokú szépség felismerése, saját halálunk felismerése. Lázadozás nélkül, ellenkezés nélkül. Akár egy hangya halálát venném tudomásul. A természet gyárának kellős közepén vagyok. Érzem, hogy nő és duzzad a hangyasors fontossága és hogy zsugorodik az Én sorsomé. Kétéltűek találkozása az éjszakában. Két sors találkozása.

Mindenütt körülöttem a végtelenségig: víz, levegő, föld és égi villanások. Madarak és denevérek suhannak el. Halak úsznak át. Vannak persze mindenféle apró vízi vadacskák, úgynevezett állandó elemek, amelyeknek összértéke az örök átalakulásban változatlan és vannak elemek, amelyek az életét jelentik, amelyek csodát jelentenek, nemcsak azáltal, hogy vannak, hanem az előbbi csoporthoz viszonyítva is. Ezek valami megmagyarázhatatlant, látszólag múltot, egyszerűit visznek be az elemek örök rendjébe.

Azu'án, épp oly látszólag múltón és természetellenesen, mint a madarak és a denevérek, villamos folyamok, sugarak sodra áramlik, hullámszik át a világon. Láthatatlan robbanások és katasztrófák röppentik fel azt, ami itt van közvetlen közelemben, számokkal ki sem fejezhető magasságokba; és rettenetes kataklizmák húzzák le, mint roppant vízeséseket a magasságok erejét egészen a csónak pereméig, hogy megbillen belé.

Ettől a kozmikus áramlástól a víz színe csupa mozgás; szétfolyt ezüst. Közvetlen közelemben sóvár vízi növények emelkednek a tó fölé. Hosszú levelekkel szívják a levegőt a víz fölött és törzsükkel a vizet. Halak úsznak át köztük. Hallgatom a növényzet halk zizegését s a madarak hangos rikoltozását a magasban. A levegő és a víz susogó hangokat hallatt s a távolból kutyaugatás ér hozzám.

Mindamellettt hajlamos vagyok rá, hogy ezt a hangzavart pusztá megszokásból éjjeli csöndnek nevezzem. Pedig sejtem, hogy a természet sohasem volt élénkebb, elmerültebb beszélgetésben. Hallok valami állatot motozni a sűrűben, hallom az ágak recsenését a fákon. S ezt az egész világ csöndnek nevezné. Csupán azért, mert semmi emberi hang nem elegendik az éjjeli táj zsidobongásába. Elég, hogy az ember elnémuljon s a természet hangjai szabadon fölcsapjanak, hogy rámondhassuk: ez a csönd.

Az egész természet köröskörül egyetlen közös munkán szorgoskodik. Mintha minden egészen új, épp az imént készült volna. Minden pontosan, szenvedélyes befeledkezéssel működik, a föld és az ég borzalmasan és nagy-szerűen éli az életét. S a szerves élet mitsem változathat rajta.

Igen, ez az ami örök, a keletkezésnek ez az állandó friss jelenléte s mindaz, ami látja, érzi, üdvözli és igazolja, a szellemem és én magam, mindenestől elmúlunk egy szakadatlan haldoklásban. Nem mintha bánkódnék emiatt, nincsen bennem bánat, de izgalom: igen. Vajon le tudom-e ezt írni, most és soha többé? Mert senki soha többé nem hiszi el nekem; én magam sem hiszem el többé. De most: igen! Akár hiszik, akár nem! Épp úgy sajnálom ennek az utolsó kis növénynek az életét, mint a magamét. Nem tálságosan, csak annyira, hogy ne legyen különbség; vagy talán a növényét még inkább, s ez mégis oly kevés, hogy gyökerestől kitéphetném, mialatt erről gondolkodom s nem érezném a legkisebb lelkiismeretfurdalást sem. Jobban sajnálom a ringó csónak egy-egy mozdulatának végét. Vagy nem is, ez mind hazugság, mert gondolat. Nem akarok gondolkodni. Nem akarok gondolkodni, és lám már nem is gondolkodom. Többé nem sajnálok senkit. Nem sajnálok semmit. Csak a sejtjeimmal élek, csak a sejtjeimmal. Mint a növények.

Egy villám, amely szárazon végigsuhintott az égen, egy pillanatra a legnagyobb pontossággal kirajzolta a tó partjait. A néhány kilométerrel odább kikötött bárkákat, a kifeszített hálókat, a távoli tüzeket. Megvilágította az egész hegláncot és a Mont Palankinost, amely mintha meredek falain tartaná a mennyboltozatot. Az egész természet keményre és kékre vált, mint a halott ajka. Egy csillag hullott le, amint visszatért a sötétség. Elkáprázva, nem látom többé a fák s a közeli domb sötét körvonalait sem: a világ összeszűkült az előttem ezüstlő vízre és a fölöttem hunyorgó csillagokra. Fölnézek és a pillantásom elkapja a legfényesebb csillagot, amint ferdén belefut a földöntúli távolokba. A tükörképe ugyanezt az utat teszi meg a tavon, csak-hogy ellenkező irányban, egyenesen felémrohan, egészen a csónakig s ott egyszerre kialszik. Hogy csal a szem: az egyik csillag magasan fölöttem repül s ugyanakkor a másik egyenesen felém. Összegörnyedek a csónakban, mintha attól félnék, hogy eltalál. A természet némán és gyilkos kedvvel dobálja üstököseit, villámain és villámainak visszfényét, mint a legelső napon.

A fák, amely többnyire észrevétlenül maradnak nappal, amikor emberek élnek mellettük, most teljes integrális életüket kezdik. Minden egyes levél szinte észrevehetően erőlködik, hogy különváljon a szomszédjaitól és minél nagyobb lélegzetet vehessen. Megérezem ezt és akaratlanul szétárom az ujjaimat, hogy a levegő minél jobban körülölelje őket. Fönről leig, bármelyik oldalon, sehol egy gondolat. Minden ami emberi, végre álomba merült és a mély emberi lélegzés ugyanolyan csöndes, mint az erdők lélegzése.

Az én elmém is abbahagyta a munkát. Egyetlen következtetése, hogy él és hogy egyedül van. Időről időre megpróbál fölropülni. Beléütközik mindenbe maga körül, mint a vak madár. Aztán megül nyugton és kifulladásra.

Ez nem szépség most körülöttem (annyi tavat láttam már és ez semmivel sem különb a többinél), hanem egybefonódott élete mindannak, ami a természetet alkotja. Ez nem tő itt alattam, hanem törvények és erők vad szövevénye; s az életem alig észrevehető kis lánggal lobog benne. Végtelen az éj.

„Mi volt ez, mi volt ez! Nesz, szesz, mez... nyers, resz... lesz, szesz... vers... nesz, lesz, nyers, mersz, mez... tesz, vesz, szesz, lesz, versz, vers, vers, perc... ez... ez... bez, cez, csez, dez, dzsez, fez, gez, gyez, hez, jez, kez, lez, lyez, mez, nez, nyez... nyez egy, nyez kettő, nyez három, nyez négy, nyez öt, nyez hat, nyez hatezer, nyez millió, nyez billió. Billió! billió, billió, nyez billió. Hulló csillag? Nem! Palankinos? Nem! Nyez billió, nyez billió. Nyez, nyez. De hát mi ez? Ja igen: valami nesz. Talán vidra, talán nyest. Vannak erre nyestek? Csakugyan: mi volt ez? Végtelen az éj. Erről gondolkodtam. Végtelen volt az éj. Mikor végtelen az éj? Talán le kellene már feküdnöm. Fáradt vagyok. Még egy kicsit. Nesz, szesz, mez! Hogy ez az agy milyen rest, rest; est, test, rest, rest, reccs, kecs, becs, reccs, reccs; reccs! Állandó felügyelet. Az agy fölött. Állandó. Kié? Testé, figyelemé, talán az egész életé!”

A következő villám nem a tavat világította meg, hanem néhány hegyet a túlsó parton. Lilán foszforeszkálva, mint egy fáklya, meredek hegy ormán, valami település, talán város. Élesen rajzolt tornyok, tetők, falak. Fehér lángok nyaldossák. Melyik város lehet? Egészen messze van, balra Mont Palankinostól. Hogyhogy nem láttam nappal, valahol háttérben, az első dombvonulatok mögött! Aztán az egyik fele áttetszővé válik, mérgezőldé, lángvörössé és ibolyaszínné, másik felét pedig nagy sötét foltok árnyékolják. Mi lehet a neve ennek a városnak? Legalább hatszáz méternyire van a tő fölött! S az egész egyetlen szempillantás. Aztán megint teljes sötétség.

„Nyez billió... Mi az, hogy nyez billió, miért nyez, miért?”

Egy percre rá új villám, ugyanabból az irányból, ugyanazok fölött a hegyek fölött, de most más csúcokat világít meg. Egy fekete madár libben a vadul felcsapó fénybe.

Talán a démon ez, valóban. Beleszáll a villám fényébe, s fekete leple libeg körülötte. Láttam egyszer ilyennek, Budvánál, késő éjjel, a térer beszélgettünk s egy asszony üvöltött, mint akinek látomásai vannak. Beszélgettem vele s ugyanakkor láttam, hogy röpköd fölöttünk, a város fölött, fekete leplét kiterjesztve. Nem féltem, inkább valami meglepődésfélét éreztem, hogy ilyennek látom. És ezt ő is tudta. Biztosan tudta. És megijedt. Azt mondta: Miért hozott ide? Gyerünk innen! Örült volt. Félt, hogy démonnak nézem. Én meg kimondhatatlanul örültem, hogy ilyennek látom. Nagy költő volt és ez sok mindent megmagyarázott. Ő és démon!

Aztán megint villognak a villámok és hullanak a csillagok. Hullanak, hullanak. Micsoda borzalmas éj, hulló csillagok éje. Démoni éj! Miért ne volna démoni? Ez is csupán a tudatunk egyik síkja a többi között.

Amíg ez az éjszaka tart (örökké!), az emberiség nem létezik. Nincs emberi gondolat. Csak a földnek ez a kis darabja, s maga a föld, egy kozmikus test az éjben, élénk szóváltásban más testekkel, a tér többi kozmikus erőivel. Madarak hallgatnak itt és ott a lombok közt. Ha felkel a hajnal, olyan lesz, mintha az utolsó volna. És mi? Mi nem kívánunk többet, csak hogy elfelejtsenek. Vajon? Hogy elfelejtsenek.

Reccs, reccs, reccs, kreccs; föl kéne kelni és hazamenni aludni. Dőreség ez így, egyik pillanatban már-már álomba hullani, s a másikban ébernek lenni, mint kivégzés előtt. Menni akarok. Ha most felkelek és elindulok.

megállás nélkül megtehetem ezt a távot a vendéglőig. Az ajtó bizonyára nyitva van, vagy csöngetni kell. A lépcsőház talán még világos. Elaludni, elaludni mint a halálban; nem, inkább érezni az álom jóságát.

Hirtelen borzalmas sikoly száll át a tó fölött, emelkedő és ereszkedő szirénahang. Elemei alattomban megtöltötték a fület, még mielőtt hanggá álltak volna össze. Akár a zenében, ahol a tétova futamok egyszerre zokogó, könyörgő hangörvénybe torkoltnak. Így félálomban, valószínűleg már jóideje hallom tapogatózó, zürös előhangjait, amelyekből most egyszerre kiszakadt, kiáradt ez a fájdalmas sikoltás. Tudat alatt már megismerkedtem vele, mielőtt még formát öltött, s most úgy tör rám, mint egy régi, terhes ismerős. Éles, acélos, lila és forró, kénszagú. Minden ízében gépies, villamos és végzetszerű. Akár egy sziréna hideg rikoltása. Mintha tüzet jelezne, balesetet, összeütközést. És utána megint csönd. Csönd, csönd. Mégis, van valami iszonyúan fájdalmas, emberi és reszkető ebben a sikolyban; ez a gépszerű és villamos hang emberi torokból szakad föl.

Valaki haláltusában van, valakinek a testét szaggatják, valaki vérért ontja. Valaki haldoklik, valakit ölnek. Ez a sikoltás egyenesen a vérből buzog fel, a vér, a levegő és a tér találkozása nyomán robban ilyen hatalmasan. Ez a sikoly, amely lám, önmaga tökéletes másolataként ismétlődik, azonos a villámlással. Hirtelen fényt villant, egyszerre megvilágít valamit, amit napközben nem vettem észre, mert túlságosan sok tárgy mutatkozik egyforma megvilágításban és egyformán erős hangok közepette. Ismertem az egész tájat, mégiscsak a hirtelen villámfény láttatta meg velem azt a városkát a háttérben, a tó mögött. Oly sok ember forgolódott körülöttem, de ez a tökéletes éjjeli csönd kellett hozzá, hogy egy sikoly egyszerre megvilágítsa előttem egy mérhetetlen szenvedés ismeretlen világát; egy emberi kín beleveszett a tömegbe, s most, élesen különváló hangjával egyedüli, egyedül jelenvaló lett ebben az embertelen természetben, a kiömlő piros vére fölött, a víz fölött, a növényzet fölött, a kialvó hullócsillagok éjszakájában.

Éppúgy lehet asszony, mint férfi. Erős teremtés. De olyan asszony vagy férfi, aki halálán van: különben nem üvölthetne így, emberi és gépi hangon, testtel és lélekkel, dühödten.

Kilépek a csónakból, lassan megyek a part mentén abba az irányba. Arra gondolok: hogy nem rohannak mind oda! Nincs minden ablak csukva, s akit ez a hang utolér, nem lehet, hogy ne ébredjen föl. Lá'om, hogy egy-egy ablak csakugyan ki van világítva. Elképzelem, hogy ott az emberek fölültek az ágyban és az ismétlődő sikolyokra hallgatózza összesűgnak a feleségükkel. De miért nem jönnek ki megnézni, mi történik? Azt is hallom, hogy valahol a házak mögött összevissza emberi hangok gyülekeznek és mint a kúszónövények indái az elemek dühétől tépázott magas fára, kapaszkodnak fölfelé a nagy, iszonyatos alaphang törzsén. Egyetlen rettenetes hanguszály tekereg és vonaglik, tehetetlenül csapkod a mennybolt és a tó közt, csupa apró, izgatott, szörnyen apró és precíz emberi hangokból.

Látom őket a sötétben, egy ház előtt. Néhányan. Nem látom egyiket sem külön-külön, csak mindet együtt. Inkább találgatom. Nem tudom, vannak-e köztük asszonyok is. A környező házak ablakai teljesen sötétek, de bizonyára kíváncsian figyelnek onnan is, bizonyára izgatott lányok és asszonyok arca tapad az üveghez. Az asszony, mert most már világosan kivehető; hogy asszony, vadul üvölt odabenn a házban, amelynek behúzott ablaktábláit hosszú, világos csík választja ketté. Az emberek félhangon beszélnek. Nem veszem ki, nem is hallgatom beszédjüket; ők észre sem veszik, hogy hozzájuk léptem; mégis világosan értem, mi történik. Sőt, nem is érdekel, mi van itt, s hogy miért vagyok itt. Egyszerűen: idejöttem és most itt vagyok. Mindenesetre, szörnyű késő lehet.

Valaki előjön a ház mögül, a kezében valami sötét és nagy, ami meleg pára illatát terjeszti maga körül.

— Elhoztad?

— Itt van. Jobb volna zörgetni az ajtón.

— Nem, menj csak be — mondja egy mély férfihang, ünnepélyes, mint egy prédikátoré: s egy árnyék átlépi az ablaktáblák közt kiszűrődő fénycsíkot, az ajtó előtt megáll.

— Nem megyek be, túl sokan leszünk. Zörögj, Mária-Lujza majd kijön.

Dörömbölnek. Mintha az egész tó egyszerre feljönne hozzánk, annyira emlékeztet ez a hang arra a zörejre, amelyet a halászcsónakba indulás előtt bevetett lánc hallat. Megint dörömbölnek.

— Éppen jó — mondja egy asszony a nyitott ajtóban, mintegy libegve az árnyakkal táncoló vöröses világosságban. Most meglátom az egy csomóba verődött arcokat. Előre néznek, merev tekintettel, mint valami éjjéli misén. Nagy női sikoly csap ránk élivel és súlyosan. Kétszer olyan erős és acélos, mint az imént, aztán megtorpan és visszahúzódik a félhomályba.

— Egészen forró?

— De mennyire! — Az asszonyok néhány szót váltanak. Aztán a másik elfordul és kezdi behúzni maga mögött az ajtót.

— Hamarosan meglesz?

— Azt hiszem, mindjárt. — Az ajtózár fejezte be a mondatát: tram! Megint sötétség.

— Folyton arra gondolok — mondta a férfihang — arra a bolondságra.

— Mire gondolsz?

— Hát arra a bolond dologra, hogy az ember el nem mozdulna valamitől, ha csak rá nem viszi a szükség, azután meg amikor kéne: nincs itt.

— Hát én is.

— Carlos egész idő alatt itt lézengett, hogy az asszonya mellett legyen, mert beteg volt és várta ezt, s éppen most el kellett mennie, nem jól számították ki a napot.

— Így volt az én anyám is, sehova se akart mozdulni, nehogy útközben érje a baj, aztán egyszer megkívánta, hogy elvigyék egy mulatságra a Szigetre, és a csónakban adta ki a lelkét.

— Sohase felejttem el azt a nyaklevest; gyűrű volt az ujján; utána nem akartam iskolába menni.

— Az szigorú asszony volt, a te anyád.

— Szigorú? Rettenetes. Ha csak álmomban látom, kiugrok az ágyból. Sohase jöttem rá, miért volt ilyen. Pedig mennyire tiszteltem!

— Talán először lányt akart volna?

— Lányt? Hát akkor ki fogja a halat a tavon? Ki tartja el a családot? Alig jöttem a világra, már embernek számítottak, akire az van kiszabva, hogy dolgozzon, hogy ők élhessenek. Nem tudom, miért volt ilyen.

— Úgy ahogy mondod. Szerintem bolondság ez az egész mifene.

— Mi?

— Bolondság, hogy élni kell; ez az. Itt van ni, most az egész világ sajnálja ezt az asszonyt, mert szenved, és mint a többi asszony, csakugyan szerencsétlen egy teremtés, de én, részemről jobban sajnálom azt a porontyot, akit majd megszüül. Minek éljen, minek neki az élet! Hogy előbb meg-egye az apját, aztán őt egyék meg a gyerekei s hogy a végén megdögölgjön.

— Ugyan már — mondta a másik. — Túlzol. Mint mindig. Hát lehetne élni gyerek nélkül? Én szeretem a gyerekeimet és nem mondanám, hogy eszik az életem. Végül is, azt se állíthatjuk, hogy fiatalkorunkban nem volt jó dolgunk. Éppenhogy mi miattunk szenvednek így ezek az asszonyok, mert mi szeretjük szeretgetni őket. Meg a gyerekeket.

— Minek neki az élet, amikor mindig minden ugyanaz, és örökké ugyanaz lesz! Szép lesz és fiatal és azt hiszi majd, hogy megteheti, amit akar, közben csak egyetlenegy valamit tehet, azt pedig előtte is mindenki megtehetette. Semmi többet, se jobbat. Aztán meg öreg lesz, öreg.

— Mint te, például! — mondta amaz nevetve.

— Mint én. És ha meglát egy lányt, annyi ereje se lesz, hogy megkívánja. Igen, akár csak én. Ha még egyszer kellene születni, és ha megkérdeznének, azt mondanám: Nem!

— Eredj, dögölj meg. De vessző alatt! Hazudozol itt nekem. Ha én újra születhetnék, még ha kéz nélkül is, azt mondanám: Igen, igen! Megint fiatal lenni és bolond, még kéz nélkül is, még szégyenben is. Megint.

— Azám, megint — mondta rá a másik gúnyosan. — Megint!

— Meg aztán lány is lehet!

— Úgy van, lány is. Egészen valószínű.

— Ha újra születhetnék... Ember, ezen el muszáj gondolkodni... Képzeld csak, ez a fiú, aki jön, és nő, nő, és itt marad, amíg mi elmegyünk. Nemsokára csak ő meg a vele egykorúak maradnak ezen a tavon. Egy se közülünk; egy szál se! Sehol a világon egy se azok közül, akik ma vannak. Akkor szeretnék újra születni, nem gyerekeknek, hanem csak úgy köztük teremni és jól körülmézni a világon.

— És a világ melyik részén legyen az? Talán épp itt?

— Igen, épp itt, ha kell.

— És akkor megint meg kell majd halnod, és megint kívánhatod, hogy újra megszüless és megint körülmézz, és így tovább, és így tovább.

— Igen, megint.

Az az ember, aki kezdetben vidáman beszélt, most szemlátomást elkomorodik. Hangja forró és fülledt, mint az alkoholistáké.

— Azt hiszem, vége van. Legalábbis semmit se hallani onnét.

— Vége? Csak kezdődik — mondja amaz nevetve —, csak 'az' áll. Egy új ember először ereszti meg a hangját.

Beszélnék még néhány percig. Mindenütt köröskörül ismét tökéletes csönd. A megvilágított ablakok elsötétülnek. Az egyetlen világosság: az egyre távolodó villámlás és a keskeny fénycsík az ablaktáblák közt. Egy alacsony kerítésfalon ülök, ahonnan meredeken olajfás kert kezdődik, a ház sarkának támaszkodom, és mélyen beszívom az első hajnal előtti hűvösséget. Végig-gondolom lassan mindezt, nagyon lassan, példátlanul, borzasztóan lassan. A hangok, a hideg hullámai, a hajnal nedvei, az emberi hangok színei való-ságos hadseregek gyanánt vonulnak át ezek közt a laza gondolatok közt. Miért olyan lazák és lassúak? Vajon az álom-e az, ami szétzilálja őket? Olyan lassan, lassan jönnek a gondolatok. És mit akarnak mondani? Mit akarnak jelenteni? Gondolkodom, gondolkodom. Még sohasem éreztem ennyire a gondolatok lomha testét. Sohasem érzékelttem őket ennyire anyag-szerűen, ennyire térbelien. Minden anyaggá válik, mert az anyag mindenek fölött való értéket kap...

Akkor megint kinyílik az ajtó, sárga fény fekszik ránk és úgy tűnik, hogy mögötte még feketébb, tintásan vastag a sötétség. Valaki megkérdezi:

— Szóval?

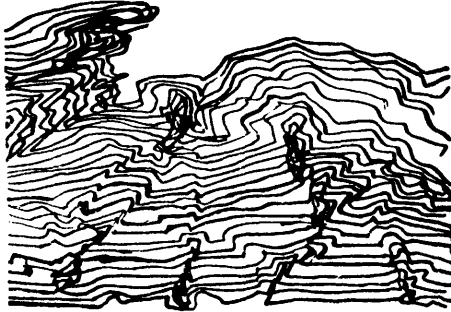
— Fiú.

„Az, az, mondom magamban, az! De nem erről gondolkodtam, semmi-képpen sem erről. Késő van, borzasztóan késő!” Fölállok, elindulok lassan a házak közt, nem térek le eléjük a tóra, mert onnan hűvösség csap szem-közé. Megyek lefeküdni: holnap korán kelek. Még van néhány óram alváásra. Néha egy óra alatt is annyira kipiheni magát az ember, mint egyébként egész éjszaka. Én nagyszerűen tudok aludni a vonatban. Az ablak mellett foglalok helyet, nekitámaszkodom és alszom. Vigyázok, hogy ne támaszkod-

jam a függönynek, mert a függönyök rendszerint kormosak. És csak alszom, alszom. Most már talán nem is alszom el, mintha elkerült volna az álom. Különös elképzelni, milyen lesz az élete ennek a gyerekeknek. Sohasem tudni előre, milyen élete lesz annak, aki csak most kezdett el szuszogni. Szeretném tudni, vajon mit mond majd az életről, amikor először kell mondania valamit róla. Nevetséges, hogy az emberek hogyan beszélnek az életről. Mindegyiknek megvan róla a maga ítélete... Le kell vágni az összes kakasokat. Még akkor is, ha a nap elfelejtene fölkelni — micsoda ostobaság! Ez nem azért van, hogy kukorékolhassanak, hanem hogy fölébresszék magukat. Mi közöm hozzá, mit gondol majd az életről. Mit gondolok én az életről? Sokat beszélek róla, de vajon valóban gondolok-e rá? Mi lesz ez az új ember? Halász? Talán valami egészen más! Talán valahova egészen máshova megy élni! Sohasem tudhatunk meg semmit arról, hogy mi lesz egy ember életével. Ez egyedülálló dolog: egy élet, amelynek csak kezdete van. Egyedülálló.

Én? Nem, én nem szeretném, hogy újra kelljen kezdeni. Ez egyedülálló dolog... Nem ismételhető...

Ács Károly fordítása

Pici, félénk, tavaszi szó

Lesznai Anna

I.

*Este van, este van, este — hervad a láncfű a réten
Tavasszal hervad a rózsza, mandula, tulipán,
Tavasszal kelyhek temetnek
Szirom száll szétszórt szemetnek
Csörög a barna magház tüzelő serleg nyomán.*

*Este van, este van, este ... mi lesz a nyáron a réttel
Mire lesz gondja a gallynak borongó őszi setétellel?
Este van, este van, este ... mi lesz a gyommal a télen?
Ki áprilisban teljesült
Teljes szívemben elmerült
Mi lesz a gyommal a télen?*

II.

*Nem szólok, mert bizony őszi lenne a nóta
Mert ősszel őszül az ág, de tavasszal őszül az ember
S virító meggyek havában száll rá a múltak hava.
Tavaszok duzzadó dombja hantol el boros novembert
Csalogány csőrén csattog búcsúzó csókok szava.
Ím szedem őszöm, szelíden záporoló almavirágon
Megtérve sorstalan estre, gyűl rám a vágyak hada.
Mert szédülve szökken az ösvény, de immár, én utam, megértél —
Állok az alkonyi csendben s tudom, nem értem haza.*

Estétől hajnalig

Lesznai Anna

Téli már az égi bolt
Ködkorongot ölt a hold
Volt a tegnap, holt az éj
Rossz bolt volt a szenvedély.

Agyad vágyad vad hideg
Borzong benned bús ideg;
Nem járt senki idebenn?
Dunnád nyomja bús tetem.

Ki hozta, ki tette le,
Ki fektette ide le?

Nem járt senki idebenn,
Magad gubbadsz szíveden,
Magad vagy az idegen,
Heversz dermedt hidegen.

Gyerekkori arcodon
Mai bánat — s mely rokon
Mindennel, mi fáj, mi sír,
Szíved maga már a sír.

Beléhullott minden szép
Hajnal, alkony, buja kép
Beléfulladt mind a nyár,
Arany kéve, fellegvár.

Beléhervadt most az ősz.
— Fogad vásik, hajad ősz.
Öreg sírhant beszakad:
Szívedbe hullsz önmagad.

Zuhansz, zuhansz egyre még
Merre von vak szakadékl
Földközepe sem elég,
Szívközepe nem a vég.

Által zuhansz tüzezen
Álomtalajvizéken.
Barna föld meg bíbor ér —
Orcáidhoz harmat ér.

Ki érint, ki kapott fel,
Ki ölében pihensz el?

Hallga hangafű zizeg
Csóváló ág csicsereg —
Érve éledsz, partot sejtész
Újszülött vagy, éjt felejtész.

Kisded lettél, védtelen,
Boldogságra kénytelen,
Fürdesz kék égi lepleken
— Arany emlői nyújt a menny.

Napló

Lesznai Anna

Köd alattam, köd felettem,
rég volt, hogy világra jöttem.
Születésem óta fáj:
egyszer meghalni muszáj!
Azt, mi közben történt velem,
nem írja meg történelem.
Kanyargós úton haladtam,
kedv fölöttem, kín alattam.

Köd mögöttem, köd előttem...
Száz batyuból szedelődtem,
szász lány tején nevelődtem,
zsidó vérrrel magyar leitem,
tótok közé keveredtem,
földjükön leheveredtem...
Sok gyökérből egygyé nőttem,
vád mögöttem, vágy előttem.

Sejllit viselt a szépanyám,
díszmagyart az édesapám,
rokonságom pálinkát mért,
bátyám meghalt a hazáért,
egy pajtásom négyesen járt,
a másokra börtönőr várt...
Furcsa álmuk összeszöttem,
had mögöttem, harc előttem.

Felem örül, felem búsul,
tartogatom magam túszul
— mindenik vér az én vérem —
el ne áruljam testvérem.
Ezt szeretem, azt megértem,
ezt lázítom, azt meg kérem,
ezt csi!ítom, azt meg szánom...
Sír mögöttem, seb utánam.

Felrettenek pihenőben,
visszanézek elmenőben:
itt is haltam, ott is voltam,
sajátomon vándorscrban.
Szülőlteim elszéledtek,
idegen kenyeret szelnek...
Házam forog kacsalábon,
láp alattam, éj utánam.

Nincs templomom, csak keresztem,
nem találom, mit kerestem,
nem azt kapom, amit kérek,
nem érem el, amit érek.
Azt a csóvát, aki voltam,
tarlótűzre pazaroltam.
Görbe sorsom mégse bánom,
köd előttem, köd utánam.

1938

Sáfrány Imre
szövegrajza

Megtérés

Kopeczky László

Szóval utazunk Signorella?

Dalocskát fújok a fésűmön. Meghúzom alakját a kirakat üvegén.
Remek vonalak!

Most kilép az ujjamhúzta körvonalból, felkapja kék-fehér táskáját. Csak a fejem fordítom utána és halkan füttyentek: — Arcangelo, lépj ki egy kicsit — biztatom magam, s aztán válaszolok is rögtön csitítólag: — Mindjárt, mindjárt. — Apró tűkőr segítségével megnézem, hogy áll hátul a hajam. Benissimo. Oldalt: Oké!

Az ördögbe is. Már a saroknál jár. Mit játszanak ma a moziban? Ja tudom már. Az az öreg csaj Velencében, meg az Éjszaka lányai. Hűű! Azt látnom kell.

Fej vagy írás?

Fej — de csaltam! Megyek a nő után.

Utolérem.

Lépést váltok. Ha ballábbal lép, én is ballal. Halkan zümmögöm:

... Amore amaro ...

Megáll. Megállok.

Arcmba néz. Nem tudom milyen nyelven beszél. Fésűmmel fülem mögött hegedülök.

— Nyugalom Signorella. A korzó mindenkié. Szives engedelmével sétálok. Sétálgatok.

Kisujjammal végigfuvolázok galambfehér karján.

— Ó, ezer bocsánat! Csak nem gondolja, hogy szándékosan ...

Átmegeg az utca másik oldalára.

Érdekes, nekem is arra van dolgom.

Megáll. Megállok.

Renato a járda szélén áll és basszus hangján röffent:

— Hö — hö!

— Légy szives és ne pofázz bele mások szerelmi ügyébe. — Zsebemből függöny karikát rántok elő. Szememre csapom mint a monoklit.

— Ee... a... milady az én ő... ő... izé... várkastélyom... ő... hercegi kápolnám vendége.

Felkapom a kék-fehér táskát és megindulok.

Apró kézitáskájában kapkod idegesen, kétségbeesetten. Nem találja zsebkendőjét, pedig két mélytengerszín szeméből aranylik lefelé a könny. Az lesz, hogy én törölöm meg zsebkendőmmel. Oda tartom az orrához is, hogy fujjon bele.

Elmosolyodott!

Láttam! Láttam! (Bravo Arcangelo!)

A rend kedvéért én is megtörölöm az orrom. Közben oldaltámadást indítottok: — I love you! — mondom. Ezt meg kell értenie, ha egyetlen revüfilmet is látott életében.

Nos nem látott.

Szemébe nézek. Megindulunk. Kezem óvatosan előrenyújtom, hogy kitapogassam a szembejövő oszlopokat. Mégis ölembesétál az egyik. Átölelem a tükörsima követ és csókot lehelek rá.

Eltűnt.

Belerúgok az oszlopba. — Huu! Áuuuu! — Szóval nem álmodtam.

Csipke alsószoknyája meglibben lent a lépcső alján. Összeverődnek a fogaim.

Mire leérek a taxi elsuhan.

Dühösen taxiba vágom magam én is, de mire Lorco apó a volánhoz csoszog, kiszállok a másik ajtón. Az öreg utánamvágja kulcsait.

Renato a lépcső alján ül. Kirakja lábát. Majdnem hasravágódom. A fésű így is leesik.

— Porca miseria!

Már hempergünk is az aszfalton. Odakoccan fejem a lépcső éléhez. Kinyúlok. Renato megráz. Ijedten felugrik. Tanácstalanul kétségbeesetten kapja körül tekintetét. Meglátja a fésűmet a földön. Lehajol.

Farba billentem, hogy hat métert szalad négykézláb. Felkapom a fésűt és futok.

A kikötőben ülök egy vasoszlopon. Eljöttem a csókért.

Mégis moziba kellett volna mennem. Honnan veszem egyáltalán, hogy utazni akar? — Nyugalom, Arcangelo. Ilyen arccal utazni szoktak.

Messze a móló végén apró fehér villanást látok. Az egész nem nagyobb egy selyem doboz tetején táncoló babácska. Megf-fh-fhésülködöm. Istenes daganat keletkezett a kobakomra.

— Szeret még? — kérdem, ahogy odaérek.

De nem ő, hanem a hajó kürtje szólal meg.

Mindketten odanézőnk. Lassan méltóságteljesen suhan a hajó a lila és kék hegyek kapuja felé. Lobogója ütemesen pattog. A kötelek kigyóvá csavarodnak.

Megfogta a kezem. Nem merem észrevenni, mert rögtön elveszi. Izgottan magyaráz. Átkozott nyelv. Semmit sem értek.

— Kép... pék... lárma... öreg... vissza, vissza!

— Ja, ja — mondom homlokráncolva.

Fényképet vesz elő. Szőke mosolygós férfi. Nyakában medália.

— Eduard! — mondja olyan hangon, mint egy beteg kismacska.

A hajó felé bökök fejemmel:

— Elment? E partito?
— Eduard! — egy lépést tesz a víz felé. Megfogom arcához szorított kezét. Egy csepp könny lefut a könyökömig.
— Nem baj Signorella. Eduardo partito — Arcangelo restato. Ittmaradt a szerelem. Love. Amore!
Kiveszem kezéből a rúzsrudacskát és nagy szívet pingálok a köre.
Baljós csattanás. Pont a szív közepébe talált egy paradicsom.
— Renato maledetto!
Nekirontok. Mindketten tengerbe esünk. Renatót úgy kell kihúzni, mert sokat ivott első kortynak.
Egy taxi lassan kigurul a kikötőből.

Renatóval kártyázunk a másodosztályú váróteremben. A dinnyeszeletet — vérvörös, korommagú — már kikészítettük oda a pad szélére a győztesnek.

— Engedd meg Renato, hogy beleharaphassak máris. Nézd csak mit dobok. Nézd, s zuhanj a porba! — Nyúlok a dinnye után.

Renato villámgyorsan a dinnye és kezem közé veti testét:

— Veszed el a praclidat! Megborzadok, ha arra gondolok, hogy ezek a tisztátalan végtagok, melyek nélkülözik a higiénia legalapvetőbb követelményeit, megérinthetnék az isteni dinnyét. Egyszóval, ha hozzányúlsz, szájonváglak!

De hiszen a győzelem már nem kérdéses. Néhány röpké másodperc és...

Renato gúnyosan kacag.

— Lánccsörgés piano, holdvilág el, hajnali kakaskukorékolás. Ébredj Arcangelo! Megy a dáma!

— Hol? hol? — pattanok fel a padról.

Renato kidobja a szív dámát.

Az állomás elé taxi kanyarodik.

Ledobom a kártyát. Felkapom a dinnyét. Kettétöröm.

— Én nyertem, de lásd ki vagyok. Itt a fele!

— Csalás! Tolvaj! Fogják meg! — ordítja Renato.

A taxi ajtaja megnyílik. Mélyen meghajolok. Nyújtom a fél dinnyeszeletet.

— Szeretem. Nem választhat el bennünket ég s föld hatalma. Ilyennek álmodtam meg. Rózsák közt rózsaillesletnek. Violák közt violaszínek.

Bianchi a taxisofőr félbeszakít:

— Azt kérdezi a Signorella, volna-e valamennyi aprópénzed.

— Hogyne — mondtam gögösen. A gyufazsebből előkötök egy olyan kerek bronz-félét. A kutyánk medáliája. Neki már úgysem kell, mert megdöglött.

Bianchi meg sem nézi, (holnap visszakérem) mert a másik kezébe kitüntetésem jeléül odabiggyeszttem a fél dinnyeszeletet. Meghajolunk egymásnak.

A vonat mozgolódik már, mire odaérünk. Meg sem nézhetem jól, az integető feketehajú férfiút.

Keresem a zsebkendőmet, mert tudom már, mindjárt kell majd. De nem. Az isteni Laura (ugye szép név, ebben a pillanatban kereszteltem el) fényképet keresett táskájában.

— Philippe! — mondja és szívéhez szorítja a képet.

Š most futunk az autóbusz-állomáshoz. Nem hiszem, hogy odaérünk. Renatóval felváltva visszük a kék-fehér táskát.

Az autóbusznak csak a hátát látjuk meg. Kéket füstöl, szökét porol.

Lezuhanunk az első padra.

— George? — kérdem.

— Alvarez — mondja. Halványrózsaszínűt sóhajt, s a távolodó autóbusz után néz.

Nem tudok aludni. Nem tudok aludni. Nem tudok aludni.

Voltam már szerelmes áprilistól-szeptemberig, és szep'embertől áprilisig, de ilyen kimondhatatlanul nélkülözhetetlenek még sohasem éreztem magamat. — Arcangelo, ez nem futó kaland! Ez a tündérmosoly egyedül maradt bánatában. Elhagyta az egész világ, meg még hárman...

Igen. Holnap elmegyek a Santa Monica kápolnába, gyertyát gyújtok és belevetem azt a medáliát a perselybe végleg.

Renato az udvarban gitárját hangolja — ante apud ad adversus, circum circa citra cis...

Fejem a párna alá dugtam. Lábammal meg fent sétálok már magasan a falon. Nem bírom tovább. Kiugrom az ágyból. Az inget a hátamra ve em s két ujját megkötöm elől a nyakam körül.

Lesétálok a kikötőbe. Úgy hasogatja szívemet a bánat, hogy szinte sánthathatnékom van balfelemre.

Balsej elmek gyötörnek. Lámpa alá ülök és passzianszot rakok ki. Szív dámával kezdem. Nem jön ki!

Sikolyt hallok. Hideg verejték üt ki homlokomon. — Holnap már késő! Te jó Isten, nem kellett volna elengednem egyedül. A bánat és a kétségbeesés... megteheti hogy...

Hatalmas csobbanás.

Kővé meredek. Aztán felocsudok, futnék oda, belevetném magam a hullámokba —

de csak egy dinnye volt, amit a szomszéd padnál falatozók belevetettek a tengerbe, mert íze hasonlatos volt a főzelék-tők ízéhez.

Renato éppen azzal vesződik, hogy két fürdőnadrágból csináljon egyet.

— Honnan jössz? — Elhajítja a nadrágokat. — Ne is szólj egy szót sem Tudom — a repülőtérről.

Némán bólintok.

— És mondd, mondd, most ki'ól búcsúzott?

Elfekszem az ágyon s úgy mondom, mint a haldokló királyok a történelmi filmekben:

— Tőlem. Megérkezett a férje.

Ritmus, költészet, költők

Tomán László

A költészet lényegét kételkedésen, tagadásokon és felismerésen át közelíthetjük meg. Ennél jóval egyszerűbb verset írni, mert a bíráló hang, a nagy kérdés: vers-e az, amit írtunk, csak akkor jelentkezik, amikor a költemény már készen áll a papiroson.

A kételkedés kétségbeejtő és kínzó óráiban az ember kénytelen összehasonlítani a versírás közben szerzett tapasztalatokat az elméleti művek tételeivel és másoknak gyakorlatban vagy elméletben nyert ismereteivel. Gyakran épp az ilyen kutatások folyamán következik be a teljes katasztrófa: az önmagunkban felépített elméletek, a versről, költészetről kialakult nézetünk képtelenné bizonyulnak, nyilvánvalóvá válik tarthatatlanságuk, meddőségük. Vagy pedig — talán ez a letragikusabb eshetőség — az ember ragaszkodik elképzeléseihez, s minden kipróbált és többé kevésbé pontos költői teória ellenére, megtartja régebbi nézeteit.

Abban a forrongásban, amely korunk szellemi életét is jellemzi, egyes verstani elméletek időszerűtlenné váltak, megmerevedtek, dogmatizálódtak, és süketen és vakon állnak az új felfogások előtt. Ezt vehetik észre azok is, akik Hegedűs Géza verstani művét¹⁾ veszik kezükbe. Az egész könyv, amely egyébként rendkívül lelkiismeretesen megírt, kimerítő munka és mindenkor megbízható, népszerű kalauz a verselésben, egyetlen, nagy tévedésen alapul. Hegedűs azt mondja: „A vers a nyelvben lévő hangtani elemeknek észlelhető örvénytudás szerint való visszatérése.” Ezt a meghatározást Hegedűs könnyen alkalmazza mind az időmértékes, mind pedig a hangsúlyos verselésre, sőt a szabadversekre és a prózában írt versekre is. Tévedése, melyet joggal tekintünk súlyosnak, abban áll, hogy, ki tudja miért, egyedül érvényessé, kizárólagossá tette tételét, a verset a nyelvben lévő *hangtani elemeknek* visszatérésére egyszerűsíti. Hegedűs szerint, egyedül a „hangtani elemek” határozzák meg egy szövegről, hogy vers-e vagy sem. Ha nem vesz-

¹⁾ Hegedűs Géza: *A költői mesterség; Móra Ferenc Könyvtudó.*

szük is egyelőre tekintetbe a tartalmi sajátosságokat, csak azt, hogy a költői nyelv más szempontból is hozzájárulhat a vers kialakításához, már láthatjuk tételének hiányosságát. Egészen lényeges elemek — a szöveg képszerűsége, egyes szó- és mondatalakzatok, a nyelv szemantikai és morfológiai lehe ősegeinek kihasználása — kimaradtak Hegedűs meghatározásából. Pedig ezek nélkül nem beszélhetünk a modern költészetről, a modern költészet jellegzetes elemei nélkül pedig nem állíthatjuk fel a vers elméletét. Ha megállunk a század elején, s ha a későbbi költők műveiben csak azt látjuk meg, amit ők a régebbi verselméletekből felhasználtak, alkalmaztak — meghamisítjuk a róluk alkotott képet.

A költészet fejlődése az utóbbi negyven-ötven évben eltér az addigótól, eltér a költészet klasszikus felfogásától. Akármennyire szükséges a verselés egyes szabályainak megfogalmazása, az évezredek tapasztalatok leszűrése, nem kerülhetjük el, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a legújabb változásokat, amelyek kétségtelenül gyökeresen megváltoztatták a költészet arcúatát, a költők egyéniségét. A költői mesterségnek újabb eredményeit, az évtizedek óta tartó művészi küzdelem vívmányait valamiképpen bele kell foglalnunk a költészet, a vers meghatározásába. Ezek az eredmények a lényeg kérdésében térnek el a régi nézetektől. A nagy fordulat talán Guillaume Apollinaire-rel állt be, folytatódott a dadával, szürrealizmussal, hermetizmussal. Ma a világirodalomban a költészetet az irányok, törekvések, felfogások rendkívüli gazdagsága jellemzi; a klasszikus verseléshez ragaszkodó költők, a régi formákat használó neoformalisták mellett találhatunk minden megkööttségtől menekülő, korlátokat ledöntő, érzésben, ritmusban, állásfoglalásban teljesen új utakra tért alkotókat. Hogyan lehetne mérni Cocteau, Michaux vagy Prévert verseit, milyen lábakkal, milyen ütemben? Milyen verselési rendszer szerint írta Carl Sandburg verseit, melyekben az amerikai prérük végtelenségén végigsüvöltő szelek és a felhőkarcolók dzsungelének le'ke szólal meg? T. S. Eliot verssorai „prózaiak”, Cummings kerül minden megszokott, elfogadott ritmust, és a sorok megtörésével, a szavak értelmi játékaival újíja fel a költői kifejezést. Vannak akik ellenritmust keresnek, vagy pedig kizárnak mindent, ami a ritmusra emlékeztet; mások aritmiával kísérleteznek. Bevonul a versbe, a modern zene nyomán, a szinkopa. Végül, megjelenik a spontán ritmus, amely a beszélt nyelv vontatottságát és írásjeleket nem ismerő gördülését foglalja verssorokba. Amikor Horváth János azt írta Rendszeres magyar verstanában: „A vers a ritmusos beszéd egyik fajtája”, aligha gondolta, hogy ezzel egy modern költői elméletet, a „spontán ritmus” elméletének egyik alaptételét mondja ki.

Mindez arra kényszerít bennünket, hogy új meghatározást keressünk és sokoldalúan, ne csak a szótagok száma, időtartama vagy nyomatékossága szerint definiáljuk a költeményeket. Herbert Read angol költő és kritikus azt mondja egyik esszéjében, hogy „amikor megtaláljuk a ritmust, még csak a művészet küszöbén állunk. Csak a művésze' eszközeit találtuk meg.” Ennél, természetesen, sokkal többre van szükségünk ahhoz, hogy legalább megközelítőleg pontosan értelmezzük a költészetet. Mélyebbre kell hatolnunk; mind a forma, mind pedig a tartalom vizsgálatában a legjelentősebb elemekig kell eljutnunk. William Hazlitt a múlt század elején azt írta, hogy a költészet „a nyelv muzsikája, amely megfelel a lélek zenéjének.” A ritmus és a kifejezett lelki tartalmak közötti kapcsolat részben közelebb visz bennünket célunkhoz. Read szerint a próza és a vers közötti különbség „nem a felületi tulajdonságokban, nem is mindig az alakban, mégcsak a kifejezés-módban” sem található meg, „hanem a lényeg a különbség”. És mi a lényeg, mi lehet egy vers lényege? „Az invenció és a költői kép az érzelmi aktivitásból desz'illált lényeg” — írja Read. Vannak más vélemények is, de a legtöbb a lényeges, tartalmi sajátosságokat tekinti döntőknek. Arisztotelész szerint a

költészetnek az a feladata, hogy bizonyos érzéseket idézzon elő, és magasabb fokra emelje őket. Az angol romantika kritikusai, a kor szelleméhez híven, a szenvedélyben keresik a költészet értelmét. Leigh Hunt azt írja: „A költészet az igazság keresésének szenvedélye”, Hazlitt pedig „a képzelet és szenvedély nyelvének” tartja. Az érzések kifejezését tekintve fontosnak Herbert Read is: „A lírai költemény egyetlen és egyszerű érzésvizonyt testesít meg, egy szakadatlan hangulatot vagy ihletet fejez ki közvetlenül.” A század-
eleji angol költészet egy iránya, az imagizmus szerint a költészet lényege a koncentrátság, s a versben a zenei kifejezés legyen a dallam alapja, ne az egyszerű, mechanikus ütemezés. Egy fiatal jugoszláv esszéíró, a költészet különböző meghatározásainak vizsgálata után felteszi a kérdést: a költészet nem tagadása-e minden meghatározásnak, hisz a meglévőkhöz hozzá lehetne adni még számtalan meghatározást, a költészet mind elfogadja őket, mégis mindig kívülük marad.

A vers ritmusa már csak azért sem lehet döntő eleme a versnek, mert maga is a kifejezett érzésektől függ; a ritmus követi az érzéseket, s nem az érzések a ritmust. Hamis az a költészet, amelyben előljár a forma, a forma törvényszerűsége, a hideg, kiszabott technika. Épp ezért kell olyan tartózkodással fogadnunk Hegedűs művét, amilyennel fogadjuk, ezért tekintjük csak középiskolai használatra megírt, pedáns poétikának, amely szellemben, felhasználásban és gyakorlatban alig tér el azoktól a könyvektől, melyekből nagyapáink tanultak, ha tanultak.

Kételemet elmondom M-nak. Rövid vita után egyetértünk. Olyan könyv Hegedűsé, még egy olyan könyv, amely célját tévesztette, és nem járul hozzá a fogalmak tisztázásához; s egyáltalán nem korszerű.

A végén M. hozzászól: Sok fiatal költőnek jól jönne, ha csak annyit tudnának a verselésről, amennyit Hegedűs mond. Sajnos, azt sem tudják.

Rilke írja egy helyen, hogy a vers — tapasztalat. Az ő gondolatát fogadta el és variálta Jovan Hristić is: a költő versével tapasztalatokat ad át. A tapasztalat, melyre, úgy hiszem, egy versben szükség van, két féle. Az élet, a valóság ismerete és a versírás művészete. De nincs jó vers ihlet és — ha úgy nevezzük — tehetség nélkül.

„Minden vers raison d'être-je — állítja Read — az érzelmi egység.” El kell tehát jutni az érzelmi egységéhez Mindaddig, amíg a versben nem tudjuk megteremteni ezt a harmóniát, addig se a szertelenség, se a sodró indulatok nem pótolják a hiányt, a mulasztásokat. A versek véletlensége, a csupán felhalmozott nyersanyag ellentétben áll a művészettel. Ahhoz, hogy az élményekből kiválasszuk az érzéseket, hogy a szánkra toluuló kifejezések garmadáijából kibányásszuk a legmegfelelőbb, legköltőibb szavakat, amelyek nemcsak szavak, hanem képek is, ahhoz — igazán van M-nak — arra van szükségünk, hogy — legalább! — az ilyen, Hegedűs-féle könyveket forgassuk, s tanuljunk belőlük. Persze, megtanuljuk, ami jó, s megtanuljuk, mi nem jó, hisz azt is tudni kell. Azt mondtam: a szavak képek is. Érdekes Pierre Reverdy francia költő gondolata a képről, a költői képről (image): „A kép a lélek tiszta alkotása... A kép a távoli képzetek pontos társítása által válik megdöbbentővé... A jelentős képben, hasonlat nélkül, két távoli realitást hozunk közel egymáshoz, melyeknek viszonyát csak a lélek foghatta fel”, Ez a „kép” a metaforának egy magasabb foka, keményebb veretű, az asszociáció erejével, vonzásával átítárott alakja. Jellegetessége a metaforával szemben, mint Jacques Maritain megállapította, hogy a dolgok hasonlatossága alapján az ismeretlent ismertté teszi, a metafora pedig két ismert dolgot hasonlít össze, hogy az egyiket, az összehasonlítás segítésével jobban

kifejezze. Bizonyára a képek hatásossága, eredetisége, teljessége mond valamit a költőről is. Herbert Read szerint mindig a metaforák sikerességéből ítéljük meg a költőt.

A költő mindent képpel fejez ki. Ha valamit követelhetünk, azt feltétlenül elvárhatjuk tőle, hogy képei elfogadhatók legyenek. Igaz, Read azt mondja valahol, hogy a verset „kérdés nélkül” kell elfogadnunk, „szeretnünk vagy gyűlölnünk... és, habár az értelem számára elérhetetlen, habár jelentése felfoghatatlan, az ereje felmérhetetlen”. Ezeket a sajátosságokat azonban nem téveszthetjük össze a rendezetlenséggel, rendszertelenséggel, amely abból következik, hogy a vers anyaga erősebb az írónál. Felülkerekedni az érzéseken („a költészet menekülés az érzésektől” — mondja Eliot!), és urrá lenni a nyelven — ezek a költő feladatai, ha költő akar lenni. És még ennél is több. Giovanni Battista Vico, a XVIII. századi olasz filozófus, a primitív költészetéről írva arra a következtetésre jutott, hogy a költőknek a lehetetlent hihetővé kell tenniük. Azt hiszem, ez is a költői erő és imagináció kérdése.

Ezek után Hegedűs könyve, mint probléma, nem érdekes többé. M. mondta később, hogy a könyvről ismét rossz véleményt hallott. Persze, írtak magyarul már jobb poétikákat is. Rossz verseken azonban azok sem segíthetnek.

Emlékoszlop tövében

Báti Zsuzsa

Örökségül
maradt rám
ez a nagy, nagy
félelem.
Sokszor
úgy hiszem,
valakinek
meg kell köszönni
a mindennapi
ébredést.
Ahogy a felhőket nézem
érezem:
kamatostól gyülemlik
az iszonyat.
A halottszín ég felé
rőt levelek repülnek
figyelmez:etön,
s ott lenn,
az erdőből induló szél
mondja:

„Rád
gyalázatos
halál vár!
A vér ereidbe alvad
s nem lesz tőle
pirosabb a virág.
A szemed
hályogtól megvakul,
májadban
romboló sejtek
ütnek tanyát.

*Öled,
gyenge leányöled
meddőre aszik
mint ezek a kövek!"
A hősök hallga'nak.
Itt senki sem kiált
éljent.
A halottak
hallgatnak
s arccal az ég felé fordulva
úsznak csendes menetben.
Kémelelik az eget...*

Batina, 1958 szept.

Mesebeli

Báti Zsuzsa

*Amerre
a Nap nyugszik,
sosem lesz
házam.
Amerről
a Nap kel,
két nyurga csikó
üdvözöl minden
reggel.
Amerről
a Nap felkel...*

*Amerről
a Hold kél,
bűnösöknek készül
palota.
Amerre
a Hold nyugszik,
onnan indulnak
a ménesek.
Amerre
a Hold nyugszik...*

*Szép a szobám:
tágas, kényelmes.
De üveg az ablaka
és nem napfény,
de beton a padlója
és nem föld-szőnyeg,
de hideg a csillárja
nem csillagfényes!*

(Mély kráterek sötétjében
székek állnak,
s halott,
süket szólamokból
árnyak gubbasztanak.
Szobám faláról
levedlik a mész
s szürke köpenyként
rájuk hullik:
bűnhődés.
Amerre a Hold nyugszik,
fényfolyóból
isznak a ménesek.
Amerre
a Hold kél,
vasszemű emberek állnak
a lovak elé.)

Sosem lesz házam!
csak mészből, kőből
betonból, üvegből
és félelemből rakott
négy csupasz falam...!

(S ha már leszámoltam
az ősszel,
a tavasszal és télrel
a sínek mellett,
a gyerekek
elmosolyodnak fölöttem:
— Ménesekre vágyott, szegény,
s feneketlen
Hold-kráterek mélyén
csücsült a lelkiismerete,
talán nyugodt is lett volna,
de szobájából hiányoztak
a nap- és föld-szőnyegek... —
Már mindegy...

Mesebeli
ménesek élén
sem távolság,
sem mélység...
ha meghalok...
Mesebeli
ménesek élén
csillagporos magasságokba
vágatok!

Jaj!
A kráterek mélyén
fekete pólyában
nyöszörög
négy gyerek...

A csillagok... a csillagok...)

Noviszád, 1959 okt.

Plútó

Majtényi Mihály

A tanító átjött a szomszédos tanyai iskolából egy kis beszélgetésre. Egy kis kártyára és ivászatra. Kettőn gyalogoltak át, egy fiatal nő is jött vele, egy fiatal lány, úgy mutatta be a tanító: — Erzsébet, a kolléganőm! Vagyis Erzsike — tette hozzá.

Aztán mások is jöttek; borongós vasárnap délután volt az erdészlakban, az ünnep mélységes csöndje ült odakünn a tájon. Most nem hallatszott az irtók örökös lármája onnan a Duna felől, arra Monostornak sem hangzott szekérsörgés, legfeljebb egy harkály kopácsolt a távolból. Néha meg egy elrobogó autó motorja zúgott fel az elkanyarodó betonúton.

Az erdész segédje sűrűn odalépett az ablakhoz és belebámult a korai esthomályba; mintha várna onnan valakit. Az öreg rá is szólt egyszer: — Ne mászkálj örökké, hallod! Inkább töltsél!

Akár egy hajótörött, szigetreszorult, száműzött sereg, olyanok voltak ott az erdészházban; tágas volt a ház és hívogató, mégis úgy borult rá a nehéz cserfasor és bükkerdő, mintha csak játékszer volna, fődél alatt egy dobozban.

Féltucatnál is többen voltak a telefüstölt nagyszobában. Erzsike, a kis tanítónő fiatal volt és hamvas, úgy ütközött ki a borostás, elhanyagolt sok férfi közül; mint egy rózsaszál a tövises rózsaaág legtetején. Egyetlen rózsaszál. A mulatság már elgyengült, inkább olyan dűnnyögő volt a hangulat; már ott tartottak a mesénél. Valaki ilyenkor rákezdte két pohár között, belebámul a pohárba és idéz, mesél... miről is?

Miről is — hát fontos? Nem fontos. Az izgága erdészsegéd irigy pillantásokat küldött az asztal sarka felé, ahol a tanító és még valaki a vendégek közül közrefogták a fiatal lányt.

Ekkor kopogtatott az erdész. Megütötte széles, vastag aranygyűrűjével a poharat, mint aki szót kér saját házában — tudja ő, mi a rend —; s a tanítók szétrebbentek ott a sarokban. Világos volt, hogy mondanivalója van az öregnek.

— Kutyaíróól beszél'etek?... de olyat még nem hallottatok, amit én most elmondok nektek!

— Halljuk Ábris bátyánkat — tüzelt a tanító és lelkesedéseért mindjárt el is nyerte jutalmát. Ha ugyan jutalom egy pohár bor ennyi sok ivás után: először neki öltött az erdész, telistele csurgatta a poharát. A lány szeme a kartárs háta mögöl villant a házigazdára, tekintetében mintha az állna pajkosan: halljuk a szót, öregapám!

Megkopott, vékonyka, őszülő haja volt az erdésznek; szúette fogú, nyugdíját leső vénember volt. Csak a szemében bujkált huncu ságféle, amikor rákezdte:

— Daszkalicának hitták a tanítónőt azon a tájon, tudjátok, ahol én legénykoromban erdőt irtottam. A közpon tól távol folyt az irtás, benn az erdőben a sziklák közt és én vezettem a munkát. Egyedül éltem egy kis faházban ott. Nem volt sok holmim, persze, de azért vigyázni kellett azt a keveset... vagy éppen azért kellett vigyázni. Sok enyveskező akadt ott a hegylakók között; nappal még csak volt favágó, napszámos, aki szemmel artotta a házat, alkonyatkor azonban elszéledtek mind vagy pihenőre értek... nehéz volt őrizni a kalybát meg az erdőt is vigyázni. S amíg az erdőt vigyáztam, ki őrizte a kalybát, mit gondoltok?

— S amikor a lányokat kerülgette a faluban, ugye?

Az öreg mérgesen odavágott a tekintetével, mintha helytelenítene az ilyen hivatlan közbekotyogást... szól ő majd arról az oldaláról is a dolognak, nem kell őt oktatni! S rávetette pillantását Erzsikére. Aztán krárogott egyet és azt mondta:

— A házamat a Plútó vigyázta. A Plútó.

— A kutya — okvetetlenkedett bele megint a segéd.

— Az. Az, a kutya... de nem ám olyan egyszerű kutya, nem is vadászeb, dehogy! Az én kutyám híres nagy kutya volt, nagyerejű és rettenthetetlen, inkább ráillett volna a borjú leírása. Bernardiner kutya volt, amint már kitalálhattátok.

— Ó, én ezekről már hallottam — szólott be'e Erzsike, a tanítónő —, ezek kimentik az embert a hóból, ruháinál fogva kibíálják. Nagyon hasznos és okos teremtmények ezek, Szent Bernát hegyén fordulnak elő Svájcban...

Mintha a leckét mondaná, úgy fújta. Az öreg erdész derűs pillantásokat küldött a szoknya felé: úgy úgy, csak mondjad, lelkem, segítsd ki a vénembert! Hisz nem is isztok már semmit és bomlik a társaság, elfogyak a történetek, mi maradt más hátra, minthogy hazamentek. A rádió, az elromlott — mondta ő a segédjének, vigye a városba, de nem vitte —, a kár'yához sincs kedvük már, már csak az életmentő kutya históriája maradt... Csak mondjad, lányom, mondjad! De mert Erzsi elhallgatott, ő folytatta megint.

— Olyan kutya volt az, halljátok, hogy sokszor kedvem lett volna beíratni a falusi olvasóköibe. Mert talán olvasni is tudott, csak éppen hogy valamilyen oknál fogva titkolta elöttem. A többi tudományát nem titkol a persze, a többi tulajdonságát, hűséges volt és bátor, vigyázta a kalybát, ha nekem járni kellett az erdőt... még alkonyatkor is, meg éjszaka, meg mifene! Tudjátok, milyen nehéz az erdészszors. Híre volt a kutvámnak, az erdei nép — állítólag — még köszönt is neki. Én ezt ugyan sohasem látam, csak ha vonultam a Plútóval és kalapot emeltek, azt hittem, hogy nekem szól a köszönés. Lojzi, a szomszédifalu írnoka világosított fel, hogy nem is nekem köszönnek, hanem a Plútónak! Nahát, ez a kutya mentette meg az életemet. Ez a bernáthegyi fajta, ahogyan Erzsike olyan szépen eszeltette. Csak azt találjátok ki, hogyan. A végét kell kitalálni ennek a történetnek. De... nem fogjátok kitalálni!

— Elsőre kitalálom — ugrott bele a segéd —. A hegyek közt hó volt, maga meg eltévedt, beleesett egy szakadékba... amikor valami daszkalica felé csavargott. Belehuppant, a kutya meg kihúzta.

— Á — legyin ett az öreg —, hát olyannak néztek ti engem, hogy csak úgy nekimegyek a szakadéknak? Elkerültem én messze, kivált télidőben. Meg aztán úgy volt, hogy őszintén mondjam és könnyebben kitalálhassátok — hogy Plútó engem az éhhaláltól mentett meg!

— Akkor tudom! El volt vágva a világtól a kalyibába, a kutya meg áttörte magát a hóviharon és be a faluba. A telepre, onnan irányítva a mentőket. Azok meg jöttek csáklyával, szánokkal... így gondolom. — Ezt mondta a tanító.

— Vagy inkább — vágott bele Erzsike — maga a Plútó hozta az élelmi-szerencsomagot egy nagy kosárban. Á hozta a hófúvason és úgy mentette meg... .

Az erdészen látszott, sajnálja, hogy nem így történt éppen, ahogy ezt a kis Erzsike elképzei. Feje ingatásával jelez e ezt is. Forgatták aztán tovább a történetet, míg a mesélő megint rákezdte:

— Nem tudjátok, tévedtek mindannyian. Mikor ez történt... nem is tél volt, hanem nyár, hát hogy lett volna akkor hó az erdőben? A havat, azt hagyjátok ki! Élelem nélkül voltam, az igaz, de nem azért, mert nem volt hozzáférhető az erdei kalyibám. Hozott volna abba szalmát is, sajtot is, még sört is a boltos a faluból... de hát nem volt rá pénzmag, a hitelem meg régesrég kimerült nála. Nem volt pénzem és kész. Hogy miért nem volt? Mondhatnám most, hogy nem volt, mert elküldtem a beteg testvéremnek, az igazság azonban az, hogy eldorbézoltam a fizetésemet. Volt egy kis ferbli is a városban, aztán cigányoztam, éjjeli zenét vittünk a hegyi faluba a daszkalicának... a városból csaltuk ki a zenét, ami nem olcsó dolog. Azért állt be a nyomor az én kalyibámba, azért néztük egymást szomorúan esténként, a Plútó meg én... .

Kicsit lógatta a fejét az öreg, s ettől fogva úgy beszélt, min ha okulásul mondaná:

— Mert könnyű a képzeletnek, hogy természeti csapás, ugye... hófúvás, amelybe beleesik a szerencsétlen... a hír szerteszáll a völgyekben és az emberlakta helyről megindul mindenfelől a mentőprocesszió... Jönnek csáklyával, bundával, élelemmel... De nehéz aztán a képzelet szárnyalása, ha csupán nyomorról van szó, pénztelenségről... vagyis ha az emberbe beleesik a szegénység. Ha lyukas a nadrágod ülepe — már bocsánat, Erzsike, hogy így mondom —, ha üres a kamra és nincs a zsebben egy pol úra sem! Akkor küldd el segítségért a kutyádat az emberek közé! (Megjegyzem, Plútó volt olyan okos, hogy el sem ment volna egyszerű nyomor címén, segítségért. Tudta ő, mi forog itt kockán!) Na szóval, ha ilyenkor száll végig a segélykiáltás, az emberek mind azt válaszolják: Mi? Segítség? Még mit nem! Hát vigyáztál volna jobban! Amikor még volt. És ne uraskodtál volna, ne muszálytattál volna, barátom... .

Mind azt mondták a tekin'etek Ábris felé: hát igaz is! Hát ez bizony így van. Ez az igazság az emberi világban... de hát mi is volt mégis azzal az életmentéssel?

— Már tudom! Plútó kimentett valami gazdag embert az erdőben egy szakadékból... az meg sok-sok pénzt adott Ábris bátyámnak szerencsés megmeneküléséért... Ez aztán egyszerre szánálta Ábris bátyámat.

Ábris csak forgatta a fejét... az a szó tetszett talán neki, hogy szánálta... .

— Egy gazdag ember? Hát az volt, volt ott a környéken egy Issekutz. Örmény ember volt Issekutz Lukács és nagyon gazdag. Volt neki a hegy tulsó felén rengeteg erdeje... de hogy az arra járt volna és a Plútó ki-

húzta? Dehogy! Hanem én mentem el az Issekutzhoz és kértem tőle tíz forintot elsejéig. Szépen elmondtam neki nyomoromat és jövetelem célját, és mit gondoltok, mit mondott?

— Hogy nem ád!

— Inkább... hogy ád!

Kétfelül is kiabáltak Ábris felé, az meg mintha mérlegelné, mit is mondjon. Hogy is volt az, hogy is történt? Aztán az utóbbiaknak helyeselt.

— Hogy ád, azt mondta! Ád ő nekem száznyolcvan forintot is, csak nem kölcsönbe, azt nem. Hanem örökáron a nagyhirű kutyámért! A Plútóért! Ha eladom neki.

A tanító — maga is kutyagazda — riadtan nézett az öreg erdészre:

— Csak nem adta oda neki, Ábris bátyám?

Az öreg visszaneézett rá keményen. Aztán tenyerébe hajtotta a fejét és onnan szólt, mintha vallana.

— Már miért ne adtam volna oda neki! De biz odaadtam én! Az az éjjeli zene, tudjátok... megérte! De biz odaadtam én száznyolcvan forintért... háromhavi fizetés volt az akkor... odaadtam és megérte, hogy ott hetvenkedhet em megint a daszkalica oldalán! Új nyakkendő, új kalap, ezüstnyelű rájtpájesli... minden kikerült abból a száznyolcvan forintból. De bizony megérte... hogy az életemet mentette meg a Plútó...

Néz e a pillantásokat maga körül az erdész. Volt aki sunyin lehunyta a szemét... de volt akinek szikrázott a tekintete. És elmarasztaló ítélet volt benne!

És ekkor... szinte bátortalanul kérdezte az öreg:

— Vagy nem tettem talán jól, hogy akkor odaadtam a Plútót... száznyolcvan forintért? Vagy inkább: egy leány miatt...

Csak a petróleumlámpa sercegett — ott van a villany a magasban beszerelve, csak nem vezették idáig a áramot —, sercegett a lámpa, mondom, az emberek hümmögtek. Ilyeneket mondtak: hja, ja... régen volt. Nemsokára a búcsúpoharat emelgették mindannyian; és elindultak, ki erre, ki arra, a betonút felé a legtöbben. A jáger meg úgy maradt sokáig egyedül a szobában, tenyerére hajtott fejjel, mint aki még most is — mindig és örökké — gondolkodik ezen a rejtélyen.

Azt ő már nem hallotta, amit a tanító mondott a sűrű erdőben, a fák alatt, a keskeny kis ösvényen:

— A bolond öregemberek, látja, már csak ilyen emlékeken rágódnak. Mint a kutya a régi csonton.

A lány viszont hallgatott. Azon tűnődött, odaadná e ez az ember itt az ő oldalán a maga féltett vadászkutyáját háromhavi fizetésért és... őmiatta. Őérte.

A vajdasági magyar színjátszás nagy halottja

Laták István

Vajdasági többnyelvű sajtónk minden lapja, s a Noviszádi Rádió híradásai beszámoltak kultúréletünk nagy veszteségéről, Ferenczi Ibi színművészről elhunytáról.

Született Zentán 1915-ben és temették Szuboticán 1960-ban. Két adat, életének két határhelye.

Mi marad egy színész után? Újságlapokon kallódó színi kritikák, esetleg könyvtárakban megőrzött folyóirat-gyűjteményben egy-egy ritka színi beszámolóban valamely szerepének rövid elemzése, de ezt is csak kultúrhistorikusok találják már meg.

Egy sereg ember emlékezetében mégis jó ideig élni fog Ferenczi Ibi. Akik látták a színpadon kiváló alakítások sorozatában. S híre marad sokáig annak is, hogy a színház székhelyén, Szuboticán vajmi ritkán van akkora temetés, olyan hatalmas gyászoló közönség csak kivételesen gyülekezik össze, amilyen Ferenczi Ibi temetésére összesereglett és a városon keresztül a temetőig kísérte.

Az új nemzedékek számára megmarad a színész után magnetofon szalagokon néhány hangfelvétel, játszott szerepekről és elmondott versekről, melyeket sugároztak a rádióban. A színházban megmarad néhány részabott ruha és paróka, és a plakátok, melyek csak azt jelzik, mely szerepekben lépett fel és hányszor. De azt, hogy milyen meleg emberséggel, vagy a szerep kívánta milyen sokféle sajátos emberi tulajdonsággal mozgott, élt a színpadon, azt már a levéltár plakátjai nem tudják megmondani.

Ezért búcsúztatóul megpróbálunk színészi munkájáról bizonyos áttekin-tést és értékelést adni.

Mert azt nem mondja el egyetlen plakát sem, hogy milyen fegyelmezett, kulturált munkása volt a színi együttesnek. Hogy a rendezői utasításokat az

igazi művész tudatosságával, készségesen, lelkiismeretesen követte; hogy mindig tökéletes szereptudása milyen nagy biztonságot nyújtott neki igen sokféle szerepében. Azt pedig csupán személyes ismerősei tudják, hogy a magánéletben szívélyes, kedves mosolyú, tapintatos viselkedésű, ritkán művelt nő volt. Állandó mosolygása soha sem volt konvencionális. A művészi sors nehézségeivel megbékélt ember derűs szemléletét mutatta a mosoly, még a testi bajok közepette sem hervadt le arcáról.

Ferenczi Ibi már gyermekkorában elkezdte írók és költők gondolatait közvetíteni a közönség felé. Első elemis korától fogva szavalópódiumokon állt, s a szóbarejtett szépség megértőjévé és hirdetőjévé lett, ahogy növekedett. Alig süldőlány, amikor első színpadi fölléptével nagy sikereket arat, majdnem harminc év előtt, az akkor egyedül lehetséges műkedvelő színjátszásban. S aztán sokféle sikertelen próbálkozás — házasság, tisztviselőkódás — után megtalálta célját, léle tartalmát a hivatásos vajdasági magyar színjátszás terén.

1947 őszén a szubotikai Népszínház magyar együtteséhez szerződött. Első szerepe J. B. Priestley *Váratlan vendégében* a gyáros lánya, Dorothy. Fényes intelligenciájával, a legkisebb nehézség nélkül oldotta meg szerepét. A detektívvél való jelenetében bámulatosan mély átéléssel testesítette meg az erkölcsi gögijében megingó úrilány vergődését. Kimagasló sikere volt. A darab Szubotican és vidéken körülbelül negyvenszer ment, csaknem kivétel nélkül táblás ház előtt.

Táblás házak köszöntötték bemutatkozását az új színházban, de később is legtöbb szerepében táblás házak kísérik Ferenczi Ibit.

Sorra jöttek a szerepek, múltbeli és mai emberek ábrázolása, s vajdasági méreteken, sőt tartományunk határán kívül is ismertté tették a nevét. Mindjárt kezdetben megérezte a közönség, hogy jelentős színészegyeniségét lát a színpadon. Kulturált és kifinomult a beszédje. Nagy olvasottsága, helyes nyelvérzéke, jó pár idegen nyelv tudása fölényes biztonságot adott neki a bonyolult irodalmi szövegek tolmácsolásában és az idegen nevek és kifejezések kiejtésében.

Tizenkét éven át csillogtatja színészi tehetségét, egyre sokoldalúbban. A természetes, sallangmentes társalgási színjátszásnak biztos támasza volt mindjárt kezdetben. A társalgási szerepkörben Benedetti: *Huszonnégy piros rózsza* című komédiájában, Nicodemi: *Scampolc*-jában és még számos más darabban példás alakítást nyújtott. Ha gazdag színészi repertoárjából kiragadjuk csak jelentősebb szerepeit, fölvázolhatjuk alakító képességének széles határait.

A klasszikusok közt elsősorban Beaumarchais *Figaró házassága* című komédiájának bemutatóját kell említenünk. Rosina szerepét ott úgy alakította, hogy Herceg János írónk a HÍD hasábjain között bírálatában külön elismeréssel ír a darab női főszerepeiről. Calderon *Két szék közt a pad alatt* című verses komédiájában az ő Beátá-ja a legszebb szavú szereplő, megragadóan tolmácsolta a bájos leányzó pajkosságát. A műveltség és ötletesség példáját nyújtotta a legkülönbözőbb fiatal leány- vagy asszonyszerepekben. Nicodemi *Hajnalba, délben, este* című kétszemélyes lírai vígjátékának lány-szerepében, Bernard Shaw *Warrené mestersége* című szatirájának V. vieni-jében a lányalakok páratlan megszemélyesí őjének bizonyult. Shaw *Candidájának* címszerepében is a női kedvesség és a szellemi fölény olyan biztonsággal alakította a fiatal tiszteletesné alakját, hogy ebben a talán legpoétikusabb Shaw-darabban neki volt az együttesben legmúltóbb művészi sikere.

A művelt nyájasság és a kacagtató, könnyed játékosság azonban csak egyik oldala emberábrázoló képességének. A mély drámaiság megrázó világába is elkalauzolta nézőit, fiatal nő- és anyaszerepekben is. Gow és

D'Usseau *Mélyek a gyökerek* című drámájának Genevra szerepében tökéletesen művészt adott. Azt a jelenetét, amikor elmondja a néger főszereplőnek gyerekkori élményét egy végignézett néger-lincselésről, a színpadművészet példájául vehetünk.

Hunyadi Sándor *Pusztai szél* című színjátékában a falusi paraszt csárdásné szerepében ragadta magával a néző közönséget. Az egyszerű ember ösztönös vonzódását a tisztult szerelem felé meggyőző igazsággal vitte színpadra. A teljesen népies szerepben egy erőszakolt szó vagy gesztus nem fordult elő. Hiteles parasztasszony volt.

Mirko Begović *Ki a harmadik* című drámájában Barić Gitát megrázó erővel alakította. Mélyen érző, fájdalmasan reménykedő, kitöréseiben és a megalázó férfi zsarnokság elleni lázadásában felejthetetlenül igaz női alakot személyesített meg. A két szereplőre épített drámában a változatos játék száz regiszterét szólaltatta meg. Lilien Hellman *Kis rókok* című társadalmi színművében az egyik tőkés tükörben részegeskedő feleségét lélegzetelállító természetességgel, de a legkisebb izléstelenség vagy túlzás nélkül kabinetalakítással tette.

Gorkij *Vászja Zseleznová*-ját magyarul legelőször a szuboticei Népszínház vitte színpadra. Ebben a Gorkij-műben Ferenczi Ibi finom eszközökkel, kitűnő megértéssel játszotta Rásel alakját. Csiky Gergely *Ingyenélők*-jének idős női főszerepéért, Szedervári Kamilla alakításáért diplomát és nyilvános elismerést kapott a vajdasági színházak fesztiválján. Figueiredo: *A róka és a szőlő* című példázatos színjátékában a szellemi előkelőség és a szépség megéjtő női figuráját nyújtotta Kleia szerepében.

Külön kell szólnunk Ferenczi Ibi groteszkbe hajló szerepeiről. Vegyesfajú színművekben, vígjátékokban és szatírákban gyakran testesített meg különönc öregasszonyokat, ellenszenves torz alakokat vagy különösen gonosz teremtéket. Kiemelkedő alakítása ebben a szerepköben az *Aladár nem számár* című gyermek-operett gonosz mostohája. *Copperfield Dávid*-ban Miss Trotwood, Drago Gervais *Javíthatatlanok* című jugoszláv komédiájában Katić Adél, a reakciós, pletykás úri nő, szintén java alakításai közé tartozik.

A *Szabin nők elrablása* című bohó-a'-ban pompásan táncol és énekel is, nem nagy hangerővel persze, de abszolút biztos hallással és ritmusérzékkel. Vajdasági írók színműveiben is több találó nőalakit személyesített meg. Igen rokonszenves alakítása volt Majtényi Mihály *Harmadik ablak* című színművének otthon kötögető, zsörtölődő nagynénikéje.

Kicsi szerepekben ritkán látjuk, de azokban is lelkiismeretesen teljesíti színészi kötelességét. A nagy és főszerepekben való állandó foglalkoztatottsága — mely egy nagyobb, de mégis vidéki repertoár-színház munkájában rengeteg próbával és több futódarabban való fellépésekkel jár — ritkán is engedte, hogy apró szerepekre pazarolja kiváló képességeit.

Az utóbbi években három súlyos betegség is kínozta, időről időre beteggyágyba döntötte és kórházakba kényszerítette. Hangerejét is csökkentette a betegség. De ahogy valamennyire talpra állt, sietett rávenni orvosait, hogy kiírják munkaképesnek, mert a színpadon érezte igazán, hogy él. S hiába intették barátai, csak súlyos betegsége utolsó, romboló szakaszában mondott le a színpadról. Tizenkét évi színházi alkotó munkája alatt játékkétségében sokat fejlődött. A majd három évtized előtt kezdett színpadi munka megérlelte gyümölcsét. Egyre tartalmasabban fogta fel szerepeit, folyton gazdagodott átélésben, játéktudásban és drámai erőben, de komikai vénáját is kibontakoztatták lassanként a rendezők.

Szép beszédmódjával szívesen látott munkatársa volt a Noviszádi Rádió hangjáték műsorának is. A színpadi munka mellett rádió-szereplései is

messze földön ismertté tették nevét és művészetét. Egész a legutóbbi időkig szerepelt a rádió irodalmi adásaiban. Színes, szép szövegmondását különösen kedvelték a Lírai tízpercek szerkesztői.

Néhány igen sikerült szavalatának hangfelvételeit többször is ismételték a rádióadásokban. Ady-, Garcia Lorca-, József Attila-, Vladimir Nazor-, Ivan Goran Kovačić-, Nicolas Guillen-, Rimbaud-, Jeszenyin-, Babits-, Kassák-verseket olvasott szívesen a legutóbbi években. Finom átéléssel és nagy természetességgel, belső átfűtöttséggel, de pátosz nélkül, meleg lírai árnyalással, a magyar verselés és általában a csiszolt versmondás biztos ismeretével közvetítette kedvenc költőit a hallgatóknak. De próza-olvasásban is kibontakozott lírai érzékenysége, drámai ereje és megjelenítő képessége.

Legigazibb eleme azonban a színpadi játék volt. Ott délceg termete, teljes női egyénisége hatott. Voltak rosszabb napjai, akadtak szürkébb szerepei is, de művészetlenül soha egy szót sem ejtett ki a színpadon. Minden színházi évad néhány nagy alakítását hozta, mert minden évben gazdagabban hangszerelt, újdonság ízével ható játékot adott. Művészi tapasztalatait az évek haladásával egyre nagyobb önkritikával mérlegelte és a próbákon mindig a legszorgalmasabbak közé tartozott.

Szíve volt, tudása volt, könnye és mosolya, kifejező gesztusa és arcjátéka, hogy igaz élő embereket formáljon a színpadon vagy a hangok láthatatlan kulisszái között: embereket, akik mind-mind mások voltak. Csak a művészi igazságban voltak közösek, mert az író által megalkotva a művésznek lelke mélyén újra fogantattak.

A színpad tudatos és evvel együtt ihletett alkotója szállt vele sírba. Eltávozott és fölmérni is nehéz a veszteséget, melyet halála színjátszásunkban okozott.

Győzünk

Huszár Zoltán

Sokszor ökölbe szorul a kezem még,
de gyorsan kismul, mert amit
gyűlölök, kővé változik,
s mert szebb a kézfogásos emlék.
Talán sose voltam gyermek,
olyan okosnak érzem magam,
mégsem parancsolhatok a szememnek,
hogy eltörpüljön benne az is,
aki valóban óriás.
Néhány ábránd is kerget.
Ha hős leszek egyszer,
vagy példás férj és családapa,
amiért most ritkán verekszem,
nemcsak másoknak lesz igaza...

Ovatosan csókolok,
mert keserű volt mindig a szám
(beismerem, mint akit könnyen szaván
lehet fogni),
de édes lesz még, mintha mézre lelne.
s ami keveset álmodom ezután,
az se marad csak álom.
Nem érdekel most kívülled az égvilágon
semmi.

Erős munkaruhát veszek majd, hogy tovább tartson,
s kikerülöm vagy ellököm, aki utamba áll.
Mindkettőnkről lehullnak a kötelek.
Bizhatsz bennem.
Győzünk.

Döntés előtt

Huszár Zoltán

*Nem csodálkozom már,
hogy üvegből van
minden, ami szép
s azon sem, ha körülveszik
fallal,
hogy legyen, min átugorni.*

*Még nem látok belőled
semmit,
mintha átlátszó volnál,
de érzem, hogy remegsz,
mert dülöngélek.
Vagy földrengés ez?*

*Még néhány perc,
és egymásba hull két hullám
a Dunán,
még néhány perc,
s egymásra rogy
két égő oszlop.*

*Döntőbb nap ez a mai,
mint bármely másik,
de mi nem leszünk
egymás rabjai.
Már kopogtatok is
az ajtódon.*

Harmadik levél

Huszár Zoltán

*Még a kavicsok is párosával
küzdenek az árral,
míg meg nem közelítik
a tengert.*

*Szinte látom, hogy fognak körül
a hullámgyűrűk, ha fürdesz,
s én csak fekszem itt a fűvön,
pedig el is merülhetsz.*

*Úgy belém ivódik egy-egy dallamos hang,
mintha te nevetnél,
s olyan sok az ismerős mozdulat is,
hogy tántorgok tőlük,
mint aki csak félig van eszméletén.*

De őrzöm a képed, s az se baj, ha megváltoztál.

Első levél

Huszár Zoltán

*Semmilyen kérdezni valóm sincs,
mert most már bizonyos,
hogy nemcsak a mosolyod tetszik,
pedig elég keveset irsz.*

*Itt néha olyan meleg van,
hogy amerre elhaladunk,
majd szétrobbannak a házak,
s az izzástól remeg a talaj.*

*Így is csodaszép ez a vidék,
de ha másra gondolok,
nem rád, olyan szürke,*

*mint a fullasztó, ködülte
lápok és pocsolyák
vagy a néma sivatag.*

Lakótársam

Huszár Zoltán

*Egy sétáló nő elé állt az este,
mert sokan voltak az utcán,
s úgy éjjél felé
még vidámabban tért haza, mint máskor.*

*Dudorászva rázta le magáról a ruhát,
s álmában küzdött valakivel,
de a cipők az úgy alatt
tovább táncoltak helyette.*

*Másnap két percet késett a gyárban,
s míg beigazította az esztergapadot,
egyszerre üdvözölték hárman.*

*A kész tengelyt aztán kivitte a napra,
hogy úgy csillogjon,
mintha üvegből volna.*

Napló és feljegyzések II.

B. Szabó György

1960. január 20.

A feketekeretes szemüveget viselő férfi az asztal mellett ült és a szemben álló falat nézte a szobájában: hegyek és völgyek, kráterek és kutak, szeszélyesen kanyargó országutak és váratlanul felbukkanó és nyomtalanul eltűnő gyalogösvények, terméskőből emelt kerítések váltották egymást, s minden sárga volt és mozdatlan, egyetlen élőlény nélkül; az apró, korcsnövésű, senyvedő bokrok is mintha egy erőszakos kéz irtotta volna ki az éjszaka folyamán, az olajfák sem fordultak esdeklőn és segélykérően az ég felé. — Itt, itt kell lennie a vérnyomoknak! — mondta a szemüveges férfi, s tájékozódni próbált: igen, az országút bal kéz felől volt, de jó távol az egyre ereszkedő lapályos völgy enyhén befelé hajló és egyre szűkülő torkolatától, ahonnan, éjszaka, úgy tűnt, mintha az országút a csillagokra támaszkodna alvás közben; három párhuzamosan futó, terméskőből épült alacsony kerítésre emlékezett még, s arra a rézs-

út elhúzódo magassabb kőfalra, amihez egy régen használt ösvény vezetett, ezt tapogatta ki *akkor* lassú, óvatos léptekkel (az egység valamennyi tagja könnyű filcpapucsot hordott, mert a köves-sziklás terep egy hét alatt elfogyasztotta a leg-erősebb szögestalpú katonai bőrbakancsot), izzadt, vizes inge testére tapadt, állandóan érezte a saját bűzét és a mellette lépkedő nyögő és reszkető bábaasszony kövér, rengő testének kipárolgását, s ez a makacsul terjengő aludttej-szag, mintha láthatatlan burka lett volna ennek az izzadó, remegő, puha és formátlan testnek, védője, de egyben áruője is; ezt a szagot érezte, amikor a testes bábaasszonyt és sovány aprótermetű férjét ott, a kőfal előtt, közvetlen közelről, pisztollyal tarkónlőtték, hangfogó pisztolyból, óvatosságból, noha tudák, az olasz járőrök sohasem cirkálnak éjszaka s még véletlenül sem indulnának a lövések irányába, s akkor ez a szag még az égett hús és átható vizelet szaggal vegyült (valószínűleg az asszony útközben is

összevizelhetette magát), pedig ekkor már nem is volt asszony (a zseblámpa fehér fénykarikája csak egy pillanatra villant fel, hogy ellenőrizze a kivégzés végrehajtását), hanem nyári rövidujjú selyemruhába burkolt véres hústömeg, hússal telt batyu, amit valaki ott felejtett a kőfal tövében. Azonnal indultak tovább: a levegő fülledt volt, a sziklák forró lélegzetét érezték; a tenger felől még nem indult el az annyira áhított éjszakai hűvösség. Sietniök kellett, még sötétben elérni a nagy kikötővárost, biztonságba helyezni virradat előtt a központból érkező elvtársnőt, aki hallgatagon lépkedett köztük, a négy férfi között, a fekete szövetből készült kosztümjében, kontybaszedett ősz hajával, szemüvegével, ódivatú, magasszárú fűzős cipőjével inkább látszott egy távoli olasz határfalucska tanítónőjének, mint az illegális mozgalom veze'őjének. S most itt ül ebben a szobában, nézi a falat, vagy az apró cselédszoba tenyérszerű ablakán át a szennyes udvar egy részét, két pisztoly előtte az asztalon, minden porcikájuk zsiros elégedettségtől ragyog: hat napja mást sem tet', mint a revolvereket tisztogatta, ki sem mozdult. A mellette lévő szobában a fekete kosztümös „tanítónő”, a kézimunkázó nők állhatatos makacsságával és határtalan türelmével bogozza ki az egy hete lebukott helyi pártszervezet összekuszált szálait és máris fürge mozdulatokkal igazítja helyre a hibát: férfiak és nők jönnek hozzá (a falon keresztül hallotta a beszélgetéseket, bár a szavakat nem vehette ki), már hat napja folyik ez a járás-kelés, minden percben nyakukon lehetnek a prefektura emberei, még ebben a milliós kikötővárosban is feltűnhet ennek a négvemeletes bérháznak szokatlan emberforgalma (tud'a, hogy két társa a szembenlévő házak egy-egy magánlakásának az ablakában állnak éjjel nappal és géppisztolyokkal felszerelve őrzik a ház utcai bejáratát, míg a harmadik az udvar végében álló ház-mesterlakásban a szomszédos utcára vezető és a visszavonulást biztosító

kijáratot őrzik, s talán valamennyien türelmetlenek, mint jómagam is), figyelmeztette erre tegnap este a „tanítónőt”, de az csak ránézett, s szemüveges tekintetében egyszerre annyi nyugalmat és derűt látott megcsillanni, hogy szégyellte magát aggodalmaskodásáért. Ennek a sovány nőnek egész lényéből nyugalom és biztonság áradt; gyermekkorában érzett csak hasonlót édesanyja közelében, de már tudta, ha felnő az ember ez az illúzió is szertefoszlik: az anya támogatásra szoruló, védelmet és biztonságot kereső öregasszony. Milyen furcsa, erre eddig sohasem gondolt: anyja jutott eszébe, akivel egy hónappal ezelőtt találkozott, menetelés közben, véletlenül, felszabadított területen, és az öccsével is, ugyanakkor és ugyanott. Egysége már két napja pihent egy faluban, amikor egy délelőtt szembetalálkozott az utcán öccsével, egyikük sem volt aznap szolgálatban, akkor már egy éve nem látták egymást, tudták, hogy az apjukat az olaszok letartóztatták, koncentrációs táborba hurcolták és valahol Firenze közelében van, s azt is, hogy anyjuknak sikerült elrejtőznie és valószínűleg felszabadított területre jutott. Délben egy fáradt, lerongyolódott és megtizedelt egység vonult be sebesültjeivel együtt a faluba, ők még az utcán álltak, beszélgetve, s hirtelen és egyszerre fedezték fel a menetelő harcosok között ősz édesanyjukat, amint fáradtan, megviselten, barna téli kosztümben (a hegyek között még május közepén is hideg volt) menetelt a csapatban, és egyszerre ugrottak hozzá és ölelték át síró anyjukat, aki egyre csak azt hajtogatta nevető-könnyes arccal: — Gyerekeim, tetves vagyok, gyerekeim, tetves vagyok, gyerekeim... S akkor elvitték a fertőtlenítőbe, a fűrdőben • fehérműt szereztek, meleg katonaköpenyt, s három napig együtt voltak. Azóta sem látta őket, semmit sem tud róluk, de valahogy másként gondol anyjára: tehetetlen, gyámoltásra szoruló síró-nevető idős nőt lát ülni egy asztalnál, tiszta alsóruhában, katonaköpenybe burkolva, vár-

ja a fertőtlenítőből visszaérkező téli barna kosztümjét, az egyetlen meleg ruhadarabját (amikor a barna rongyra hasonlító fertőtlenített koszum megérkezett, alig tudták lecsillapítani kétségbeesett, fel-feltörő zokogását), s miközben sűrűfésűvel fésülgeti öszülő haját, nyugtalan, kutató tekintettel figyeli az asztalra terített papírdarabot: mozog-e azon valami. Hallgata a szomszéd szobából átszűrődő beszélgetést, honnan ez a nagy nyugalom ebben az ősz sovány aszszonyban, ez a biztonság, mintha nem is egy ellenséges város kellős közepén, hanem valami békebeli tanító-lakás álmosító délutáni csendjében ülne, ráérő egykedvűséggel (ez az egykedvű nyugalom lepte meg akkor is, amikor a bábaasszony és férje fellett ítélték: hónapokon át kettős szerepet játszottak, az olaszok be-sűgői voltak, amit mindketten be-smertek, s akkor ez a sovány, törékeny termetű, őszhajú „tanítónő” halk, alig egy fokkal emeltebb hangon mondta: — Halált érdemelnek mindketten, ne vesztegessük az időt! S ezzel felállt és kiment), s most is, mintha kézimunkázna, nem pedig a lebukott helyi pártszervezet ügyeit intézné (csak két nap múlva, amikor visszaérkeztek a felszabadított területre, akkor tudta meg, hogy a kikötőváros reorganizált pártszervezete nyolcvanhat taggal és százhuszonhárom ifjúmunkással újra működik, és akkor megdöbbenette ez az eredmény). Valaki hirtelen rányitotta az ajtót, felugrot, kapkodva kereste az asztalon heverő pisztolyokat, csak a töltőtoll bőrtokja akadt a kezébe, egy fehérköpenyes nő lépett be: — Kér aludtjejet, tanár úr? — kérdezte. Ki ez a nő, mit akar, arca ismerős, de hol láttam már, aludtjei, mi az (a bábaasszony aludtjei-szagú volt, de miért volt olyan szagú), miért van ez a nő fehér köpenyben, árulás, itt az olaszok, de miért nem jeleztek, miért nem lőttek az ablaknál őrködő gép-pisztolyos elvtársak. — Tegnap mondta tanár úr, hogy uzsonnára aludtjejet szeretne — mondta az ápolónő — hoztam kenyeret is — foly-

tatta — itt hagyom. — Nem kell — mondta ekkor halkan, váratlanul a feketekeretes szemüvegű férfi — annak a bábaasszonynak is aludtjei szaga volt, a vérnyomokat sem találom a fal tövében, pedig emlékszem, a kövek is véresek voltak a zseblámpa világánál. Az ápolónő ránézett, megfordult, s halkan betette maga mögött az ajtót. Tegnap, tegnap, s most nem tudott visszaemlékezni a tegnapi napra, a tegnapelőttire sem, az azelőttire sem: érezte, valami fehér folyadék tetején úszik és fulladás környékezi. Kenyér, kenyér, s nem emlékezett milyen is a kenyér. A töltőtoll bőrtokját lassú mozdulattal visszatette az asztalra. Nem emlékezett miért vette magához és miért szorongatta olyan görcsösen a jobb kezében.

(A felszabadulás óta jelentős lépést tettünk a jugoszláv népek irodalmának megismerésében: számos lefordított könyv, sok értékes elbeszélés, vers, tanulmány jelent meg fordításban, s a tekintélyes szími kritika, könyvismertetés, beszámoló és tanulmány a jugoszláv népek irodalmáról folyóiratunkban és lapjaink hasábjain arról tanuskodik, hogy az elmúlt másfél évtized alatt a magyar irodalom hazánkban megértette és magabafogadta a legkiválóbb jugoszláv alkotóművészek gondolatait, érzéseit, és azt a humánomot, amit a legjelesebb alkotásuk magukban foglalnak. S ugyanakkor, a nyelvi elkülönülés ellenére, irodalmunk ma már szerves része a jugoszláv irodalomnak, s ez a tény irodalmunk felnövekedésének, kibontakozásának, megerősödésének nemcsak eredménye, hanem feltétele is. Nemcsak megérti és visszhangozza a jugoszláv kultúra üzenetét, hanem az egyenrangú népek szabad közösségében, alkotói által maga is üzen: s minél jobban öntudatára ébred sajátos helyének és szerepének, annál gyorsabban igyekszik megszabadulni mindentől, ami irodalmi provincializmus, s tudatos, a nyelvi elkülönülés ellenére, arra törekszik majd, hogy üzenetét a jugoszláv népek kö-

zössége visszhangozza. Irodalmunk nagykorúságának a pillanatai ezek, és ránk vár, kötelességünk felmérni ennek a pillanatnak jelentőségét, fontosságát, súlyát: feladatainkat és szerepünket.

Mi sokszor hajlamosak voltunk arra, hogy helyzetünket és szerepünket félreértsük, feladatkörünket leszűkítsük, eredményeinket lebecsüljük, bagatellizáljuk. Az ilyen viszonyulásnak számtalan külső látható megnyilatkozása van, de vannak belső, rejtett, fel nem fedett, lényegében tisztázatlan, de elevenen élő és esetlegesen ható megnyilvánulásai is; számot vetni azokról, nem feledkezni meg emezekről, kötelességünk a helyzetünk és szerepünk helyes megítélésében.

Nincs szükségünk műszerekre, eleget ahhoz írói lelkiismeretünk is, hogy tiltakozzunk egy olyan szerkesztői koncepció ellen, amely — és talán nem is szerkesztői koncepcióról van szó, hanem egy régen idejét múlt politikai koncepció feltámasztásáról a „tudományosság” és a „tudományos rendszerezés” ürügyén — a Jugoszláv Enciklopédia Magyar irodalom címszavában tízvalahány jugoszláviai magyar író névszerinti felsorolásával úgy véli, hogy eleget tett hivatásának, kötelességének, a „tudományosság”, a „tudományos rendszerezés” követelményeinek: valahol és valamilyen formában említés történt erről is, panasz, vád nem érhet senkit, az ügyet „ad ac”-a” tehetjük. S most háboroghat a jugoszláviai magyar író lelkiismerete — az elszánderedett „rendszerező” lelkiismerete úgysem háborog, hanem békésen szunnyad —, mert váratlanul és hirtelen „hazátlanná” lett: itt, a Jugoszláv Enciklopédia alapján „magyar író”, amott, a legjobb esetben is, legfeljebb „jugoszláv író”, de valószínűleg és inkább: áruló, revizionista, trockista, tévelygő, dekadens, és dekadens tévelygő, a nyugati burzsoá művészet kritikátlan majmolója és a kritikátlan burzsoá művészet keleti, primitív változtatának „megtestesítője”, aki elfelejtette a nyelvet és a helyes-

írást (nem csoda: „Pistike” a legnépszerűbb olvasmány és a jugoszláviai magyar árulók, dekadensek, tévelygők, revizionisták, trockisták, majmolók és megtestesítők valamennyien és egyenként — „Pistike” nyelvét és stílusbravurjait utánozzák), s magyarul legfeljebb csak dadogni tud. Itt felesleges, amott „nem kívánatos”; itt a „rendszerezés” alapján idegen, amott a „rendszerezés” alapján ismeretlen, „persona non grata”, s létezéséről legjobb hallgatni, hallgatni mélyen és állhatatosan.

Igy legalább zavar és félreértés sem támadhat.

S háborog a jugoszláviai magyar író lelkiismerete; hazijában szímkivettett és szímkivetettségben ellenség lett: a nyelv alapján idegen, világnézete alapján pedig „eretnek”.

De a háborgás csak egy pillanatot tart, mert a következő pillanatban már kezdetét veszi az eszmélés: helyzetét és feladatait mérlegeli, feladatait, melyeket helyzete és szerepe ró-
nak rá és jelölnek ki.)

Ma délután körülbástyáztam magam a rajzokkal: két esztendő eredményeit szemlélem egyszerre. Távol a rajzok születési helyétől, a környezetétől, s talán már érzelmileg is túljutva magábanézés gyötrelmeim; a rajzok nem ismerik a retusálás műveletét és ellenszegülnek mindenféle belemagyarázási kísérletnek, nem tűrik az utólagos mentegetődzést és ellentmondanak az okoskodásnak: egyszeri, meg nem ismételt, végleges, befejezett és meg nem másítható kísérlet valamennyi az idő rögzítésére a soha vissza nem téro pillanat megragadása a fuldokló kétségbeesett mozdulatának minden sutaságával. Az anyag átélése és az anyagi világ mélyebb, személyesebb, de ugyanakkor elvont értelmezése és kifejezése. A valósággal való érintkezésben így jut szerep a technológiai folyamatnak is: a szerzőszám, az anyag, az eszközök használata. A bennük rejlő lehetőségek kifejtése, az általuk megvalósítható kifejezőmódok nyugtalan, állhatatos végigpróbálása eleve tiltakozás az elmúlás ellen, amelynek értelmet, feszültséget a bennünk élő fejlődő, terebélyesedő halál kölcsönöz, akkor is ha ennek nem vagyunk tudatában.

Amikor első este láttalak és néhány barátságos és közömbös szót váltottunk a balkonon át az új szomszédság nevében, kilenc óra felé járt az idő, vártuk a fekvést jelző szirénázást és az éjszakai ügyeletes ápolónőt, aki barátságosan jóéjszakát mond és könyörtelenül eloltja az égő lámpákat, május volt, az ablakon át a sötétben is ágyunkhoz talált a szellőháton lovagoló erdő: sudár, fekete fenyőfák és illatos páfrányok vetek körül bennünket éjszaka, álmaink egyszerre nyugtalanok lettek és összefüggéstelenek, még nem sejtettem, hogy ennyit gondolok rád, esténként és napközben is, pedig csak egy fal választ el bennünket egymástól és bármikor szót válthatnánk. *Azóta* már tudom, hogy ez a fal közöttünk jelkép is, valóság is; hallom mocorgásodat a szomszéd szobában: megcsikordul az ágy, zubog a vízcsap, a szekrényajtó nyílik, most szobatársadnak mondtál valamit, az olasz nőnek, aki minden éjszaka száz kacatot húz magára és csuromvizesen ébred reggel, s ez a savanykás izzadtságod kiszellőzhetetlenül ott lebeg a szobában, az olasz nő ócska parfümje reménytelenül harcol ezzel a csípős és állhatatosan felülkerekedő hónalj-szaggal, s tudom, hogy ez a szag számodra megmegújuló és egyre elviselhetlenebb testi és lelki szenvedést jelent. De nem gondolok rád részvétellel, mint *eddig*: idegen vagy, rejtélyes ismeretlen lettél, félelem, utálat, megmagyarázhatatlan szorongás fog el, ha rád gondolok, mint *akkor este*, amikor begörcsülő derékkal feküdtél itt a szobám padlóján, előttem, egész testedet tépte cibálta az a furcsa, nyöszörgő sírás, s ez a szűkölésre emlékeztető hang megdöbbenett, remegni kezdtem, alig tudtam elvánszorogni az ágyamig, ruhástól belefeküdtem, még a házcipőmet sem vettem le, fejemre húztam a paplant, hányhatnékom volt, de csak nyeltem a nyálam, szívem hangosan dörömbölt, a mellkas rácsai között látni véltem

húspiros vergődését. aztán fázni kezdtem és mintha minden levegő kifogyott volna körülöttem, gyorsan, kapkodva lélegeztem, s amikor nyílt az ajtó, s a paplan alól láttam, emint csendesen behúzó magad mögött, nem éreztem megkönnyebbülést. Mintha az ijedtség elnyomta volna a félelmet bennem addig, s most szabadjára engedték: hirtelen minden idegen lett körülöttem, a tárgyak megmerevedtek, éreztem a fa, a vas, a gyapjú *anyagát*, az anyag közömbös részvétlenségét, bosszúálló kajánosságát az emberrel szemben, aki rab-ságba kényszerítette őket, formák közé szorította áradásukat. használati tárggyá züllesztve lé'ezésüket: a szobám egyszerre ismeretlen lett, embertelen, rideg, fenyegető, a megszokott rend eltűnt, a meghittségnek nyoma veszett, a butorrak'árak merev személytelenségével néztek rám a tegnap még ismerős tárgyak, a szűkölő sírás is megszűnt, a csendet tápintani lehetett: hideg, nyálkás tápintású volt. Csak kétszer éreztem a fizikai félelemnek ezt a fajtáját: egyszer, amikor egy nyári sétámon rámeleledett az erdőben és csak három órai keresés után találtam meg a haza vezető ösvényt: sírosan vergődtem tüskés, véget nem érő bokorindák között, vízgyűjtők kavicsos sárában bukdácsoltam, gyökerek állták utamat s váratlanul felegvenesedő fekete, érdes, fanyarillatú fatörzsek, szúrósujjú apró bokrok simogatták a lábom szárát, a szoknyámba kapaszkodtak, cibáltak. fáradt voltam és véres és agyvonytört; a csendes erdő és az idilli nyugalom háborgásá lett: a nyugodt vonalak elnehézültek, a súlytalan lebegés tömeggé lett, a kecsesség terpeszkedésé minősült; a tisztás helyén szakadék állott, a szakadék ösvénynek látszott; az ösvényből véget nem érő bokorinda lett: a dögök visszája mindenütt, amerre csak fordultam, káosz bennem és körülöttem, s akkor rádöbbenem, hogy én eddig az erdőnek csak a *felszínét* láttam, a vonalakat és formákat, s most rá kellett döbbennem, hogy a vonaloknak, formák-

nak *anyaguk van és súlyuk és térfo-
gatuk*. S másodszer, amikor az operá-
ciós terem előszobájában álltam. Ta-
lán idő előtt kísért ide az fiatal,
ügybuzgó ápolónő, várakozni kellett,
s egyszerre, váratlanul, kinyílt a mű-
tő ajaja és egy pillanatra két fehér-
köpenyes orvost láttam, beöltözve,
arcukon maszkkal, kötény volt előt-
tük fehér viaszosvászonból, amelyen-
nel a konyhaasztalt szokták leteríteni,
s a kötényükről sűrű cseppekben csur-
go't a padlóra a friss vér, egy ápoló-
nő, ugyancsak maszkkal az arcán, se-
gédkezett körülöttük, vetkőztette ő-
ket, úgy látszott, mintha befejezték
volna az operációt, s ekkor az ajtó
becsukodo't, rosszul lettem, semmire
sem tudok visszaemlékezni, de a kép
makacsul visszatért, amikor lábado-
zó beteg voltam, túl az operáción,
éjszakánként felriadtam, a fizikai fé-
lelemnek ez a fajtája még ott bujkált
bennem, s még napközben is, ha fe-
hércöpenyes orvost láttam, mindig
a viaszosvászon kötényt kerestem raj-
ta, a friss, csorgó vért azon a fehér,
sikos, viaszos tapintású kötényen, s
bár tudtam az operációról, készül-
tem rá, valahogyan mindig arra gon-
doltam, magam sem tudom miért,
hogy az orvosok hófehér köpenyben
vannak az operációs asztal körül, s
nem viaszosvászonból készült kö-
nyekben, és nem tudtam elképzelni,
hogy véremmel beszennyezem a hó-
fehér köpenyeket, s ezt sem, hogy
vérezni fogok a műtőasztalon. Ezt
a fizikai félelmet éreztem *akkor* este
újra ott az ágyban, amikor magamra
maradtam, s ez támad fel bennem,
halványan, de ismét és újra, ha erre
visszagondolok.

(A szobám képe tegnap óta semmit
sem változott: rajzok a falhoz tá-
masztva, a székeken, a padlón, az
ágyamon; két esztenőn át önmagam-
mal vitatkoztam, s most újra hall-
gatom az érveket és az érvelést, már
elfogult sem vagyok, s elfogódott
sem: már tudom, hogy ezek a rajzok
a világhoz való viszonyulásnak egyik
lehető megfogalmazása, de nem az
egyetlen, s talán nem is a legmeg-
felelőbb. Lehet, hogy más anyagban,
akár szavakkal, akár a zene nyelvén

könnyebb lett volna kifejezni a fel-
gyülemelő, fojtogató élményanyagot: a
nyelv eszközeinek ökonómijával, a
szavak árnyalatainak alkalmazásával,
mondatban való funkciójuknak gon-
dos mérlegelésével, a mondatzerke-
zetek merész fegyelmezésével, szigori-
tálásával, amelyet hirtelen megbont,
felfogat a közlés áradása, az érzel-
mek háborgása, szabálytalanul és
formátlanul, ellentmondva megszokás-
nak, hagyománynak és törvénynek
és mindenfajta számításnak, így köny-
nyebb lett volna az előbbi, örökösnek
és véglegesnek tűnő nyugalmat és
biztonságot felforgatni; vagy zenei
nyelven: a nyugodtnak induló témát
váratlanul megbontva, hirtelen fel-
mutatni a fegyelmezetség átváltását
lázádássá, amikor a harmónia a köz-
lésrendszerben diszharmóniává minő-
sül: új fajta harmóniává, amelynek a
mehallása után a régi biztonság-
érzetünk egyszerre megszűnik; az ál-
landóság változássá lesz, és eddigi
nyugalmunknak vége.)

Keresem az okot, mi is történt
közöttünk, ki a hibás, a félelemnek,
útálatnak és szorongásnak nyomait
kutatom magamban *azóta* is, nap-nap
után. En lennék az oka? Túlságosan
közel engedtelek magamhoz? Kisajá-
títottalak magamnak, vonzódtam hoz-
zád? Miért? Nem vagyok barátkozó
természet, nem kívánom az új ismer-
etséget, elég részem van belőle ott-
hon, férjem tervező irodát vezet,
mérnök, a betonkonstrukciók a spe-
cialitása, házunkban egymást érik a
látogatók, sokan ott vendégeskednek
napokig, üzleti érdek mindehhez jó
képet vágni, barátságosnak lenni, a
háziasszonyt reprezentálni, nagy a
ház, s olyan nehéz megbízható és dol-
gozni tudó lányt találni, a múlt év-
ben kétszer is meglóptak bennünket
a lányok, szóval számomra a szana-
tórium pihenőt jelent, ismerőseim
mindig megdöbbennek, amikor azt
mondom, hogy alig várom, hogy el-
mehessek néhány hónapra a szana-
tóriumba, pedig így van, szeretem ezt
a helyet, már négyszer voltam itt,
minden második évben, de kerültem
az ismeretségeket, a barátkozást, a
nők nem érdekeltek, a férfiak még
kevésbé, fáraszt a társalgás, nincs tü-

relmem figyelni: a nők pletykáznak, a férfiak udvarolni akarnak: nem kérek egyikből sem. Nem tudom *ma sem*, miért tettem veled kivételt, miért vonzódtam hozzád: első látásra feltűnt, hogy szép vagy, izléssel öltözködsz, tiszta vagy, ápolat, gondozott, nálam valahol itt kezdődik a nő: megcsodáltam kontybaszedett világosszöke hajadat, finom profilodat, szép metszésű sötét szemeidet, azán ruhádat, cipőidet, táskáidat, kevés ilyen izlésű nővel találkoztam itt, sokszor apróságokon múlik minden; talán nem is izlés, hanem jellem kérdése az öltözködés. S újonc voltál ebben a környezetben, mindig meghatódottságot érezek, ha az újoncok tekintetében úrra felfedezem a bujkáló féltelmet, tudom, első szavukból kitűnik, hogy végzetes tévedés folytán kerültek ide, az „igazi” betegek közé, nap-nap után várják, hogy ezt a tévedést közölni fogja velük az osztályorvos és rögtön kiállítia az elbocsátó levelet: „egészségesen távozott”. Ez a várva várt nap pedig egyre késik, s miközben tanulják a házirendet, kedvetlenek, lehanyagoltak, idegenül mozognak a tárgyak között, széveszlősek a mosdóban, a fürdőszobában, az ebédlőben, magánosan sétálnak a parkban, a folyosókon: aztán átalakulnak: beletörődnek, hogy itt kell maradniuk, változatlanul hiszik, hogy tévedés történt, társaságot találnak maguknak és már nem érzik az időt. Talán a tekintetemben megbúvó félelem és magány húzott hozzád, nem tudom.

(A háborgó lelkiismeretű jugoszláviai magyar íróban megindult most az eszmélés folyamata: tudja, hogy ebben az országban nincs egyetlen olyan szöveg, amelyet valamiféle „szentírás” szövegnek kell tekinteni, vakon hinni örök érvényességében, tételeinek egyetlen üdvözítő igazságában és tévedhetetlenségében.

Tudja, hogy az érvelés erejével, a tények felsorakoztatásával és a bizonyítékok felmutatásával cáfolni lehet a téves állításokat, megjellegbezní az ítéletet, és tisztában van azzal,

hogy a méltatlanul elszenvedett sérelméért valamiféle elégtételt kap és akkor ismét emelt fővel járhat a világban.

De az író nem tekinti magát bünsnek és a vád ellen nem a jogászok érvelésével, nem a tények felsorolásával és a bizonyítékok hatásosságát fokozó felmutatási sorrenddel él: nem védekezik, hanem vádol.

A „jugoszláviai” magyar író nem geográfiai meghatározást jelent, és nem azt jelzi, hogy a magyar író hol él, a magyarországi magyar író hazájától északra, keletre vagy délre, hanem tartalmat jelent: félre nem érthető módon és meamászthatatlan érvényességgel azt közli, hogy létezik egy magyar irodalom a világon, egy nyelvében magyar és tartalmában jugoszláv irodalom, amely írói által magyar nyelven fejezi ki és szövegezteti meg a jugoszláv népek szellemi és művészeti törekvéseinek lényegét, és a jugoszláv népek egyenrangú községében szabadon és minden kötöttségtől mentesen fejlődik és valósul meg a jugoszláviai magyar írók műveiben.

S amikor az író ezt így leírta, meglepődik: tizenöt év óta egyetlen jelentős magyar író ebben az országban nem akad, aki ne így érezte volna a magyar író és irodalom szerepét hazánkban. Cikkekre, vitákra, beszélgetésekre emlékezik az író és arra gondol, hogyha mindez még 1948-ig nem is tűnt fel ilyen határozottan és minden vonatkozásában érthetően írónk előtt, akkor megrálgosodott előttünk az azóta eltelt tizenkét év alatt.

S ha valaha és valahol kételkedtek abban, hogy a magyar nyelv nem alkalmas „idegen” tartalma kifejezésére, akkor megérték azt is: a Jugoszláviában kibontakozó forradalmi szocializmus tartalmától nem idegenkedett a magyar nyelv hazánkban: az a tartalom növelte, fejlesztette, erősítette minden hazánkban élő nép nyelvét, a magyarét is. Nézzük meg tegepi önmagunkat, hallgassuk meg tegepi beszélgetésünk nyelvét, s figyeljük mai magunkat és beszédün-

ket: tegnapi és mai nyelvünket és beszédünket hallgatva, nem vagyunk-e képesek már meghallni a holnap hangját is? Tegnap még a szívakat keresték az írók, ma beszélnek, holnap már énekelni fognak!

Az író most restelkedni kezd ön maga és mások előtt, mert elragadta a szónoklás heve, pedig idegenkedik a szónoklatoktól és a hevesség sem tulajdonsága.

S most már az előbbi lendületéből kikökenve, nyugodtan és meggondoltan teszi fel a kérdést: Csak a „rendszerezés elvének” szigorú betartása kényszerítette a szerkesztőt arra, hogy egy címszó alá vegye a „jugoszláviai” magyar irodalmat a „magyarországi” magyar irodalommal? Csak a nyelv alapján? És a tartalmi mozzanatok?)

Igen, gyorsan özszemelegedtünk, sok közös beszédtemánk volt, embe-rekről, zenéről beszélgettünk, könyvekről, Thomas Mann-t olvastunk éjjel-nappal, Félix Krull-t akkor tavasszal küldte el egy bécsi ismerősöm, állandóan együtt voltunk, jó erős fekete éket főztünk nálam, koktéleket gyártottunk, egyéni recept szerint, a barátságosan, vidáman duruzsoló, otthoniasságot és meghittséget árasztó villany-mikszes öröme-re, sok volt a gyümölcs, végigpróbálgattuk a különböző ízeket, a hűvös és hűsítő italok sok fajtáját, különösen a rózsaszínű és fosz-ló húsú őszibarackot szerettük egy csöppnyi rum és csokoládé ízzel, szerettem benned és meglepett, hogy ingyenc vagy, akár csak az irodalomban, művészetben és a divatban is, s azok az éjszakák voltak a legszebbek, amikor esti villanyoltás után átjöttél hozzám, az ágy szélére ültél, vagy összekuporodva, egy kissé kacéran, s alig egy-két szót szólva, a lábomhoz telepedtél, kortyolgattuk a hús italokat, cigarettáztunk és a sötétben beszélgettünk. S bár minden szabadidőnket együtt töltöttük, a parkban, sétákon, a társalgóban, mindig akadt beszédtemánk éjszaka-kára is.

(Ötvennyolc őszén: éjszakai beszélgetések a halállal, így neveztem el akkor magamban a minden este megismétlődő virrasztást éjfélig, tollal, tussal és fehér rajzlappal felszerelve. Ilyenkor már minden elcsendesült körülöttem, szerettem ezt a csöndet, asztali lámpám erős fehér fényét, a sötét árnyékokat a szobám falain, a tárgyakon, a papír tiszta ragyogását, az új toll ezüstös, tompa csillogását, élességét, anyagának ellenállását, s azt, hogy hibátlanul rögzítem és való-sítom meg általa a vonalat, amely bennem él és általam veszi el a vég-telenbe futó, személytelen jelleget. Utját, szerepét, kanyargását, kihal-gyásait, és nyugodt pihenőt én határozom meg, hajszálúnom lebegését, nehézkes, súlyos darabosságát, a vonalak egymáshoz való viszonyát, rend-szerét, a fehér felületen betöltendő funkcióját is én jelölöm ki: a fekete tus birtokába veszi a fehér, eddig vég-telennek tűnő birodalmat; így készültek a rajzok ötvennyolc őszén. Min-den éjszaka új erőpróba volt; a teljes koncentráció ismétlődő megélése, he-teken, hónapokon, éveken át.)

Azóta ezeknek az éjszakai beszélgetéseknek is más lett az ize, han-gulata, értelme és jelentése ben-nem; idegen letél: ismeretlen: ellen-séges éjszakai erdő és fehér viaszos-vászon kötényről lecsorgó vércsepp; a tegnapi nyugalom rettegéssé lett, félelemmé, szorongássá, s nem tudok többé rád gondolni úgy, hogy ne lás-sam újra magam előtt a tükörből el-torzuló arcodat, remegő orrcimpáidat, szelíd tekintetedben a váratlanul feltörő idegen és ismeretlen fénye-ket, mint akkor, amikor ott a mosdó előtt álltam, este, a mosdótál feletti lámpa teljes fényében, az autóbuszozástól megviselten, hajamat igaz-gatva. S újra hallom izgatott hangod-at, sohasem hallottam nálad a hang-nak ezt az ismeretlenül hullámozó re-megését, ahogyan számonkéréd, hol voltam, kivel, mindig váratlanul és hirtelen utazom el, soha nem beszél-ek az utazásról, soha nem hívlak, valakim van a szomszéd városban, találkákra járok. Megdöbentett ez a gyanúsítás, aznap délután valóban együtt voltam egy régi férfiismerő-sömmel, együtt jártunk gimnázium-

ba, három osztállyal felettem járt, kispap volt, suta, esetlen, nyurga le-
gényke, kinőtt, kopottkönyökű feke-
te kabátban járt, lesütött szemmel
vonult el a „lány-pad” mellett, hat
lány volt az osztályban, kisasszony-
kák, emlékszem rövid bundám volt,
magassarkú cipóm és testszinű se-
lyemharisnyám, hatodikos koromban,
egészen véletlenül találkoztunk az
utcán, több mint tíz éve nem láttam,
otthagya a papságot, ügyvéd lett, el-
mentem a lakására, szerelmet vallott,
ésményképe vagyok gimnazista kora
óta, nem szeretem az ügyetlen, fan-
tázia nélküli férfiakat a szerelemben,
és ennek az elrontott délutánnak a
keserű íze még ott élt minden por-
cikámban amikor felcsattanó hangon
tiltakoztam, hogy nem engedem,
hogy beleavatkozzál magánügyeimbe,
a tükörbe nézve mondtam ezt, egy-
szerre látva önmagamat és téged,
mintha önmagammal és árnyékom-
mal vitáznék, miközben azon gondol-
koztam, honnan is sejtethed, hogy
férfivel voltam. S akkor váratlanul
átkaroltál, a tükörben megcsillant
világosszöke kontybaszedett hajad,
a szádát érzem, a csókot a fülem
mögött, s kétségbeesett suttogásodat
hallottam: — Ne hagyj el, ne hagyj
magamra, szeretlek! Egész testemben
megrázkódtam, *így* engem csak férfi
ölelt és csókolt, undort, érzem,
útálatot, megfordultam, erélyesen el-
löktelek magamtól, térdre estél, fur-
csán begömbülő derékkal hevertél
előttem, testedet valami nyöszörgő,
szűkölő sírás rázta, reszkettem, át-
léptem rajtad, az ágyba zuhantam,
fejemre húztam a takarót, s a pap-
lan alatt befogtam a fületem, hogy
ne halljam ezt a hangot, hányingert
éreztem, szívem mintha szabadulni
akart volna börtönéből, s amikor
nyílt az ajtó és láttam, hogy behúzd
magad mögött, tétova, bizonytalan
mozdulattal, akkor újra, harmadszor
is, feltámadt bennem *az a félelem.*

(Ötvennyolc ószén: aprószemű őszi
eső áztatja a csupasz fákat, az erdei
ösvényeket, az utakat; az erdőre kőd
ereszkedik ilyenkor éjszaka, s az őzek
téli vackukat készítik vagy utat té-

vesztve szimatolják a kődöt és a sö-
tétséget. Félévig jártam az erdőt, a
fák eleje érdekelt, a nemes formák
és vonalak játéka és összhangja, s
felfedeztem a pusztulás nyomasztó
élményt: a szerves anyag bomlását,
a szépség halálát. Már túl voltam en-
nek a folyamatnak vázlatos rögzíté-
sén, túl a részletek megfigyelésén és
már nagyon távol attól, hogy ezt az
élményt csak külsőségeiben ragadjam
meg, felületesen; az anyag érdekelt,
a fa anyaga, a *matéria*, amelynek a
belső törvényei szabják meg a nemes
formák és vonalak játékát és össz-
hangját, és végső fokon: a szépség
halálát is. Nézem az első nekifutás
eredményét, az első nyolc rajzot: a
fekete felületek között futkosó haj-
szálfinom vonalakat: a realizációt.)

1960. január 23.

Kedves Barátom!

Nem tudom, ismered-e azt a fel-
szabadultságot, amit olyankor érez az
ember, ha egy kétágyas szobában há-
rom napon át maga marad, mert szo-
batársa három napra hazautazott,
vagy operációra ment, vagy meghalt,
vagy egyszerűen azért maradt üresen
a melletted lévő fekhely, mert le-
endő szobatársad csak tegnap dél-
után kapta meg a szanatóriumi be-
hívót, még akkor este kapkodva pa-
kolta össze a holmiját, elköszönt, az
éjszakai gyorsal indult, s most, ilyen-
kor, koradélután, fáradtan ül egy ká-
véházi asztal mellett, szemében még
oit virraszt az éjszaka és ott ragyog
a hajnali hegyoldalak harmatos fé-
nye, s várja az esti autóbust, vala-
mivel kilenc óra előtt már itt lesz,
belép az ajtón, birtokába veszi az ü-
res ágyat melletted és a szobát, mert
abban a pillana ban a régi szobád ké-
pe egyszerre átalakul, mintha egy-
szerre megrázkódná és más alakot öl-
tene magára, akár a mesebeli szörny.
Ismerem ezt az átalakulást, egy éve
vagyok itt, ebben a szobában, öt em-
berrel éltem együtt, éjjel-nappal, öt-
ször változott meg a szoba képe, öt
ember élete, sorsa, története kapcsó-

lódott az enyémhez, s amikor magamra maradok egy-két napig erre a *változásra* készülök fel. Ezek a magányos napok ebben a kétágyas szobában az önmagamba-nézésre kényszerítenek: szeretem ezeket az órákat s irtózom tőlük. Sok időt töltök ilyenkor a tükör előtt, azt az ötvenéves, őszhajú, világoszemű férfiarcot tanulmányozva, amely szembenéz velem. Régen, felvonásközökben, a színházi öltözőmben, ez a magábanzés csak pillanatokig tartott, addig, amíg a sminket rendbehoz am, mert már a szerepre koncentráltam minden figyelmemet, a következő jelenet élt bennem, az a hangulat, amelyet szavaimmal, arcjátékkal és gesztusokkal kell felidézmem, a többi színész segítségével, az összjáték szabályainak tiszteletbentartásával, amikor annak a hangulatnak megteremtéséhez néha egy elcsukló felmondatt is elég, de gyakran egy elhibázott mozdulattal pillanatok alatt leromboljuk a hónapokig tartó színészi erőfeszítés eredményét: a hangulat, amelyet csak precíz összjáték készíthet elő, szertefoszlik, és a pillanat soha vissza nem térően elmúlik: a játék valósággá lesz és a valóság játékká silányul: az illúzió megszűnik. Vizsgálom ezt az idős férfiarcot és fáradt, keserű vonásokat fedezek fel rajta: a szeme sarkában egyre több az apró ránc, a szájszögletben mind jobban kiütözik a kiábrándultság fanyarsága és tekintetében egykedvűség van: a láng elhamvadt, a fények kialudtak és csupán a kutató kíváncsisága ágaskodik fel néha benne, hidegen, személytelenül, és minden szenvedély nélkül. *Ezt* az arcomat, nem ismeri a világ, ezt csak ilyen magános pillanatokban mutatom meg önmagamnak, még alvás közben is eltitkolom, ha valaki itt él mellettem, és az öt szobatársam közül, akikkel hónapokon át együtt éltem, egyiknek sem sikerült ezt az arcot megpillantania. Mind az öt előtt más szerepet játszottam, egészen elütő, egymástól eltérő és egymásnak ellentmondó jellemek és alakítások voltak ezek, s megkönnyítette a dolgomat, hogy

amikor személyi adataimat felvételtek „tisztviselőnek” írtak be, ez akkor elkeserített, hisz a disznófelvásárló is tisztviselő, a könyvelő is, a tanító is; legyen hát a színész is „tisztviselő”! S ez az apróság, ez a kis összeütközés a hivatalnok-logikával, amely számnak tekintti az embert, adatnak, rubrika-anyagnak, kiváltotta belőlem az ellenálásnak egy különös fajtáját, a szakmai gögnek és a sértett művészi önérzetnek ezt a furcsa bosszúját: a „tisztviselő”-szerepet öt változatban játszottam el a szobatársaim előtt, s mindegyikük elhitte hogy az vagyok, akit alakítok. Fárasztó és izgató játék volt: készítettem a szerepekre, részlettanulmányokat végeztem, ezernyi apró megfigyelésből állítottam össze a jellemeket, kis jeleneteket dolgoztam ki és játszottam el szobatársaim előtt, és élveztem a játék hatását, az alakítás izgalmait, a jelenetek kidolgozottságát, megfigyeléseim pontosságát és részlettanulmányaim megbízhatóságát. Az első szobatársam egy szlovén kereskedősegéd volt, fehérbőrű, nyílt tekintetű, kék szemű óriás, huszonnyolc év körüli legényember. Tiszta volt, figyelmes, naív és félművelt; szerette a kék színű ingeket, a pirosfehér csíkos nyakkendőket és a szürke öltönyöket; kezdő beteg jóalvó, jóétvágyú. Könnyű dolgom volt: építésszámológép voltam, a háborúban százados, aki részt vett Szlovénia felszabadításában, elég jól ismertem ezeket a harcokat leírásokból és katonatiszt ismerőseim elbeszéléseiből, a háború előtt majd minden nyarat Szlovéniában töltöttem, a Pohorje környékét különösen jól ismerem, falvak neveire emlékszem még, tájakra, utakra, s a stájerškói szlovén paraszt gondolkodását, kedélyét is fel tudom idézni. A német katona logikájáról sok mindent tudok, a visszavonulási taktikájukról nemkülönben, láttam őket hadifogoly mivoltukban is. Nem volt nehéz szerep: a fáradt, sokat átélt, ideges ember szükségességével meséltem neki a harcokról, amelyeket akkor találtam ki, s amikor ez a kékszemű óriás egy

nap részletes térképet is hozott Szlovéniáról, elbeszéléseim szinesebbek és még elevebbek let ek. Mindössze egy hónapig voltunk együtt, mert állapota annyira javult, hogy nem volt többé szüksége szanatóriumi kezelésre. Mérnök úrnak szólított. s kissé meghatódott, amikor elköszöntünk egymástól. A második egy leszerelt horvát katonatiszt volt, akit leszerelése után egy statisztikai hivatal főnökhelyettesévé neveztek ki. Alacsony, köpcös, kopaszodó, izgága, okoskodó ember volt, vitára mindig kész, aki valószínűleg igyenge tiszt volt, de főnökhelyettesi minőségben sem viheti sokra, néhány elejtett szavából láttam, hogy a statisztika alapvető kérdéseiben ájékozatlan, s amit a társadalomtudományról tud, az a katonaságnál ragadt rá. Valami zagyva „aktivista” nyelven beszélt, állandóan emelt, szónoki hangon, sűrűn használva az „apszalút” kifejezést, így, ebben a hibás formában, s az ember sohasem lehetett biztos, hogy a legköznapibb mondat megsúszsa-e az „apszalút” nélkül. Számára egy külkereskedelmi cég főkönyvelője voltam, gazdasági szakember, aki számokban gondolkodik, s minden kísérletét, hogy politikai „szónokiakat” tartson és „megneveljen” azzal hiúsítottam meg, hogy gazdasági éleünk kérdéseiről beszéltem neki, a külföldi piacok meghódításáról, a minőségi termelés fogyatékoságairól nálunk, és kudarcainkról is, s azt állítottam, hivatkozva németországi, belgiumi és angliai tapasztalataimra (soha nem jártam ezekben az országokban a háború után), hogy nálunk a munkaszervezés terén semmi sem történt, mi még mindig erővel és nem ésszel dolgozunk. Ezen a területen annyira járatlan volt, hogy könnyen elhallgattattam. Ha ez nem sikerült, mert mindenáron fölényes akart maradni, egy kicsit „ellenségnek” is tartott az állhatatosan ismételtgetett nyugat-európai „tapasztalataim” miatt (amit az ő bosszantására talál am ki), akkor a nőkről kezdem neki beszélni. Agglegény voltam, kéjenc, akit csak a fiatal lányok ér-

dekelnek, mert a változást kedvelem, az újság ingerét, a tapasztalatlanságot minden titkát ismerem, hosszú történeteket találtam ki arról, hogy milyen állhatatosság kell sokszor ahhoz, hogy az ember elérje célját, mennyi ravasság, s az ő képzeletében az az egyszobás fürdőszobás legénylakásom (ezt is kitaláltam) büntánya lett, ahol tizennégy tizenöt éves lányok pucéran lapoznak valami fényképalbumot, teli megdöbbenő, Párizsban szerzett eredeti fényképfelvételekkel, s én szorosán mellettük ülve, átkarolva őket, a „szerelem művészetéről” beszélek. Ezekkel a mesékkel tökéletesen leszereltem. Állhatatosan hallgatott, egyetlen megjegyzést sem tett, a szexuológia ismeretlen terület volt számára, ijesztő és vonzó egyszerre, félt közbeszólni, mert attól tartott, hogy kineveitem járatlanságát ezen a téren, őrizni akarta a tekintélyét és a fölényét ezekben a pillanatokban is, s talán attól is félt, hogy egyetlen méltatlankodó szavára elhallgatók és akkor önmagát foszotta meg ezektől az érdekes meséktől. Amikor három hónap múlva elváltunk egymástól, úgy tapasztaltam, hogy a fölénye, biztonsága mintha egy kissé megingett volna. Egy dalmát tanító volt a harmadik, magátemesztő, szikári-típus, hallgatag, váratlanul és hirtelen kirobbanó természet, apróságok izgatták: a rend lett a szenvedélye. Súlyos beteg volt, műtétre készült, alig voltunk egy hétig együtt; soha többé nem jött vissza. Itt temették el, segitettem a holmiját összepakolni, és megpróbáltam megvigasztalni fiatal, lányoskinézésű, vézna feleségét a temetés után, két gyereke volt, apró, iskolásgyerekek, meséltem neki arról, hogy milyen jókedvű volt még az utolsó napokban is (állandóan lehangolt volt és kedvetlen), hányszor emlegette a feleségé, a legszebb és a legjobb aszszonyt, és a gyerekeket (egyszer sem szólt róluk és azt sem tudtam róla, hogy nő), hogy nem voltak fájdalmi (három napig morfiummal csillapították elviselhetetlen fájdalmát

és oxigén-palackokkal próbálták enyhíteni a nehézlégzés zavarait), hogy az operáció százszázalékosan sikerült, de a szív mondta fel a szolgálatot (reménytelen eset volt; és az orvosok állandóan halasztgatták a műétet, hogy elkedvetlenítsék, s csak az egyre hevesebben fellépő követelésének engedtek, amikor végül is az operáció mellett döntöttek). A negyedik, egy szlovén faipari vállalat igazgatója volt, magas, deszkasovány, pápaszemes alak, kiugró adámcsutkával, franciasapkával a fején, reggeltől estig hóna alatt állandóan aktatáskát szorongatva, amelyben három teli borosüveg van: ez volt a napi adagja és egész napi elfoglaltsága a bor beszerzésében és elfogyasztásában merült ki: a félrészeg ember jóhiszemű zavarodottságával vette tudomásul, hogy királypárti vagyok, kint voltam az erdőben Drázsáékkal, szakállam volt és embert öltem, szorongva hallgatta, amikor szidtam a horvátokat, a szlovéneket, a katolikus-fajtát és ígéretet tettem, hogy valamennyiüke kiirtjuk, mert addig nem lesz béke és nyugalom ebben az országban. Valami fizikai undort éreztem ennek az embernek a közelében, sokat köhécselt, furcsa, szeszélyesen kirobbanó köhögések voltak ezek, éjszakánként is felriasztottak álmomból, a fontoskodó igazgató köhüntését hallottam mindig bennük, aki így kívánja tudomásul adni az alkalmazottaknak, hogy észrevette lustálkodásukat. Heteken át nem szóltunk egymáshoz, ha megpróbált egy-két szót szólni, akkor minden összefüggés nélkül arról beszéltem, hogyan kell szakszerűen kést élesíteni az emberöléshez. Akkor elhallgatott, került, a szomszédos szobák egyikében két szlovén lakott, egy mérnök és egy újságíró, náluk lebzelt egész nap, a borospalackokat is oda hordta, és csak az esti csengetéskor jelent meg. Nem is tudom, hogyan ment el és mikor; egyik sétám után, amikor hazaértem, egy ismeretlen fiatalember feküdt a helyén, aki, amikor beléptem, hirtelen felugrott az ágyból, bocsánatot

kért, hogy így, pizsamában mutatkozik be. Crnagorai volt, vegyész-mérnök, barnaarcú, szépvonású fiatalember, szálás növésű, bőbeszédű, aki mérnöki pályafutásának a legelején tartott, amikor a kezdődő betegségét felfedezték, s azonnal ide utalták. Számára könyvtáros voltam az egyik ismert tudományos intézetben és költő. Könyvekről beszéltem neki, a nagy költői művek olvasmányélményéről, elsősorban a drámairodalomról, itt már otthonos területen mozogtam, aztán a könyvtármunkáról, apró felfedezéseimről ezen a téren, kertes kis házamról a nagyváros közvetlen közelében (egyetlen szobám van a nagyváros legelhanyagoltabb utcájában), párizsi diákságomról, amikor mindennél jobban érdekelt a bokszt, az ökölvívás (soha nem voltam egyetlen mérkőzésen sem), fényes nappal elegáns ruhában, kabátom hajtokáján fehér krizantémmal és mezítláb közlekedtem a sugárutakon és így lettem közismert Párizsban (soha ilyesmit nem tettem és a kutya sem ismert Párizsban), a nyilvános házak életéről (erről jóval kevesebbet mondtam el, mint amennyit tudok); hálás közönségnek bizonyult, a fiatal intellektueleknek abból a fajtájából volt, amelyet még nem kezdett ki a sznobizmus, tud még őszintén lelkesedni és fenntartás nélkül gyönyörködni abban, amit felmutatunk neki. Heteken és hónapokon játszottam ezt a szerepet, testhez álló volt, mintha rámszabták volna. Költeményeimet francia nyelven írom és Párizsban adom ki; mivel franciául nem tudott, fordításokat rögtönöztem, érthetetlen és értelmetlen verseket állítottam össze és felolvastam. Láttam arcán a megdöbbenést és azt az erőfeszítést, hogy ezeket a verseket megértse, felfogja. Az utolsó héten történt, talán három nappal távozása előtt, éppen Shakespeare Othelloját olvastam alvást előtt, egyik kedvenc szerepem volt az Othello, a vegyész-mérnökkel is elolvastattam, amikor ő, felkönyökölve a szomszéd ágyon és bocsánatot kérve, hogy megzavar olvasás közben,

megkérdezte tőlem, hogyha Desdemona lenne a feleségem és biztos lennék abban, hogy megcsal, megfojtánám-e. Furcsán hangzott a kérdés, váratlanul is ért. Félretettem a könyvet. — Nem, mondtam, nem ölném meg a feleségemet, még akkor sem, ha tetten érném. De biztos vagyok abban, hogy sohasem csál meg — tettem hozzá. — Nem tudtam, hogy nős, mondta erre ő mentegetőző hangon. — Hét évvel ezelőtt nősültem, feleségem akkor tizenhat éves volt, én pedig negyvenhárom. Az éjjeliszekrényem fiókjából egy nagyobb borítékot vettem elő, fényképekkel. — Itt van, ez ő, mondtam, s válogattam a képek között. — Ez is ő, ez itt egy közös felvételünk, amikor kettesben vártuk az újévet odahaza, ez pedig... Láttam, hogy még mindig az első fényképet nézi, azt, abban a könnyű nyári ruhában, mély kivágással, meztelen karokkal, lábán magassarkú papucsipővel. És láttam, hogy a nőt nézi, a nőtényt, s szemeiben furcsa fény gyúl ki; ezt a tekintetét nem ismertem. — Gyönyörű nő, mondta aztán halkan. — Gyönyörű és tehetséges és okos. Színész nő. (Nem tudom, miért hazudtam ezt akkor, később töprengtem rajta, de nem találok rá magyarázatot.) — És nem féltékeny, egy cseppet sem, kérdezte, hónapok óta nem látta, egyedül van egy nagyvárosban, színész nő. — Nem, válaszoltam, nem vagyok féltékeny (hazudtam, mert abban a pillanatban éreztem, hogy nem szeret, hogy megcsal, hogy éjszakáit idegen férfi mellett tölti, láttam magam előtt a férfit: magas, vállas, magabiztos volt, negyvenes, haja simán hátrafésült, halántéka körül őszülő, magas homlokú, sűrű szemöldökű, sötét szemű, orra kissé markáns sásorr, gúnyos száj, energikus áll; így láttam magam előtt ezt az ismeretlen férfit, aki egyetlen ismerősömrre sem hasonlított, de mind-egyikből volt benne valami, és tudtam, ha megszólalna, hangja sem lenne idegen). Még csak ennyit: elutazása utolsó napján, kíváncsiságból, vagy megkívánásból, amikor

nem voltam a szobában, bevásárolni mentem délelőtt a szövetkezeti boltba, a vegyész mérnök kivette az éjjeliszekrényem fiókjából a fényképeket és újra végignézte: az asszonyt kívánta látni. Valamennyi kép itt van, hiánytalanul, de amikor visszahelyezte a borítékba, eltévesztette a sorrendet, mert nem ismerhette a képek keletkezési időrendjét, ami szerint én szoktam sorbarakni a képeket. Így tudtam meg, hogy megnézte az asszonyt. Ezt csak akkor állapítottam meg, amikor már elment. De ha előbb veszem észre, akkor is, nem tudom, lehet, hogy akkor sem szólok semmit. Egyedül vagyok, már harmadik napja, magam egy kétágyas szobában, és nem érzem azt a felszabadultságot, amit ilyenkor érezni szoktam. S nem készülök többé a *változásra* sem. Az a hatodik szobatársam talán már útban is van; fáradtan ül egy kávéházi asztal mellett, szemeiben az éjszaka virraszt és harmatos hajnali hegyoldalak fénye ragyog, várja az esti autóbust és valamivel kilenc óra előtt belép ide, ebbe a szobába. S szembetalálja magát egy ötvenéves, őszhajjú, világos szemű férfivel, egy keserű, fáradt férfiarccal: a szemek sarkában apró ráncok bújnak meg, szájszögletében a fanyar kiábrándultság hallgat, és egykedvű tekintetében nyoma sincs az emberi kíváncsiságnak és a megismerés örömeinek. Talán nem is sejti, hogy színésszel áll szemben, emberrel, akinek egyetlen kívánsága van: az *állandóság* megélése.

hírad...

(Ma kiválasztottam egy rajzot az ötvennyolcban készülték közül, alaposan kielemeztem minden részletét, szigorúan és könyörtelenül számbavettem mindazt, ami ott kezdetleges, ami felesleges benne, mindent, ami ma bántó számomra. Most nekiültem újrafogalmazni az élményt, az érettségnek ezen a fokán és két éves állandó munka eredményei és tanulságai alapján; az első részletekkel már el is készültem, a magától kínálkozó összevetés igen tanulságos: ott: keresés volt, tévelygés, az élmény intenzitásának teljes átélése, de erőtlen megvalósítása, itt: minden határo-

zott, befejezett, összefoglalt és egységes egész. Igaz, az első élmény újra éltetése, felelevenítése nehéz, de az első élmény feiszikkadásával újra lehetővé válik az élmény talajának ismételt, friss megmunkálása: új élmények rakódnak le a régi köré: a bomlás anyagában is ott él a napereje és a felhők játéka.)

(A szkeptikus író, aki az imént még nyugodt, megfontolt kérdéseket tett fel, most egy pillanatra megáll és emlékezni kezd. Igen, voltak, talán még ma is élnek, ha meg nem haltak, olyan írók, akik úgy hitték, a „jugoszláviai” magyar irodalom fejlődésének az a betetőzése, ha az írók művei Budapesten jelennek meg, a magyarországi magyar könyvpiacra és az ottani magyar írókkal fússanak versenyt és érdemeljék ki ott az írói elismerést. Akit az ottani irodalmi közvélemény kitüntet a figyelmével, azt bátran írónak tekinthetjük itt, Jugoszláviában.)

S voltak írók, akik házalni kezdték kézírataik kiadása ügyében Budapesten, vagy kézirat paksamétákat küldözgettek, és ajánlott-expressz leveleket írkáltak, mert úgy hitték, hogy a „jugoszláviai” magyar irodalom alkotásainak fémjelzését csak Budapest végezheti el.

Lógó orral tértek meg honukba: tévedtek! Kell a magyar kézirat, de akkor felesleges a „jugoszláviai”, tehát alaposan „lektorálni” kell a kéziratot.

Sokszor „lektorálni” sem volt érdemes: a kézirat magyar kéziratnak sem volt jó.

S voltak, talán még ma is élnek, ha meg nem haltak, olyan írók, akik úgy gondolták, hogy a „jugoszláviai” magyar irodalom fejlődésének az a kulminációja, ha az írók műveit, szerbhorvát nyelven, Beograd adja ki, s a szerbhorvát irodalmi közvélemény bírálja el a művek értékét, súlyát. Nosza, gyorsan kerítsünk egy fordítót, induljunk el házalni Beogradban is, és érkeztek egyre a kézirat-paksaméták, és egymást érték az expressz-ajánlott levelek.

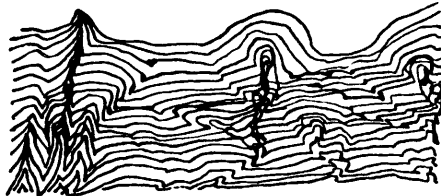
Az eredmény? Lógó orral tértek vissza az írók: rossz a fordítás!

A magyar írók nem adhatják ki, mert nincs egyetlen valamire való fordítónk, pedig sokszor nem a fordítóban volt a hiba, hanem az íróban, pontosabban a művében, a mű mondanivalójának erőtlenségében, amit a legkiválóbb műfordító sem volt képes erővé változtatni.

És az emlékező író újra megáll és körülnéz: nem kövezik meg ezért a gúnyos csipkelődésért és epés megjegyzésért íróársai?

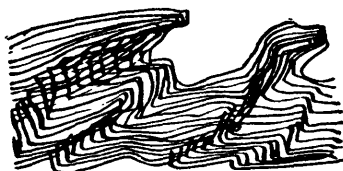
De szükség van a gúnyra és az öngúnyra, hogy magunkra eszméljünk. Nincs most időnk kesergésre sem, régi dolgok felidézésére, és felhánytorgatására.

Lemaradunk?!... Nem maradunk le!)

Az éghez...

Zákány Antal

Nagy éj! Aggódó
néma kebel...
Raj:ad fekszem én,
maga a bánat —
le vagy zárva a
csillagos Ég előtt,
a csaholó, vonító
ebek előtt, az
álszentek előtt,
gyilkosok és
a hazugok előtt,
a meddő bölcsesség
és az álnokság előtt!
Nem férhet hozzád semmi!
Ha most a szívem
kimúlík rajtad,
virágtalanul elrothad,
mert nem nézett rá
a szeretet napja,
jajgató keserúséggel telt,
csorduló két szemem
áldott, lágy földedbe
dugom le és kínó,
kihajt belőlük
egy árva,
sötétlő cseresznyevirág,
s csukott kelyhében
bársonyos barna méhecske:
szivárvány lesz a
ké+ szárnya és
villám a fullánkja...
ó, nagy éj! elrejtő,
miattam reszkető,
aggódó kebel!...

Hold és kémény

Saffer Pál

A mikor az expressz kigördül a beográdi vasútállomásról és a hazafelé vezető szokásos jobb kanyar helyett lesiklik balra a szenyáki út hatalmas tölgyfái közé, az embernek hirtelen úgy tűnik, mintha a világból siklott volna ki; rátör valami sürgető érzés, hogy mindazt, aminek még néhány perccel előbb és párszáz méterrel odébb meghatározott, sőt megszokott értelme, értéke és alakja volt, most át kell értékelni, mert a megszokott kétszer kettő, már nem biztos hogy négy.

De egy a szándék és más dolog a végrehajtás, mert nincs mérce és nem lehet összehasonlítani, s az utasnak nem marad más, mint kinyitni fülét, szemét, magába fogadni a változó táj benyomásait, remélve, hogy azok talán később, a tájékozódó képesség titokzatos iránytűje sezeélyével mégis egységes képbe rendeződnek.

Szofija Lolen — mondta nevetősen a barnaszemű csöponyi fiúcska, míg apja és anyja az ablak előtt elfutó csenevész bozóttal és ritkás erdőkkel borított hegyeket bámulták és haligattak. Fiatalok voltak mind a ketten.

— Talán tetszik neked Szofia Loren — incselkedett a gyerekkel a másik sarokból egy szőke pelyhesállú legényke, a szerbiai parasztnak abból a mozgékony, nyílteszű, huncutszemű, beszédes fajtájából, akiket első pillantásra alig lehet megkülönböztetni a városi munkástól.

A középben terpeszkedő, idősebb, kövér vasutas jóindulatú mosollyal nézte mind a kettőt, kezét összekulcsolta a hasán és a hüvelykujjaival malmozott.

— Lolen... Szofija Lolen — mondta ismét a gyerek és nagy, sötétbarna szemével rácsodálkozott a fiúra.

— Lorren! — ropogtatta meg a r-betűt a szőke, meghuzigálta kinőtt kabátkájának alig valamivel könyvéken alul érő ujját és büszkén körülnézett a fülkében.

— Lolen — ismételte a gyerek csökönyösen.

— Lorrren... — ropogtatta ismét a szőke.

— Lolen.

— Elég legyen! — mordult a gyerekre az apja.

— Mondd meg apádnak, hogy nősiítsen meg — szolt oda a szőke a gyerekeknek —, eltarthatja az asszonyt, amíg leszolgálod a katonaságot.

— Könnyű lesz őt megnősíteni, — mondta a vasutas —, de annál nehezebb egy lányt férjhez adni.

— Bizony nehéz. Manapság sokat követelnek. Kétszázezren alul egy se vállalja a lányt — szót bele az apa és átpillantott a feleségére.

— Ismerek egyet — toldotta meg a vasutas —, aki a szobabútor mellé még konyhabútort is kért, de olyat, hogy ágy is legyen a konyhában.

— Ágy? — csodálkozott a legényke.
— Talán kaucs!?

— Nem, épp ágyat akart az illető — toldotta meg a vasutas és tovább malmozott.

— Nálunk a műhelyben is volt egy ilyen eset — kezdte a mesét a gyerek apja. — Egy reggel jön egy paraszt bácsika és keresi az egyik kollégát. Sejtettük, hogy mi járásban van és elkezdttük faggatni, hogy mi dolga a kollégánkkal, de nem akarta megmondani.

Addig addig faggattuk, hízelegettünk neki, hogy végül is kibökte: a lányt akarja kiházasítani, de sokat kér a legény. Azért jött, hogy egyezkedjen vele. Persze, nekünk se kellett több. Leültettük az öreget, ő mekínált bennünket pálinkával, mi meg elkezdttük szapulni, ócsárolni a kollégát. A véén még az öreg hálálkodott, hogy megmentettük ilyen rettenetes vőtől. Nem is jött többé a tájára sem.

Nevettek. A gyerek anyja is velük nevetett.

— Nálunk van a városkában egy ember, aki már harmadszor nősi a félkegyelmű fiát — mondta a vasutas. — Felveszi a hozományt, aztán egy év múlva elzavarja az asszonyt.

— Miért megy hozzá a lány, ha félbolond? — kérdezte a legény.

— Bizonyára nem tudja — szolt közbe az apa.

— De tudja. Tudja azt az egész környék — mondta a vasutas és tovább pörgette az ujjait.

— Ugyan, ezek a mai parasztlánvok, minden nekik, ha maga a fekete ördög, csak általa a városba kerülhessenek — mondta az anya és kinézett az ablakon.

A gverek incselkedni kezdett a legénnyel. Kumcozták, aztán kimentek a folyósóra játszani.

— Én nem kértem semmit az ösösmtől — mondta az apa és beesett élesvonású arcát a vasutas felé fordította.

— Semmit?

— Semmit. Ami nekem kellett, azt megkaptam, más meg nem kell. Így a legjobb. Nem tartozunk egymásnak

semmivel. — És megnézte az asszonyát, mint ha újból meg akarna győződni, hogy valóban elég-e, amit kapott.

A vasutas hümmögött.

— Legjobb, ha az ember egyedül van — folytatta az apa. — Amire a magunk erejéből telik, az van, amire meg nem...
— No, szó se róla — mondta a vasutas.

— ...Nem vagyok én a rokonság ellen, de látom, hogy megy a többinél. Jönnek a falusi rokonok, az egyik orvoshoz, a másik ügyvédhez, hoznak egy bögre tejfelt meg egy pár tojást és elvendégeskednek két napig is.

— Nekem hét testvérem van — mondta szégyenlősen az asszonyka. — Mindegyik hív, hogy látogassam meg, de hát az pénzbe kerül, meg visszazonozni is kell...

— Még a saját apámmal sem közösködöm — folytatta belemelegedve az apa. — Egy házban élünk, de külön háztartásban.

— Nem is járnak át egymáshoz, ha amott jobb az ebéd? — kérdezte huncutul a vasutas.

Az apa savanyúan elmosolyodott:

— Amikor a hízót leöltük, kimaradt hat kiló korpa. Az övé épp elfogyott. Pontosan lemértem a hat kilót úgy adtam oda neki.

— Hogy vissza tudja adni?

— Nem, készpénzben kifizette...

Az ablak alatt a Morava kanyargott, a homokos parton kondák legelészttek.

— Sehoh se látni már bocskort — mondta az asszonyka —, félcipőre húzzák a szürnadrágot.

— Jól megy a parasztnak — jegyezte meg a vasutas. — Már az én falumban is mind városi ruhában jár a fiatalja és vasárnap nincsenek otthon, csak az öregek.

A vonat már elhagyta Stalaót. Niš környékén jártunk. Azon gondolkodtam, vajon hogyan vélekednek erről a niši vagongyár, vagy a Rádió-Röntgen művek munkásai. A vonat hirtelen lassított.

— Készítik a vágányt a gyorsmotorosnak — mondta a vasutas —, valamikor nehéz munka volt ez, de most annyi a gép, meg a mindenféle emelő-daru...

— Sok paraszt dolgozik a pályamunkán? — kérdezte az apa.

— Ördögöt, nem fizetődik ki nekik. A szakképzetlen munkásnak alacsony a fizetése. A szakképzéshez pedig ott kellene hagyni a földet...

— Nem jó, hogy ennyire erőltetik — mondta az apa. — A faluban is annyi-

ra erőltetik a traktorokat, pedig az a parasztnak drága. Neki van szerszáma, lova, a munkaidő meg nem számít... Nekem is van egy kis földcském, kertcském. Műhelyben dolgozok, szakmunkás vagyok, de azért nem hagyom ott...

— Hiába, gyár ide, gyár oda, csak parasztnép vagyunk mi — toldotta meg a vasutas a Niš környékiek jellegzetes akcentusával és magába mélyedve bámulatosan malmozott...

Én épp azon törtem a fejem, vajon miért épp Ništ választották összejöveteleük színhelyéül a munkás-paraszt frók, akikhez megyek... de nem tudtam megfejteni a rejtvényt.

Künn a folyosón abbamaradt a viháncolás. A gyerek széthúzta a fülkeajtót és bejött.

— Lolen — mondta incselkedve —, Szofija Lolen... — és fejét anyja ölébe fúrta.

A szőke is bejött és nevetett.

Dél lett, mire az expressz megállt és a kalauz „Niš Crveni Krst”-et kiáltott. Az autóbuszra hiába vártam, elindultam hát gyalog, a messzi, porfelhőbe burkolt város felé.

Teherautók, speditőr-kocsik és parasztszekerek haladtak el mellettem, a széles utat tolongás és zsvivaj töltötte be, s időbe tellett, de végül rájöttem, hogy itt ma alighanem hetivásár volt.

Az út mentén húzódó teherpályaudvarról egy speditőr-kocsi kanyarodott ki. A kocsi végéhez kötve egy felszerelt sovány gebe ballagott, s ugyanott, hátul, egy kiálló rúdon ülve, a kocsi deszkájába kapaszkodva bóbiskolt egy cigány.

A ló kötőfékje kioldódott, s a jámbor állat egyszerűen védtelenül és táncstalanul állt az úti forgatagban, indult jobbra, indult balra, azután gondolt egyet s egyszerűen keresztibe állt az úton. A forgalom leállt és a járdán már kezdtek összecsdülni a bámész emberek. élénken, temperamentumosan kommentálva az eseményt.

Azután valaki meglátta a rúdon alvó cigányt, kapcsolatba hozta az elszabadult lóval, kiáltottak neki, az felébredt, leszállt, részeg, támolygó létekkkel odament a lóhoz s a kötőféknél fogva a kocsihoz húzta. A csődület eloszlott. Az előadásnak vége volt.

Az út mentén parasztlakások álltak csoportokban és a piacról fennmaradt, el-

adatlan jószág körül trécseltek, alku-doztak, azután elunva a téletlenséget, egyikük-másikuk bement az Otpad lerakatába, egy nagy udvarba, ahonnan a léckerítésen át ocskavashalmok vöröslöttek, és szenvedélyesen turkáltak a rozsdás csavarok, szegek, rudak és lemezek között. — Jó lesz odahaza foltozni, kalapálni.

Az út túloldalán a kaszárnyában izmos fiatal katonák labdázta és a dohánygyár kapujából ládákkal megrakott teherautók kúsztak ki a szekerek közé. Az általános zsvivajba és tülekedésbe, messziről, a poron át is idevillant néha a központi sokemeletes áruház üvegfaláról a déli nap egy-egy visszaverődő sugara.

Egy milicista állt a sarkon:

— Kérem, hol van itt a munkás-paraszt irdalmi klubok összejöveteleének a titkársága.

Úgy nézett rám, mint valami csendes bolondra. Persze, gondoltam, hiszen ilyen nagy városban elvész egy ilyen kis gyülekezet...

— Merre van a rádióállomás szerkesztősége?

— Azt gondolja, ahol énekelnek?

Megértettem, hogy a stúdiókra gondol és bólintottam. Az is valami, kiinduló pont.

Útbaigazított, és hosszas további kérdezősködés után eljutottam a helyi lap szerkesztőségébe.

Jöjjön csak ide a klubba, majd én mindent elmondok magának, ismerem az egész ügyet — brummogta egy hang a telefonkagylóba — jöjjön csak egyenesen a színházig, ott megtalálja a rádióállomást is, Simičet keresse...

Amikor végre rátaláltam, csak intett, hogy üljek le mellé és ne zavarjam a sakkpartit.

— Még nem nyitottuk meg hivatalosan a klubot — jegyezte meg később —, de azért mi már eszünk és játszunk... Akar maga is virslit?

A pincértől átvett egy nyolc pár virslivel megrakott tálat és hozlátott.

— Simo! — rontott be valaki. — Nem intézted el a bejelentést és estére lesz a megnyitó.

Száz kilójával megfordult a széken, sötétten ránézett a jövevényre és elbrummogta:

— Minek ezt bejelenteni? Nem kocsi ma ez... majd utólag bejelentjük.

— Nincs cigarettánk — mondta később a pincér.

Fölkelt a székből és odadöcögött a telefonhoz.

— Halló, dohánygyár? Adja a Jovot... Jovo?... Egykomám, estére nyitjuk a klubot és nincs cigarettánk... küldj kérlek vagy tíz kiló exportot... kerékpáron a kurírral... a számlát majd elintézzük.

— Szeretném, ha útbaigazítana — mondtam, amikor letette a kagylót.

— Ja persze — mondta és megnézte a figurák állását. — Egyszerű, magának rezerváltunk szobát a Srbija-ban, menjen, pihenjen egyet. Estére menjen be a főtéri kávéházba, ott találja egészen bizonyosan az egész társaságot.

És lépett egyet a futárral.

Maga is kolléga? — kérdezte az élemedett korú, de villogó szemű hölgy, amikor a kávéházban leült az asztalunkhoz, ahol már egy órája beszéltek nekem.

— Ahogy vesszük — mondtam.

— A sajtó képviselője — világosította fel a csontosarcú, és a hölgy megértően bólintott.

Azután kezdődött minden előlről:

— Mi nem akarjuk a modern irodalmat majmolni — mondta a csontosarcú —, a mi eszményünk nem az, hogy a kéményre akaszkodik a hold... Egyetlen olyan korszerű hazai regényünk sincs, amely a munkásosztály életével foglalkozna. Ez érthető, mert a hivatásos írók messze vannak a gyáraktól, a szövetkezetektől. Azt csak mi tudhatjuk, munkás és paraszt írók, hogy mi történik ott... Elmondok magának egy esetet. Nálunk a fűrésztelepen védetlen maradt az egyik körfűrész és egy hajnalon: sikoly és három ujj a fűrészporban. Pedig csak néhány dinárról volt szó, amennyibe a védőbádok kerül... Hasonlítsa össze. kérem pár ezer dinár és három levágott ujj!... Vagy egy másik eset. Ki írt nálunk irodalmi módon a munkástanácsokról? Mit érezhetett az a munkás, amikor kezébe adták az igazgatást? Az irodalom számára ez még szűz terület...

Kéziratot húz elő a zsebéből:

— Olvassa ezt!

Olvasom: „*Egy munkástanácsa emlékirata*”... Keresem a munkástanács-tagot a sorok között, de nem látom...

Félbeszakít: — No, mit szól hozzá?

— Nem tudom — mondom —, úgy tűnik, mintha még valamit el kellett volna mondani erről a emberről, azonkívül, hogy megválasztották... az élete többi vonatkozásáról...

— Nem! — mennydörgi, hogy össze-rezzenek. — Hogy képzeli!? Én szándékosan hagytam ki minden felesleges cafrangot. Szigorúan csak a lényegét fogtam! Tömör stílust akartam! A munkás előlép, az állam visszavonul! Tudja ki az eszményképem? Hemingway!

— De talán mégis van neki háza, gyereke, felesége — kockáztatom meg bátoritanul.

— Gondolja, hogy azt is be kellett volna venni?... — és hosszan, kutatóan rámnéz.

Az élemedett korú hölgy az asztal túloldalán csiklandósan kacag. Valamit sügött neki a pillangónyakkendő, kopaszodó motorgyári könyvelő.

A pincér citromos teát szolgál fel. Ez üdít.

— Hehe — mondja az őszhajú, kővérkés szlovén kereskedelmi utazó. — Olyasmit azért nem találni mindennap, mint az én Micám!... Tudja ki volt az én tanítom? — Tin Ujević!... Együtt ittunk rendszerint és olyankor mindig megkérdezte: „No Matija, írtál ma valamit?”... Én tudtam, hogy ezt fogja kérdezni és mindig hordtam magamnál kéziratot. Csak előhúztam a zsebemből és máris olvastam. Ő hallgatott, azután rendszerint így szólt: „Hé pincér, hozzon egy litert ennek az alaknak, hogy hagyja abba. Én fizetem”... Pedig soha senkinek nem fizetett, de engem nagyon szeretett...

— Maga még nem olvasta a Micámat?... — hökkent rám szinte vádlón és már húzta is elő zsebéből a kéziratot.

A kávéházban kavargott, zajgott a közönség, a szomszédos asztaloknál vidám társaságok szórakoztak a lámpafényben mesvillant egy-egy mezítelen váll vagy szőke hajkorona, s én olvastam rendületlenül a hűséges és szépséges Mica történetét, akiről a történet végén kiderült, hogy nyeresz kanca volt — vagy egyszerűbben, hátasló.

S már le is csapott az ügynök:

— No mit szól hozzá?

— Remek — mondtam —, valóban csodálatos!

A csontosarcú hallotta ezt és bele-sápadt.

— Maga még fiatal — mondta —, és nem volt a munkás és paraszt írók első találkozásán. Jó lesz, ha megismerkedik azokkal a határozatokkal, mert könnyen elvetheti a lépést... veszélyes dolog... veszélyes emberek vannak közöttünk...

S már húzott is maga mellé, hogy a többi ne hallja, mit beszélünk.

— Az én versem nem olvassa el? — kérdezte a göndörhajjú, szemüveges macedón cukrász. — Ez a legszebb versem. Tudja mi a címe? Sutjeska!

— Hagyd! — intette le a csontosarcú. — Fontos beszédem van a kollégával.

A macedón zsebetette a papírt és hümmögött:

— Holnap majd odaadom magának a könyvem. Verses dráma!

— Vigyázzon — súgta a csontosarcú —, nagyon vigyázzon!

— Mire? — kérdeztem rosszat sejtve, mert ismét a zsebéhez nyúlt.

— Vannak közöttünk tehetségtelen dilettánsok is. Az első találkozáson ők vitték a szót. Országos folyóiratot, fővárosi szerkesztőséget, meg mit tudom én mit nem akartak. Most le kell tornoznunk őket...

Foglalkozása? — kérdezte a hotel-portás, és újdonsült lakótársam egy pillanatra tétovázott, azután kivágta:

— Vendéglátóipari munkás...

— Lakhelye?

— Záhreb.

— Felfogod te ezt? — kérdezte később a szobában. — Néha nem tudom eldönteni, hogy mivel foglalkozzam: költészettel avagy festészettel.

— Valóban — mondtam —, az ember nem tudja... — s meghökkelve latolgattam, vajon miért vonja kétségbe felfogó képességemet. Később rájöttem, hogy ez a szava járása.

— No és jut időd mind a kettőre? — kérdeztem.

— Jut — mondta meggyőződéssel —, most délelőtti dolgozom és délután szabad vagyok.

— Mennyi a fizetésed?

— Megkeresek húsz-huszonötzetret havonta.

— Hányan éltek abból?

— Öten.

— Hm!

— Jól élünk... Felfogod te ezt?

— Nem — mondtam —, nem fogom fel.

Rámnézett, hosszan. gyanakvón, azután hozzátette:

— Ped'g így van.

— És... — kockáztattam meg a kérdést — mit olvasol? Szoktál olvasni?

— Hogyne. Főként kritikákat. Azokból soxat tanul az ember. Mert tanulni kell, azt én tudom. Ezek a hülyék nem tudják. Azért is vonultam vissza. Én voltam a zágrábi klub elnöke. De azután jöttek oda mindenféle, tehetségtelenek, akik csak érvényesülni akartak és én inkább visszavonultam... Felfogod te ezt?... Most még azt kell eldöntennem, hogy minél állapotok meg végleg. A költészetnél vagy a festészetnél... Felfogod?... Azt hiszem, a költészetnél maradok, bár a festészetet jobban szeretem, de a tempera adta lehetőségeket már kihasználtam, az olajfesték pedig drága dolog... azt hiszem felfogod...

— Fel — mondtam határozottan.

— Jó pofa vagy — mondta — de most aludjunk. Én odahaza ilyenkor már rég alszom. Holnap korán kezdődik az összejövétel.

Másnap, úgy tűnt, jobbra fordult az idő.

Az ünnepélyes megnyitón a városatyák közül nem jelent meg senki, és Živadin bácsi, a bocsákos, parasztszűrős történelemtudós, akinek egy tanulmányát elfogadta az akadémia, korholta az összejövétel szervezőit:

— M'ért nem szólatok nekem, majd én megmutattam volna, hogyan kell velük banni. Lett volna bőven pénz is, becsület is.

De azért a megnyitó ünnepélyes volt. Volt munkaelnökség, teps és beszámoló, amelyben elmondták, hogy az irodalom nem osztható fel művelőinek mesterisége szerint, az irodalomban csak egy mérce lehetséges, maga az irodalom, minekfolytán az irodalom egysége valami és ezért indokolt a munkás és paraszt írók együttműködése amelyet a fentiekre való tekintettel munkás és paraszt irodalmi klubok összejövételének kell nevezni...

Azután következtek az üdvözetek. Felállt egy kövér, sörtehajú, malacképű ember és a terem visszhangzott a tapstól.

— Nagy költő — súgta padszomszédainak a villososzemű élemedett korú hölgy akiről később megtudtam, hogy szerelmes verseket ír. — Legutóbbi verses drámáját három halott és két élő néphősnek ajánlotta.

A költő megszólalt. Miután bemondta személyi adatait, születése helyét és dátumát, apja-anya nevét és foglalkozását, elkezdte szavalni. Előbb halكان egy gyerekverset, amelyet fiatal korában írt, utána egyre hangosabban a későbbi verseit. Arcán veríték fénylett, amikor befejezte. Azután feldörgött a taps.

— Ma délelőtti ülésünket ezzel be is fejezhetjük — mondta a munkaelnök. — Délután vita.

Magának bizalmasan megsúghatom — mondta este a vacsoránál a rakovicei hivatalnok, miközben hálótársam, a vendéglátóipari munkás, szakmai tudását bizonyítandó elvállalta, hogy törzsasztalunknál összeírja a rendelkezéseket, a szarajevói fiatal vasas pedig a délutáni vitától kimerülten csöndesen bámult maga elé...

— ...magának bizalmasan megsúghatom — mondta —, van egy nagy tervem, egy országos jelentőségű kultúraakció! Már szinte a kezemben volt a szükséges egymillió dinár, de három nappal elkéstem.

— Három nappal?

— Hárommal — bólintott. — Beütöttek a választások és az új megválasztottak nem mernek belevágni. Megijedtek attól a szótól hogy országos akció.

— És mi az a terv?

— Egy pályázat! Színműpályázat! Csak az első díjat adnám pénzben, a többiit stipendiumként, hogy azok a szegény ördögök eltölthessenek néhány hónapot valamelyik színháznál! Így kell színműrioakat nevelni... tanulják meg a mesterséget!

— Hogy tudsz olyan lassan beszélni — szólt közbe váratlanul a vasas.

— Lassan?

— Lassan hát! Délután majd meghaltam az unalomtól, amikor felszóllaltál. Az ember nem győzte kívánni a szót...

A hivatalnok elvörösödött.

— Érdekes — mondta — én egészen más véleményeket hallottam felszóllalásomról. Többen gratuláltak is hozzá...

— Én nem tudom... — hümmögött a vasas — összehordtál te ott hetehavat...

— Tudod testvér, a hallgatótól is függ az ilyesmi. A hallgató értelmi képességeitől...

A vasas nem felelt, csak nézett tovább maga elé, mintha mi sem történt volna.

Viharkabátos, áztatáskás, elegáns brigadista tessékelt bennünket a várakozó autóbuszba. A felolvasó csoportok tagjai egymást csivogatták és az élemedett korú hölgy csiklandósan kacagott. Azután elindultunk az épülő autótól barakk-táborai felé.

— Aztán megírjon mindent, maga újságíró! — mondta a cukrász, s én bólintottam:

— Mindent!

— Holnap odaadom magának a legújabb drámámat. Aláírással. Juttassa eszembe.

Az autóbusz letért az aszfaltról és rossz gödrös úton dőcögött tovább. Mire feltűnt az első barakk-tábor, már sötétedett. A tábor kivilágított udvarában összefutottak az útépítőx és a motor még le sem állt, már felhangzott:

— Egy hurrá a vendégeknék! Hurrá!

Itt leraktuk az első csoportot, azután dőcögünk úttalan utakon tovább az éjszakába, a többi barakk-tábor felé.

A negyedik táborban már alvásra készülődtek, amikor megérkezünk.

— Reggel korán kell kelni — mondta a parancsnok — és a fiatalság már túrlelmetlen.

Azért itt is felhangzott a *Hurrá!*, amikor beléptünk a terembe és elkezdődött az irodalmi est:

„Mi munkások vagyunk és parasztox — mondta ünnepelesen a cukrász —, de irodalommal is foglalkozunk. Nem damoljuk a modernistákat. Ne féljetez, nálunk nem lóg a kéményen a hold. A mi irodalmunk egyszerű és érthető, a népnek szóló irodalom...”

A vendéglátóipari munkás hálótársam kétsoros verseket olvasott fel.

A szarajevói vasas fejből mondta érzéki szerelmes verseit és a teremben egyre súlyosabb lett a csend.

— Ki fog reggel felkelni? — brumogta mellettem egy szőke szlovén gyerek, de azért megtapsolta a szavalót.

Akkor felállt a cukrász és elszalvalta sutjeskai versét

*Szavó elvtárs vezényel
Jobbra át is, balra át is,
Attórés előre...*

Egy barnafürtű fruska a szája elé kapta a kezét. A cukrász meghajolt és leült. Egy pillanatnyi csend, azután felcsattannak a tenyerek.

Egy óshajú öreg bácsi következik. Versét olvas:

— Guadalajara — mondja és orra elé emeli a papírt, mert gyenge a világlátás.

— Guadalajara — betűzi újból, s a szomszédom epésen súgja: kikoptak már a betűk. Tíz éve ezt olvassa az öreg.

Makog az öreg tovább, tüzes napról és tüzes szemekről, *Guadalajara* mondja, mint valami refrént a sorok bekezdését és nekem fáj, hogy makog, mert szavak bukkannak fel bennem és verssorok:

*...Költő volt és Hispániába ment
kőd szállt szemére ott, a bánaté
s ki költő és szabad szeretne lenni
egy fényes kés előtt kiálthat-é?...**

— Guadalajara — mondja az öreg egyre tüzesebben s kezefejével az orrát dörzsölgeti. Guadalajara, mondja s bennem már zeng az ének:

*...Házak felett, de mélyben állok
[mégis itt
Rámsír az esővert korom
s szégyenkezem e lomha sártól
s hírektől mocskos alkonyon...**

Guadalajara, Guadalajara... miért dadog? Hogy merészel dadogni, mikor Hispániáról már így is szólt az ének. Vagy nem tudja? Persze, hogy nem tudja, senki sem tudja itt...

Szeretnék sírni, mélyen, megbántottan de nem tudok. Csak lehajtom a fejem, mert félek, hogy meglátszik arcomon a szégyen.

A fiatalok pedig ülnek, s hallgatnak, türelmesen.

Döcög az autóbusz visszafelé. A kísértő brigadista magyarázza, merre megy majd az út.

— Nehéz lesz ezen a vidéken új utat csinálni — mondja valaki.

— Tavaly még nehezebb volt a terep — mondja a brigadista —, mégis megcsináltuk.

— Mit szólnak a parasztok az úthoz?

— Örülnek neki. De ott, ahol a földjükön halad át, kihajtják a jószágot, hogy lelelje a sarjadó búzát.

— Nem kapnak kártérítést?

— Kapnak de nem akarják azt a pár garast se otthagyni, amit az alig sarjadó búza ér...

Az utolsó előtti állomáson sokáig várunk a csoportra. Távolabb van az úttól a tábor, nem lehet behajtani.

Elsőnek az élemedett korú hölgy bukik be az ajtón.

— Képzelmék el — mondja —, egy kislány elkérte a szerelmes versemet, hogy lemasolja. Bizonyosan elküldi a fiújának.

A sofőr begyűjtja a motort. Az út betonszalagja futni kezd visszafelé. A kocsiiban csend van. Csak az élemedett korú hölgy hangja hallatszik: hol csendesebben, hol hangosabban, meg-megrázkódva, hisztérikusan zokog.

Másnap egész nap vitáztak. Este sokáig vártam hálótársamat a hotelszobában. Mire megjött, szemem előtt a könyv betűi már vad táncot jártak.

Belőkte az ajtót, lábait széjjelrakva, mint valami tengerész jött befelé. Azt hittem, hogy részeg.

— Bravó, befűtöttél, ezt nem is reméltem! Fel sem foghatod, hogy hol jártam — harsogta.

— De felfoghatom — mondtam, mert már tudtam, hogy nem részeg.

— Felfoghatatlan — nyögte —, honnan tudod? — és visszaváltozott sovány, sápadtarcú „vendéglátóipari munkássá”, aki volt.

— Látni rajtad. Egészen megemberekedtél.

Leült az ágyra és úgy nézett rám, mintha kísértetet látna.

— Fel sem foghatod, hogy ki volt. Senki sem látta.

— De felfoghatom — mondtam most már valami sértett csökönyösséggel és hozzátettem — veszélyes és sivár dolog szerelmes verseket olvasni egy hotelszobában.

— Fel nem foghatom — mondta és ruhástól leheveredett az ágyra.

Befordultunk a fal felé. A szótárban nincs szép szó a nyomorúságra. Pedig talán van abban is valami szép. Ha más nem, hát hogy fáj ha rádöbben az ember. Aki rádöbben...

Odaátról még egy sóhaj szakadt fel az ágyról:

— Fel nem foghatom...

Reggel küldöttséget menesztettek a városi párttitkárhoz. Szemére hányták hogy mint a munkásosztály képviselője nem jött el hozzájuk. A titkár szabadkozott, hogy nem is tudott az összeívetelről. A harag erre áthárult a szervezőbizottságra.

* Radnóti Miklós sorai

Délután a határozatokról vitáztak. Koordinációs bizottság, folyóirat, támogatás és ki tudja még mi nem röpködött a levegőben.

Néztem a csontos arcút, de az le-sütötte a szemét.

— Elvtársak, ma este irodalmi est; a hadseregötthonban — mondta a dísz-elnök.

— Elég! — mondtam magamban, s a szünetben elindultam a vasútállomás felé. Valaki utánam szólt:

— A határozatokat nem várja meg?

— Nem!

Skopje felől a gyorsvonat percnyi pontossággal futott be az állomásra. Be-bújtam egy sarokba és olvasni kezdtem. Azután nyílt az ajtó és bejöttek öten.

Köztük a hivatalnok, a vasas és a *gualajarás* öreg.

— A fene várja meg az irodalmi est-jüket — dohogott az öreg. — Ha ők nem akarnak engem hallgatni, én sem hallgatom őket...

A vonat elindult.

— Tegnap nem is mondta hogy mit szól az országos jellegű akcióhoz? — fordult hozzám a hivatalnok.

— Jó — mondtam.

A vasas kártyát vett elő és az öreggel tablanétozni kezdtek.

A vonat egyre gyorsult. A külvárosban jártunk már a gyárak között, és az egyik magas kéményen, mint valami felakasztott lámpás, vörösen, sárgán, virított a hold.

A fantázia és a valóság találkozása

Kalapís Zoltán

Március 4-étől 9-éig megtartották Beográdban a hazai dokumentum- és rövidfilmek első szemlét. A vállalatok 92 kisfilmmel jelentkeztek, ebből válogatás után 40 került a hivatalos műsorba. Az átlagos színvonal meglehetősen alacsony volt, csak tíz film emelkedett ki tartalmi és formai szempontból, de végeredményben ez is kedvező értékelés.

AZ ATOMHÁBORÚ VÍZIÓJA A szemle a rajzfilmek teljes diadalának jegyében zajlott le. Bármennyire szembe-tűnik is az a kitüntetés, amely a rajz-filmeket érte (húsz hivatalos díj közül öt), a számtalan belföldi és külföldi siker után nem jött váratlanul, hanem csak megerősítette azt a már általános véleményt, hogy filmgyártásunk legmagasabb színvonalát ez a műfaj jelzi. Fölénye még inkább kidomborodott volna, ha valamennyi bekerül a hivatalos versenybe. Néhányat ugyanis érhetetlen, művészi szempontból nehezen védhető okokból kihagytak. De az is, amit a versenyen kívül láttunk, az ötlet, a szellemesség szemképrázató tűzijátéka volt.

Valamennyi díjazott rajzfilm, közvetlenül vagy közvetve Dušan Vukotić-nak, a műfaj úttörőjének és kiváló művelőjének nevéhez fűződik. A jók

közül a két legjobbat emeljük ki, a *Pikolót* és a *Géppuska hangversenyt*. Mindkettő, mind tartalmi, mind formai szempontból magán viseli Vukotićnak, e sajátos tehetségű művésznek ismertetőjegyét. Általános problémákat vet fel, s egyéni szempontokat érvényesít bennük. A *Pikoló*ban két szomszéd békében él egymással mindaddig, amíg az egyik egy kis szájharmonikát nem vesz. A másik most már csendháborítót lát benne, és hogy viszonzza a kellemetlenséget, egy nagyobb szájharmonikát vásárol. A verseny folytatódik, és végül eljutnak a szimfonikus zenekarig és az énekkarig. A pokoli zenebona szétveti az egykor békés házat, és valamennyien elpusztulnak. Vetélkedésük ellenállhatatlan gondolattársítással korunk fegyverkezési versenyére emlékeztet, befejező jeleneteiben pedig az atomháború rémképét idézi.

FEHÉR EMBER, FEKETE EMBER. A *Géppuska hangverseny*ben maró gúny-nyal szól egy világról, ahol a pénz az ember döntő hatású fokmérője, ez után sóvárogznak, minden elképesztő eszközzel hajszolják, és amikor megvan, önelégülten sütkéreznek a társadalmi elismerés fényében. Hőse egy gengszter, aki egyesíti magában a fehér és a fekete embert, a közéleti nagyságot és az alvilág urát. Keserű szatírát fest a rendező a pénzhajszáról.

Formai szempontból mindkét film remekmű. Egyszerű és világos mese-szöveget modern grafikai eszközökkel éri el, maga mögött hagyva Disney konvencionális stílusát, nem kacérkodva a problematikus modernista irányzatokkal. A hang, a zöreje, a zene szer-yes része a cselekménynek, ami végső fokon természetes is, enélkül nem lenne rajzfilm a rajzfilm, ám ugyanakkor összhangot alakított ki a cselekmény és az ötlet között, ami már különösen figyelemre méltó, mert az íratlan törvények szerint a gag a mesétől független, szerepe csak hatáskeltés. Vukotić-nál az ötlet szorosan hozzákapcsolódik a meséhez, kidomborítja vele mondani-valóját. A *Géppuska hangverseny*ben a gengsztervezér, amint cinkosai közé érkezik, kalapjával és kabátjával együtt leveti, kicseréli arcát is, a fehér ember átvedlik fekete emberré. A gag a rajz-film egyik éltető eleme, tehát nála már nem öncél, hanem drámai funkciót kap.

A DOKUMENTUM EREJE. Rajzfilm-jeink legnagyobb értéke a szabadjára engedett fantázia, a merész szárnyalás az ismeretlenbe, ami végső fokon egyik feltétele a nagy, eredeti művészi alkotásnak. Ezt a jelenséget nem tapasztaltuk a többi kisfilm esetében, legalábbis nem nagyobb mértékben. Javarészüket kitaposott ösvényeken haladt, ám néhány, ennek ellenére, főleg tematikájával, kiemelkedett az átlagból. A dokumentumfilmek értéke és jelentősége ugyanis elsősorban attól függ, milyen valóságot tár fel, csak másodsorban tesszük fel a kérdést, hogyan adta azt. Dušan Povh *Három emlékmű* című, első díjjal kitüntetett filmje talán az egyetlen, amely egyesíti megá-

ban a művészi értékű dokumentumfilm e két követelményét. Művében ugyanis nemcsak arra korlátozta erőfeszítését, hogy eredeti, eddig még nem látott háborús fényképek alapján érzékeltesse a megszállóknak azt a szándékát, hogy brutális eszközökkel, teljesen kiirtsa az itt élő, szerintük alacsonyabb rendű népeket, jöllehet ez már egymagában is hatásos és meggyőző lett volna. Nem elégedett meg csupán ezzel, hanem egyéni meglátásokkal is gazdagította. Három emlékmű bemutatásából indul ki, ezeket színes képekben adja, majd fekete-fehér képekben bemutatja az ugyanazon a helyeken lejátszódott véres eseményeket. A címben foglalt tárgyat kibővíti és a már említett módszerrel, színes és fekete-fehér képek váltogatásával von párhuzamot a múlt és a jelen között. Imígyen: békés hegyi ösvény jelenik meg a vásznon, majd ugyanazt a tájat látjuk a háború idején, amint éppen emberek terelnek a vesztőhelyre. Egy másik kép: a kamera az erdő fái között panorámáz, lassan megáll, áttűnés következik és most már ugyanazt az erdőrésztletet látjuk 15–20 évvel ezelőtt, a fatörzsekhez odakötözött, kivégzett partizánokkal. S így folytatódik a templommal, mezővel, dűledező fallal, és végül a dokumentumok ereje és a rendező invenciója nyomán megérezzük és átérezzük az üzenetet: nemcsak a monumentális szoborművek s a márványtáblák emlékeztetnek arra az embertelen korra és hirdetik emléket a fasizmus áldozatainak, hanem a szlovén föld minden egyes zuga.

A SZOLIDARITÁS PILLANATAI. Mi-lenko Štrbacnak, a jugoszláv dokumentumfilm egyik legtehetségesebb művelőjének *Csontvelő* című filmje elsősorban humánus témájával ragadja magával a nézőt. Közismert eseményt dolgoz fel, a vinciái atomkutató központ öt dolgozójának balesetét, akik véletlen folytán a megengedtnél nagyobb sugárzásnak voltak kitéve és életveszélyes, szinte reménytelen állapotban szállították őket a párizsi Curie kórházba. Az orvosok egészen új módszerrel csontvelő átültetésre határozták

Jelenet a Három emlékmű című filmből

el magukat, mert csak ez adott némi reménységet. Felhívásukra sokan jelentkezték, és megkezdődött öt ember életéért a drámai küzdelem, amelynek lefolyását az egész világ feszült figyelemmel kísérte. Štrbac elsősorban a szolidaritást domborította ki, bemutatva az egyszerű emberek együttérzését, akik életük kockáztatásával, önként jelentkeztek csontvelő adományozónak. Közvetlenül, szeretettel állítja elének a többgyermekes családját, a névtelen, kilétét fel nem fedő orvost, az utazót, aki valamikor — talán önjellemzésül — mellére tetováltatta ezt a mondatot: *Üres fej, érző szív, és a többieket, bemutatva, hogy az emberi szolidaritás nem ismer határt, alkárcsak az orvosok kötelességérzete sem. A rendezőnek csak néhány fénykép, újságkivágás állt rendelkezésére, és a betegek rádió útján közvetített első beszélgetése az otthoniakkal, ám ebből a szegényes anyagból meglepően gazdag mondanivalót*

hozott felszínre, izgalmas és mindvégig lebilincselő riportot szerkesztett az emberek összetartozásáról, segítségvállalásáról, amelynek happy end-jét maga az élet írta: az orvostudomány először győzte le a veszélyes kórt, az atombetegséget.

SZUBJEKTÍV VALÓSÁGFELTÉTE-

LEK. A filmművészetben nem ismeretlen alkotási módszer apró életjelenések rögzítése rejtett kamera segítségével. A rendező és az operatőr filmszemmel ellesi a hétköznapiok kis jeleneteit, amelyek mellett elmegyünk, de nem vesszük észre. Ezeknek érdekessége hitelességükben van, azt a benyomást keltik, mintha tilosban járnánk. Az objektív valóság töredékeiből aztán a vérbeli művész egészen szubjektív képet rakhat össze az emberekről, tárgyakról, világról, magáról az életről.

A film-líra kiapadhatatlan forrása ez a mozaik-rendszer. Ebből merített Matijaž Klopčič fiatal szlovén rendező, a fesztivál egyik főfedezettje *Az utca napos oldalán* című első filmjének elkészítésekor. Műve azonban, szigorú mérce alapján, nem tartozik ebbe a műfajba, mert rendezett jeleneteket is találunk benne, sőt hőse is van, egy idős, árnyképeket ollózó mester személyében, az ő egyik napját vették voltaképpen szalagra, ugyanakkor beállított jelenetekkel. De ide is tartozik, mert valóság-felvételekkel élt s beleillesztette őket művébe, s ezzel különös zamatot adott neki, témájának megfelelő hangulatot, légtérrel teremtett. A ljubljánai hármashíd forgalma, a városrésztetek és az emberi figurák, az eső után a bérházak falára kiakasztott esernyők és még sok más jelentéktelennek látszó dolog megfigyelésével elárulta, hogy nemcsak néz, hanem lát is, benyomásait egyéni nézőszögből meglátott miniatűrökből rakja össze és közli velünk: ime, egy csendes rendezett városka, az én Ljubljánám, embereivel, házaival a napos oldalon, ime az élet.

KOLTEMÉNY KÉPEKBE. Klopčič filmjében egy árva szó sem hangzik el, egyszerűen nincs rá szükség, megértjük anélkül is, mert filmmel, képekben „beszél”. Ugyanezt észleljük Svetomir Janić *Sutjeska* című filmjében is. Az elején csak ezt a Tito idézetet olvassák: *Nekünk 19 000 harcosunk volt, nekik 200 000 állóg felfegyverzett tankokkal. És mégis népfelszabadító hadseregünk 19 000 rongyos, éhes, meztelenségű és sebesült harcosa győzedelmeskedett az ütközetben, mert a bátorság, az emberi akarat erősebb minden fegyvernél.* Ebben az esetben sem volt szükség a kíséző szövegre, mert a rendező a természetből vett képekkel, gyönyörű vizuális jelképekkel, zene és zörejek segítségével életre tudta kelteni a sutjeskai csata minden tragédiáját és nagyságát. Az egyre fokozódó és végül elemi erővel tomboló vihar a háború, a forradalom legnehezebb pillanatait idézi fel. Egyetlenegy ember sem jelenik meg a vásznon, de a torz facsonkok talán még az emberi fizionómiáknál is jobban érzékeltetik, mennyi szenvedéssel, lemondással és veszteséggel

járt a harc, milyen nagy ára volt a győzelemnek. A poézis örökké élő ereje, az elcsendesült csatatéren kamerával a kezében megjelent költő impressziói keltették életre ebben a filmben a sutjeskai legendát.

Ez a két film és ezenkívül még négy az említett tíz közül, nem élt a kíséző szöveggel, hanem a filmművészet eredeti, minden más művészettől megkülönböztető formanyelvén, a jelenet egészének részletképekre való bontásával, a változó beállítással, kép-metáforákkal, közelképekkel és vágással érte el a kívánt hatást, érzéshullámozást. Vajon ez a körülmény nem igazolja-e ékesen, hogy a filmnek, ha eredetét akar adni, többet kell felhasználnia a hagyományokból, a néma-film páratlanul gazdag vizuális kultúrájából?

IDEJÉT MÚLT DOLGOKRÓL,

MEGÉRTŐEN. Az imént felvetett problémát semmiképpen sem kell úgy értelmezni, hogy a filmen csak a kíséző szöveg — a játékfilmekben a dialógus — mellőzésével lehet művészt adni. Ez manapság már teljesen idejét múlt követelmény lenne. De a kíséző szöveg, a dialógus nem sajátos, lényeges alkotórésze a filmnek, csak másodrangú jelentősége van, és hogy manapság mégis döntő tényező, csupán szegénységi bizonyítvány, a könnyebb ellenállás vonalának érvényesülése. A kíséző szövegnek nem magyaráznia kell a cselekményt, legalábbis nem elsősorban — ezt a képpel és a vágással el lehet érni —, csupán kiegészítő szerepe lehet, és ekkor, a formanyelvhez alkalmazkodva, új dimenziókkal is gazdagíthatja.

Branimir Bastač ragyogóan megcsinált *A kis vonat* című filmjében csupa szívvel, közvetlenül varázsolta elénk a múltból ittragadt virpazari vicinálisnak, ennek a vonatnak csúfolt alkalmatosságának múltját és jelenét. Ennek csúcspontját azzal a képtelen helyzettel éri el, amikor a kisvonat előtt lezárul a sorompó, mint a közönséges szekerek előtt, hogy a sínbusz zavartalanul robboghasson. Jó kis film ez már így is, ám sikerét még inkább növelte Purica Djordjević funkcionális kíséző szövege. Kiegészítette, még inkább kidomborította erőnyeit, kedélyes, megértő humorral aranyozza be a mesét, együttérzést kelt a múzeumba való masina iránt, egy kicsit a múltat temeti vele,

nem sajnálkozva, de nem is ócsárolva, ahogy illik is olyasmivel, ami valamikor hasznos volt. de most már idejét múlta. A szellemes és ötletes kísérő szöveg tehát kiegészítette, hangulatossá tette a filmet, úgyhogy sokszor az volt a benyomásunk: nem is tárgyról, hanem élőlényről mesélt.

A KAKASKODÓ FITYÓ. A film úgy-szólván kezdetétől fogva roppant hatásos eszköze a propagandának, a technika és a tudomány népszerűsítésének, fontos szerepet tölt be az elemi iskolai, főiskolai, katonai stb. oktatásban, a hírszolgálatban híradó filmek formájában. Ezeknek kockáit legtöbb esetben nem a művészi szubjektivitás rakja össze, hanem a társadalmi szükséglet, a nevelő cél. Meggyőző erejük abban rejlik, hogy a néző szemtanúnak érzi magát, már maga a felvétel hivatkozás a tényekre, a valóságra, s ebből aztán a montázs segítségével igazságot (vagy hazugságot) mutathatnak.

Vladan Slijepčević rendező *Stop* című filmjében egy kis sárga, rakoncátlan Fiat 600-t kísér végig a nagyváros forgatagában és az autótűt aszfaltján. Sorra megsérti a közúti forgalom szabályait, aminek az lesz a vége, hogy lomtárba kerül. Alkotását tehát az a nyilvánvaló szándék hatja át hogy ebben a mi autós-motoros világunkban figyelmeztesse a vezetőket, kerékpárosokat, gyalogosokat, az országutak és járdák egyre sokasodó népét, a közlekedési szabályok megsértéséből eredő súlyos következményekre.

Azt mondtuk az imént, hogy ezeket a filmeket legtöbb esetben nem a művészi szubjektivitás rakja össze, hanem a célszerűség, az érdek, a hasznosság követelményei. Slijepčević eltér ettől a sajnos szabállyá kövesedett módszertől, egyesíti a kettőt. Egy pillanatra se téveszti szem elől alapvető feladatát, nevezetesen a közlekedési szabályok megszegéséből eredő bajok érzékeltetését, ám ezt filmnyelven, nem szöveggel, hanem képekben mondja el, a tanulság levonását a közönség asszociálós képességére bízta. Ez végső fokon a bizalom jele is a sokszor lebecsült közönség irányában ami bőségesen gyümölcsözött, mert pergetése nagy tetszésnyilvánítások közepette zajlott le. Innen ered aztán az a következtetés, hogy az ilyen jellegű filmek — akár oktató vagy informatív, propaganda vagy híradó, kul-

turális vagy technikai film — akkor nem tévesztenek célt, akkor célszerűek és hasznosak igazán, ha művésziek is

DISNEY NYOMDOKAIN. A filmen minden lehetséges — ez az állítás annyira köztudatba ment, hogy manapság már a legtárgyilagosabb valóság ábrázolása is gyanút kelt, sőt olykor kétségbe vonjuk hitelességét. Az eddigi gyakorlat logikus következménye ez, a modern filmipar bűvészkedő ezermesterei ugyanis olyan sokszor éltek és visszaéltek a film nyújtotta korlátlan lehetőségekkel, hogy a műhelyiitokban járatlan néző egészen jogosan teszi fel a kérdést: mi volt ebben a valóság és mi a rendezett, kigondolt, hamisított? Van azonban a filmművészetnek egy műfaja — a természet-filmek —, amelyek eredetiségét sohasem kérdőjelezzük meg, annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem embereket, hanem magát a természetet. az életjelenségeket mutatják be, s itt az emberi beavatkozás lehetősége minimális. Mert ugye az állatok és a növények nem komédiáznak a kamera előtt, még a legzseniálisabb rendező utasítására sem. Ez a körülmény ad különös varázst a természet-filmeknek. „Az, amit látunk — írja Balázs Béla — természet jelensége a természetnek. De az hogy egyáltalán láthatjuk, természetellenesnek tűnik. És hogy egészen közelről szemtanúi lehettünk a sündisznó vagy a halak szerelmi idilljének vagy harcoló kígyók rémdrámájának, ez olyan izgalmas hatású, mintha ember számára tilos területre hatoltunk volna

Csak örülni lehet, hogy ennek a közkedvelt műfajnak nálunk is több művelője akadt. Igaz, Disney után — helyesebben Disney munkatársai után — nagyon nehéz újat, jobbat adni. S még nehezebb szabadulni hatása alól. Ezért a néhány természet-film jelentkezését csak utánzatnak, nagyobb részt gyenge utánzatnak könyvelhetjük el, mert Disney *Perrije, Hódok völgye, Élő sivataga, Félholdnyi természete* módfelett magasra emelte a mércét. Legközelebb került a mintaképhez Branko Marjanović saskeselyűkről szóló filmje. Néhány csúcspont — dögkeselyű táplálkozása, gondoskodása az utódokról, és különösen a keselyűfióka bátorlalan és ügyetlen szárnypróbálgatása — egészen komoly teljesítmény, nem vallana szégyent

akármelyik Disney filmben sem. Amellett, hogy érdekes és ismeretterjesztő, közelhozza, érezteti a természet lehelését, a vidék szépségeit.

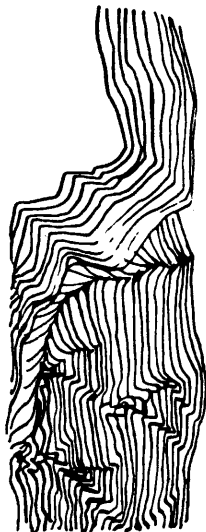
A FIÚ, A MACSKA

ÉS A HALACSKA. Szigorúan mérve, Edmond Sechan francia rendező *Mese az aranyhalacsokról* című filmjének voltaképpen nincs helye ebben a névsorban, amelynek eredetileg az volt a célja, hogy a fesztiválon és a versenyen kívül bemutatott filmek sokaságából kiemelje a tíz legjobbat. Hogy mégis ide került, annak az a magyarázata, hogy a hazai filmek között nem találtunk többet, amely mind tartalmi, mind formai szempontból megérdemelte volna a nagyobb figyelmet, viszont ez a versenyen kívül bemutatott, a cannes-i fesztiválon díjazott francia film meghaladja az itt említett filmek értékét is, és ha nem szorosan hazai jellegű fesztiválról lenne szó, nyilván nem az utolsó helyen említénénk.

Sechan a lírai hangulatok embere, műve és Lamarisse *Piros léggömbje* meg Disney *Perrije* között sok rokonkapcsolatot fedezünk fel. A kalitkába zárt énekesmadár és az üvegtálban úsz-

káló aranyhalacska körforgásának, ficánkolásának jelenetei a zene ütemére például a legszebb balettfantáziákra emlékeztetnek. Ezenkívül mestere a drámai légkör megteremtésének is. Az aranyhalacska a nagy ficánkolásban ki-pottyyan a vízből, az almáriumra esik, abban a pillanatban, amikor a lompos fekete cica belopózik a szobába, hogy szokásához híven eljátszogasson a kalitkában rémüldöző madárral. A közelgő veszedelem (macska), a szerencsétlen áldozat (halacska) és a megmentő érkezése (a kisfiú, a hal gazdája jön haza az iskolából) jeleneteinek pompás változtatásával olyan feszült, idegtépő pillanatokra idézett elő, mint valami jól sikerült vadnyugati vagy bűnügyi film. És amikor a tragédia elkerülhetetlennek látszik, a macska már a szájába vette a tehetetlen aranyhalacsokát egy váratlan fordulattal feloldja a feszült légkört, a cica, a gyermek lépteinek hallatára visszaejti zsákmányát a tálba és elillan.

Sechan művében sokan keresték a mélyebb értelmet, de a rendező szándékát a film címe árulja el igazán. Mesét adott ő elsősorban, de olyan mesét, amelyet a költő írt a filmművészet kristálytisztá formanyelvén, amely ezernyi érzéshullámzást és gondolatár-sítást kelt.

Leszámolás egy korszakkal?

Juhász Géza

BENCZ MIHÁLY: HÁRFAZUGÁS, VERSEK, FORUM KIADÓ, NOVISAD 1960.

Olyan költőként tartjuk nyilván már jó ideje Bencz Mihályt, aki bár irodalmunk közvetlen szomszédságában él, s időnként kirándulásokat tesz ebbe az irodalomba egy-egy versével, novellájával — rendre meg is jelennek a lapokban — ám nem él benne, nem tartozik szervesen bele. Kötete a felszabadulás óta nem jelent meg, s így nem is nyílt rá alkalom, hogy költészetét egészében, fejlődésében vizsgáljuk. Érthető ennélfogva, hogy érdeklődéssel vártuk ezt a kötetét, amelyről mindjárt meg kell mondanunk, hogy nem a legelső, hisz már 1936-ban megjelent *Mielőtt meghalok* címen egy verseskötete.

Amint az előbbi évszám tanúsítja, majd egy negyed század múlt el első kötetének megjelenése óta, s ha ezt szem előtt tartjuk a Hártazugás vizsgálása közben, akkor — úgy tűnik — nem nehéz e kötet néhány fontosabb jellegzetességére magyarázatot találni. Egy negyed századnyi irodalmi munkásság önálló kötet nélkül — még ha

oly rapszodikus jellemről és rendszeretlen munkásságról van is szó, amilyen Bencz Mihályé vagy éppen azért — azt eredményezheti egy későbbi kötetben, hogy annak nem lesz egységes koncepciója. Lehetetlen szabadulni a gondolattól, hogy Bencz, mikor e kötetet összeválogatta, nem tartotta, talán nem tarthatta szem előtt, hogy egy meghatározott korszak, fejlődési szakasz tükrét, reprezentáns anyagát nyújtsa, hanem egyszerűen az elmúlt — igen hosszú — korszak legjobbnak vélt darabjait válogatta össze. Hogy időben mennyit fog át ezzel, lehetetlen megállapítani, mert egyetlen vers alatt sem jelöli meg a keletkezés idejét. Saját nyilatkozata szerint a kötet anyagát az utóbbi évek lapjainak hasábjairól böngészte össze, de ez sem nyújt semmilyen támpontot e kérdés eldöntéséhez. Ha ugyanis számba vesszük, hogy igen ritkán jelenik meg, a megjelenés ideje sem mindig jelenti egyben a keletkezés idejét is. Mindez pedig egészen logikus magyarázatnak látszik arra vonatkozólag, hogy a kötet anyaga egyenetlen, hogy egészen régi-es, petőfis, hangokat sőt helyenként a

magyar nóta — s nem is a népdal — motívumait és hangszerelését fedezhetjük fel, másutt viszont azt látjuk, hogy Bencz nem teljesen érzéketlen a költészetben végbement változások iránt. De tartsumunk valamilyen sorrendet.

Mivel a költő megfosztott bennünket az idő-sorrend lehetőségétől, meg kell elégednünk a ciklusok sorrendjével.

Az első ciklus: *Köszöntlek bölcsöm, Búzafölde*. Önként kínálkozik e helyütt az az elcsépelet következtetés, hogy faluról jött, városba szakadt, visszavágyik stb. De nemcsak erről van szó ezekben a versekben, elsősorban nem erről. Hogy igen szép, üde színeket hoz, meglepő hangulatokat teremt és fejez ki, kétségtelen, de hogyan?! Hogy nosztalgia vegyül ebbe a vágyalkozásba, még az sem tragikus, de hogyan közli ezt! Nem vitás, hogy annak a költői szemléletmódjának esik itt áldozatul, mely szerint a falunak úgy kell írni, ahogyan Petőfi írt — mindenestre úgy, hogy a falu megértse. (Így tűnik ez ki egyik — bár nem írásos, de nyilvános — nyilatkozatából). Ez a hitvallás írat vele ilyen sorokat:

*Óthon nálunk más az élet,
S más ize van a kenyérnek.
Békésebb a lélek arra,
Szelidebb a vizek partja,
Fehérebb a lány, az ének,
mély az ég és mély az élet.
Törvénye van napnak, éjnek,
embert garast munkán mérnek,
termés a jussa a vérnek,
s szent ize van a kenyérnek.*

Az olvasó nem tudja, min ámuljon el inkább, a magyarnótás hangszerelésen és motívumon vagy a maradi falu-város szemléleten.

Ha most már tovább lapozunk a *Város villandásai* ciklusban, valamivel vigasztalóbb kép tárul elénk. A várost ugyan mindig kívülről, kissé idegenül szemléli, s ha el is talál egy-egy kifejezést

*Az eső hull, a lámpa ég,
a nő a fény körébe lép:
rúzs, púder néz szemközt veled,
szép cégér... ócska bolt felett.*
(*Esős városi éj*)

— még gyakran megbicsaklik a hangja, szinte visszazuhan az előbbi formába, erőlteti a formát, a rímet és ilyen fura sorokat olvashatunk:

*vörös fény hull lombtetőre,
harangoznak estelőre.*

S továbbra is egyre több a komoly, gyakran komor vers, már-már azt hisszük, hogy valami egységesebb hangszerelés, hangvétel uralkodik el végleg a kötetben, amikor újra csak belebotlunk egy-egy naív csengésű, prózai tárgyú s verssé me érlelődött gondolat rímbeszedett változatába (*Gondoljátok meg, emberek*).

Ha meglehetősen sokat időztünk azoknál a jelenségeknél, amelyek éppen a gyöngeséget példázzák Bencz költészetében, ha részletesebben elemeztük azokat a jegyeket, amelyek visszafelé mutatnak, illetve amelyek azt mutatják, hogy milyen terheket cipel magával, vagy milyen komplexumokat igyekezett kiírni magából — talán hogy megszabaduljon tőlük —, ez korántsem jelenti azt, hogy csak ilyeneket látunk Bencz Mihály jelen kötetében és költészetének mostani szakaszában. Már a kötet harmadik ciklusában (*Vallomások kettőnkéről kettőnköz*) kezd mind közvetlenebbül megnyilatkozni, s ez a közvetlenség, ez a líraiság mindinkább magával ragadja, mind bátrabb elrugaszkodásra serkenti a hagyományos hanghordozástól és formakezeléstől. Érdekes és jellemző példája ennek az *Igaz szavak húrján* c. vers, amelyben a fentebb idézett versek formájától egészen elütően, szabad számnýára engedi memcsak gondolatait, hanem versének dalmát, formáját is:

*Rossz a szegénynek, ha jutalmazna
és üres zsebében nincs más, csak a
[szíve...]*

*Igy csak a koldus kincseit
Szórhatom rád:
a hátát,
könyvet,
néma köszönmöt...
s esküm, hogy szeretlek igaz ízével a
[szónak.]*

S azt is elmondja benne, hogy az asszony, a kiről szó van, az ő révén kapta öröm helyett a nélkülözést, gondot, szomorúságot, bár ezt nem rótta fel neki. Csak azért említettük e tartalmi vonatkozást is, mert a továbbiakban egyre kérielhetetlenebbül, egyre őszintébben tárja fel vívódását elrontott, kisíklott élete miatt. Itt ugyan még csak mások vagy a másik szerencsétlenségén méri, később azonban közvetlenül a saját sorsán is. Így bontakozik ki előttünk lassan Bencz Mihálynak a legbensőbb énje, legigazibb lénye és belső problémája: hol vétette el az életet, mi a bűne, erénye, mivel érdemelte meg a sorsát? *Számonkérés* című

versében elsorolja, mi minden szeretett volna lenni, párbeszédet folytat önmagával, látomászerűen érzékíti meg a találkozását önmagával.

*Múltam jött el,
s vele a sok nagy, bennem pusztult* [ember:
*Ki egyszer lenni akartam,
ezen az örült órán mind felírt a* [szívemben.

Majd tovább vitázik ugyancsak önmagával, magyarázatot, igazolást keresve a maga számára.

Hogy vétkem mégis mi? Meggyónom azt [is:
néhol megelőztem a má, a valót,
de másutt megálltam, azt hittem, hogy [talmi,
s hogy az életben már csak a mese jó.” (Oreg kamasz levele)

Szinte nehéz ellenállni a csábításnak, hogy az ember ebből a pár sorból próbálja meg kibontani a költő életfilozófiáját, de úgy tűnik másrészt, hogy ez vulgarizálása lenne a versnek, s talán elég ha ez a pár sor magában áll itt, minden magyarázatnál beszédesebben, esetleg kiegészítve még a vers utolsó soráival:

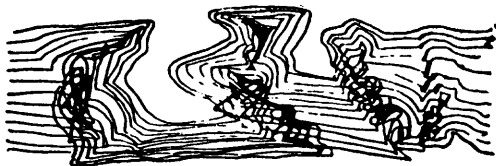
A nagyok közé én úgysem nővök fel [már,
nagy gyász, nagy koporsó kicsidre se [vár,
üzend hát, hogy fiad — míg fehéren [elszűll —
tudja: Jó az út, amelynek vége már.

Bár még az utolsó ciklusok legtisztább sorai között is találunk hordalék anyagot, salakot, kétségtelen, hogy Bencz Mihály költészetének legjavát itt kell keresnünk. Mint mondtuk, formában is itt a legbátrabb, legszabadabb. A falu-komplexumtól való szabadulással párhuzamosan szabadul meg a petőfies és Petőfi utáni „népies” hanghordozástól formában és falut idealizáló szemlélettől tartalomban. Itt bontakozik ki előttünk az a Bencz Mihály, aki őszintén tépelődik a maga sorsán, számot vet elrontott életével s kitárulkozik ez a fanyar, sok mindemből kiáb-

rándult, de nem lázongó, hanem kissé rezignált költő-ember, aki ugyan előre is futott, le is maradt, mégis azt vallja, hogy egészében jó az az út, amelynek időnként már a végét pillantja meg.

Ilyen meglehetősen lehiggadt, keserű-édes, rezignált életbölcseesség található epigrammáiban is. Épp ez a hajlama, hogy tömör fogalmazásban, rövid csattanós kifejezésekben mondja el a világról, életről, emberekről alkotott véleményét, magyarázza e ma már ritkaságszámba menő költői forma alkalmazását Bencznél. Mindenesetre érdekes kísérlet, jó alkalom a költői kifejezés tömörségének gyakorlására, a tömörítés lehetőségeinek kikísérletezésére, de Bencznél az epigrammák ennél a költői tanulmánynál többet is jelentenek: lezárt, kialakult ítéleteinek közlésére adekvát formát is. Emlékeztessünk a legsikerültebbekre, például a *Felhőre* és az *Őszre*.

Ha végezetül Bencz Mihály költészetének egészéről akarunk véleményt mondani a *Hárfazugás* alapján, akkor ismételtlen a bevezetőben vázolt tényekre kell hivatkoznunk. Nem lehet belőle megállapítani, hogy honnan hová tart, mert — nyilván a szerencsétlen válogatás folytán — mindvégig kísértének benne bizonyos jelenségek, amelyekről többször úgy véljük a kötet lapozgatása közben, hogy végre levetkőzi őket. Ha azonban úgy tekintjük ezt a kötetet, hogy egy hosszú — és Benczre nézve — áldatlan korszakkal való leszámolás jegyében született, ha azt jelenti, hogy a kötet megjelenésével lerázza magáról azokat a nyűgöket, amelyek még megkötik a szárnyait, ha költői fejlődése abban az irányban halad tovább, amelyet az utolsó ciklusok versei mutatnak (néhány kivételtől eltekintve), akkor minden bizonnyal fontosabb helyet vívhat ki magának költészetünkben, sajátos hangjának megőrzése mellett jelentősen hozzájárulhat líránk további gazdagodásához.

Tarka csönd

Fehér Ferenc

CSÉPE IMRE: FEHÉR CSÖND, FORUM KIADÓ, NOVI SAD, 1960

Ha Csépét, a költőt nem ismerném, akkor Sánta Vendelében, Cucli Danyijában, Dugó Döméjében, Pece Döméjében vagy Dongó Mátéjában bácskai Kakukk Marcink, Ábelünk, Svejünk vagy Naszreddinünk embrionális vonásait kutatnám, és már előre hosszú életet jósolnék a ritka irodalmi újszülöttnék... Csépe Imre azonban a költészet, illetve a szájhagyomány ígézetében szemléli az életet.

Novelláinak egyes vonatkozásait, epizódjait, képeit visszavezethetnénk sajátosan csépei költői meglátásaihoz.

Egyként lírikus, ha medítál, ha mennydörög vagy elérzékenyedik, ha körülír, ha a végsőkig kiaknázza egy tüzeset lobogó lángnyelveinek metaforás leírását, ha elmereng a honi táj asszociatív megfestésében, vagy ha novelláinak súlyos, balladás befejezést ad.

S lehet-e árulkodóbb költői megnyilvánulás: egyik leíró prózájában versidézet bedobott színfoltjával egészíti ki a hangulatfestést! (Az idézet stílusából következtetve, önmagát, önmaga versét idézi.)

E kötetének húsz prózai írása (nem értek egyet azzal, hogy mindegyik belefér a „novellák” gyűjtőfogalomba) Csépe Imrének, a költőnek az erényeit és modorosságba fúló gyengéit foglalja magában.

A „Derús táj”, a könyv első része javarészt népi anekdotákat, bandázó, tanyázó emberek szájáról ellesett érdekes történeteket tartalmaz, melyeknek a bevezetője Kishegyesen is, Tömörkény novelláiban is, rendszerint ez: „Hát azt hallottátok-e már, hogy a Sánta Vendel hogy járt egyszer?...” (A név változhat is.)

Csépe írói erénye, hogy jobbára pontosan, tehát ízesen és meggyőzően reprodukálja ezeket a szájhagyománybeli reminiscenciákat (olykor lehetnek irodalmi, mondjuk Szuhay-, vagy Göre Gábor-felé utánérzések is). Vérmérsékletén és írói iskolázatlanságán múlik, hogy olykor stílusérzéke csődöt mond és ilyen túlkapasok csúsznak be írásaiba:

„Nem elég az, hogy valahol megismerkedünk, megkívánjuk egymást és azután elmondjuk a holtomiglan-holtodiglant, s már is folyhat a lé...”

Vagy:

„A nép sóhaját nem hallotta senki,
csak az ónszínű éjszakák, melyek
fojtó ködöket ellettek.”

Néha bántó stílus-zökkenők, aránytalanságok, kibicsaklások ütnek mellbe az olvasót. Arról ír például egyik ízes, népies modorú írásában, hogy milyennek kell lennie a menyecskének, s a többi közt megtudjuk, hogy: „orrának nyergéből pedig *Amor* nyilazza a *híme- ket.*”

Az „Északi szél”, a kötet második része a költő kizárólagos felségterülete, romantikus tombolásainak színtere, melyen addig merészkedik, hogy eljut az atomkorszak emberének életérzésével való kacérkodásig is. Gyakran azonban drámai erejű, balladai mélységű történetekből indul ki (sohasem meglévő mondanivalójához keres fabulát és ke- retet!), s e novellák között találhatunk

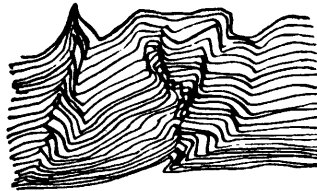
maupassant-i zártságú kis remekműveket is.

Kár, hogy a szerkesztő nyelvileg nem nézte át szigorúbban a kéziratot, s így a legválasztékosabb, olykor bombasztikus kifejezések váltakoznak ilyen szavakkal: „bengézgetni”, „hétszentséges”, „bésítítéggyn” stb. A zárt „e” megjelölése így, szerencsétlen megoldás, mert „é”-nek olvassa az ember.

A kötet javára vált volna az is, ha elhagynak belőle egy-két dolgozatszerű (egyébként élvezetes) tájleírást, melyek műfajban is nagyon elütnek az imént említett, zárt írásoktól.

Csépe romantikus életérzéséről, írói nyelvéről és ábrázoló módszeréről (avagy egysíkúságáról) tanulmányban kellene írni.

Egy bizonyos: az olvasó szívesen olvassa majd ezt a könyvet, s ezúttal sokkal kevesebb számonkérnivalója lesz az írótól, mint amit számonkérhet tőle a műbíráló, felvázolt modorosságai miatt.

Vajdaság múltja

Danilo Kecić

JOSIP MIRNIĆ: VASA PELAGIĆ I VOJVODINA, KIADTA AZ SzKSz VAJDASÁGI TARTOMÁNYI VEZETŐSÉGÉNEK TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRA, NOVI SAD, 1959.

1959 decemberében megjelent a hatodik könyv *Az első vajdasági szocialisták* című sorozatából, amelyet az SzKSz vajdasági tartományi vezetőségének történelmi levéltára indított el néhány évvel ezelőtt.

E sorozat második könyveként három évvel ezelőtt jelent meg az első okiratgyűjtemény *Vasa Pelagić* vajdasági kapcsolatairól. A *Vasa Pelagić* című első kötet anyagát dr. Kosta Milutinović gyűjtötte össze és rendezte, miután hosszabb ideig önállóan kutatótt *Vasa Pelagić* erre vonatkozó írásai és levelei után.

Azonban a *Vasa Pelagić és Vajdaság* első kötetének megjelenése után — valamennyi vajdasági levéltár anyagának, a beográdi városi levéltár zemmuni magisztrátusra vonatkozó anyagának, a zágzebi állami levéltár és né-

hány magyarországi és ausztriai levéltár anyagának háromévi módszeres átvizsgálása során, amelyet a vajdasági munkásmozgalom 1867—1895 évi történetére vonatkozó okiratok felkutatására megindult vállalkozás keretében az SzKSz vajdasági vezetőségének történelmi levéltára szervezett — még néhány száz új, eddig ismeretlen okiratot, cikket és hírt találtak *Vasa Pelagić*-ről, illetőleg *Vasa Pelagić* vajdasági tevékenységéről.

És míg az első kötet 174 oldalon kizárólag *Pelagić* tollából eredő frásokat és leveleket, illetőleg hozzá intézett leveleket tartalmaz, ez a második, sokkal terjedelmesebb kötet 291 oldalon 252 újabb adalékot, továbbá tíz cikket és hírt közöl *Pelagić*-ről, amelyek kizárólag az akkori Magyarország, Ausztria és Horvátország hatósági szerveinek kölcsönös érintkezéséből származnak. A *Vasa Pelagić és Vajdaság* két kötete tehát kiegészíti egymást és szerves egészet alkot.

Vasa Pelagić, a fáradhatatlan népbun és népművelő, a szabadság harcosa, a szociális forradalmárrá fejlődött dacos lázadó, szocialista mozgalmunk egyik legérdekesebb alakja, aki páratlanul erőteljes hatással volt a szocialis-

ta eszmék kibontakozására a Vajdaságban — Mirnics Józsefben kitűnő fel dolgozót kapott.

Ez a kötet — háromévi kitartó és rendszeres munka eredménye — a szerző páratlan szorgalma, türelme és a legapróbb részletekre is kiterjedő alaposága folytán jól megvilágítja és tudományosan megmagyarázza még a legapróbb mozzanatokat, sőt szinte jelentéktelen személyeket is, akikről csak mellesleg történik említés. Pelagicsal kapcsolatban és így rendkívül nagymértékben elősegíti, hogy a legapróbb részletekig felidézhesük Vasa Pelagicsnak, bizonyára az első vajdasági illegális szocialistának, a haladó eszmék és a szocialista gondolat fákhlyahordozójának, számos szociális és forradalmi cikk és röpirat szerzőjének életútját és tevékenységét, aki termékeny és sokoldalú munkásságával sikeresen előkészíti a talajt, hogy a szociáldemokrata párt tevékenysége gyümölcsöző legyen Vajdaságban, kiváltképpen Szerémségben.

A mellékelt okiratok alapján páratlan módon figyelemmel kísérhetjük a hatóságok nyugtalanságát, fáradságtalan nyomozását és hajszáját Pelagics kézrekerítésére, akinek a cikkeit és röpiratait nemcsak szívesen olvasták, hanem bizvást mondhatjuk, valósággal „falták” Vajdaságban, kiváltképpen a gazdaságilag viszonylag elmaradottabb Szerémségben, amelynek gyűlékony talaja alkalmasabb terep volt a lázongásra mint, kezdetben, a szociáldemokrata tanok megértésére és elfogadására.

A könyv Vasa Pelagicsnak a nemzeti kérdésben vallott álláspontjáról is tartalmaz adalékokat. Erre vonatkozólag kézzelfogható példát találunk Pelagics azoknak írt válaszában, akik azt állították, hogy nemzeti előítéletek és nemzeti türelmetlenség homályosítják el látókörét, Pelagics a Népszavában, a Magyar Szociáldemokrata Párt lapjában így válaszolt ezekre a támadásokra: „Nekem minden nemzet kedves, de gyűlölöm a szabadság, a jog és az igazság ellenségeit akár óhitűek vagy újhitűek, szerbek vagy magyarok, oroszok vagy törökök”.

Am nemcsak ez, hanem más adalékok és Pelagicsnak a könyvben foglalt dokumentumokkal megvilágított más

akciói is kidomborítják és hatásosan szemléltetik ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját, a balkáni és kárpáti népek föderációjáról vallott eszméjéből pedig vitathatatlanul proletár-forradalmi, mondhatjuk marxi álláspontja sugárzik és tör felszínre.

Levéltári okiratokon és elsőrendű forrásokon kívül a könyv melléklete tíz magyarországi és vajdasági lapban megjelent cikket és hírt is közöl Pelagicsról.

Ezek az új dokumentumok, kiváltképpen pedig a lelkiismeretes és gondos magyarázatok jóval kiegészítik és kibővítik ismereteiket Pelagicsról, Pelagics vajdasági kapcsolatairól és hatásáról a szocialista és forradalmi eszmék kibontakozására Vajdaságban, nemkülönben a vajdasági politikai és társadalmi aktivistákkal való kapcsolatairól.

Mirnics József e páratlanul gazdag tartalmú művének megismerése után — jóllehet néhány olyan adalékot is tartalmaz, amely nem vonatkozik Pelagics tevékenységére vagy tevékenységének vajdasági következményeire, jóllehet a VII. fejezet címének megfogalmazása nem egészen megfelelő és némi zavar van a mellékletek időrendi sorrendjében, ahol a Torontól 1875 januárban közölt hírei Pelagics kiáltványának Noviszádon történt elkobzásáról (248-249 oldal) a Népszavában (1880 április) a Függetlenségben (1880 május) és az Arbeiter Wochen-Chronik-ban (1882 május 243—247 oldal) megjelent hírek után következnek és jóllehet hiányzik a név- és tárgymutató (ami e sorozatba tartozó könyvek minden szerzőjének mulasztása) — meg kell állapítani, hogy ez a könyv a négy évvel ezelőtt elindított *Az első vajdasági szocialisták* című sorozat színvonalasabb kötetei közé tartozik.

Ebben a rövid, tájékoztató ismertetésben közölt néhány adat és mozzanat csak részben szemlélteti Mirnics József könyvének páratlanul gazdag tartalmát. E könyv kétségtelenül kitűnő szolgálatot tesz mindazoknak, akik ezzel a tudományos anyaggal foglalkoznak vagy a szocialista gondolat vajdasági térhódításának időszaka iránt érdeklődnek.

EGY ELFELEJTETT IRÓNÓ

The London Magazine januári száma egy nálunk teljesen ismeretlen, Angliában pedig elfelejtett írónót mutat be. Nem ismerjük, elfelejtettük, pedig tehetsége és életműve figyelmet érdemel. A neve: Jean Rhys. A két világháború között öt könyve jelent meg: a *The Left Bank* (Balpart) című elbeszélés-gyűjtemény, és a *Postures* (Helyzetek), *After Leaving Mr. Mackenzie* (Mr. Mackenzie elhagyása után), *Voyage in the Dark* (Utazás a sötétben), *Good Morning Midnight* (Jó reggelt, éjféli) című regények. E könyvek olvasása közben valami tüstént szemünkbe tűnik: a tárgykör hasonlatossága. Félvilági — rendszerint párizsi — nőkről ír Jean Rhys, bizonytalan körülmények között élő, kétes erkölcsű asszonyokról, akik regényes érzelmeik áldozataivá válnak.

The London Magazine, miután a bevezetőben mindezt elmondja, közli az írónó *The September Petronella* (Szeptemberi Petronella) című elbeszélését, alkalmat nyújtva arra, hogy a cikk olvasója megismerkedjék az író különleges gondolatvilágával. Egy modern kaméliás hölgy világába vezet el bennünket Jean Rhys. A kaméliás hölgyet ez esetben Petronellának hívják, foglalkozása: festő- és fényképész-modell. Bútorozott szobája van Londonban, de már megundorodott a szobától is, Londontól is. Egy festő meghívására vidékre utazik „szórakozni”, a viszony kiszámított és kellemetlen hűvössége elől azonban elmenekül, megszökik — előbb egy farmerrel, azután meg egy suta, vidéki fiatalemberrel — vissza Londonba, gyűlölt hónapos szobájába.

Mindennek némi érzélgős mellékíze volna az írónó személytelen, józan stílusa nélkül. Jean Rhys realiztikusan írja le a dolgokat meg az embereket, aprólékosan idézi beszélgetéseiket, és éppen ez a lelkiismeretes közlés-mód meg a közöltek jelentéktelensége teremt szokatlan feszültséget, egyidőben vonzó és taszító, borongós hangulatot.

Amikor az elbeszélés hősnője, valahol a történet vége felé, elmeséli, hogyan herdálta el élete legnagyobb esélyét azzal, hogy képtelen volt kinyögni egymondatos szerepét egy revüben, az esemény komikuma helyett a tehetetlenséget érezzük, ami béklyóba veri az átlagembert, ha a modern világ ostoba és kérlelhetetlen gépezetével kerül szembe, és — megértjük Jean Rhys mondani-valóját.

A háború óta semmit sem jelentetett meg, és a London Magazine-ban közölt tanulmány írójának, Francis Wyndhamnak nem kis munkájába került föl kutatni tartózkodási helyét valahol Cornwallban. Levélre válaszolva, az írónó közölte vele, hogy igenis dolgozik, regényt ír, s van néhány elbeszélése is. Ezek közül való a *Szeptemberi Petronella* is, a bukott angyalok patetikus világának művészi egyszerűséggel megalkotott remekműve.

SZÜRJANAK, MARJANAK A KÖNYVEKI

Elképzelhetetlen olyan helyzet, amire Goethe írásai között ne találjunk megfelelő idézetet — ezt gondolta Helmut Richter, a lipcsei Karl Marx egyetem irodalmi intézetének ifjú jelöltje is, amikor kiválóan sikerült Kafka-tanulmányát, amely a Sinn und Form című folyóirat legutóbbi kettős számában jelent meg, az egyetemesen klasszikus író életéből vett eseménnyel vezette be.

1797-ben Schiller egy ifjú költőt küldött Goethehez, Siegfried Schmidet, azzal az ajánlással, hogy a jövő reménysége. Goethe előzékenyen, barátságosan fogadta a fiatalembert, látogatásáról azonban meglehetősen borúlátással számolt be Schillernek. Miután a legnagyobb részletességgel, a született festő élvezetével írta le vendége külsejét („...Mindent figyelembe véve, szemrevaló legény. Feje kicsiny, válla arányos, combja és lába pompás. Szépen, tisztán, az itteni divat szerint öltözködik. Arcvonásai finomak, keskenyvágású szeme fekete, haját sansculotte módra, rövidre nyírva viseli...”), viselkedését („...Furcsa fintorokat vág, mintha mondanivalóját különösen hangsúlyozni kívánná...”), és körülményeit („...Módos kereskedő fia, apja hitszónoknak szánta, s ezzel teljesen megingatta a fiú szellemi egyensúlyát...”), áttér híres általánosításának egyikére.

„Mindazoknak, akik a kereskedelem légköréből lépnek az irodalom vagy éppen a költészet világába, különleges tournure-ük van, az egyik komolyságot, bensőséget, ugyanakkor némi merevséget és kitartást, a másik nagy buzgó igyekezetet hozott magával, véleményem szerint azonban nem képesek a magasba emelkedni és nem is tudják fölfogni a lényegét.”

Schiller, aki — Goethével szemben — környezetének ellenállását leküzdve emelkedett a költészet világába, így válaszolt e levélre:

„Nem fér kétség az Ön megállapításához, hogy akik bizonyos társadalmi rétegből kerülnek a költészet légkörébe, valami komolyságot és bensőséget hoztak magukkal, szabadságot, nyugalmat és világosságot azonban nem. A komolyság és a bensőség a hajlam és a foglalkozás ellentétének természetes következményei, az elszigeteltségből, a magányból származnak. Egy kalmárfi, aki verseket farag, már csak attól is, hogy ilyesmire adta magát, tele van bensőséggel. Viszont az is természetes, hogy inkább a dolgok erkölcsi, mint esztétikai oldala felé fordul, hiszen szenvedélyes hevességgel érez, önmagába kényszerül, s a dolgok inkább taszítják, mint foglalkoztatják. Nyilvánvaló hát, hogy nem alkothat róluk világos, higgadt véleményt.”

Miután idézte és elemezte Goethe és Schiller leveleit — az utóbbiban már meglelhetők az Über die naive und sentimentalische Dichtung (A naív és szentimentális költészetéről) csírái — Richter részletesebb értekezésébe kezd Kafkáról. Benső vívódásainak indítékait kereskedő származásában kutatja, fölhasználva Goethe másfél évszázados megállapításait.

Igaza volt-e Goethének? Valóban lehetetlen volna az irodalmi parvenűk számára, hogy „a magasba emelkedhessenek és fölfogják a dolgok lényegét”?

Értekezése végén Richter idézi Kafka egyik levelét, amelyet Friedrich Hebbel naplójával kapcsolatban barátjához, Oskar Pollakhoz intézett. Goethe, a harmóniát kereső esztéta — egészen bizonyos — a maga igazának újabb bizonyítékát látta volna benne.

„Ezekben a napokban — írja Kafka —, egyszerűen nem tudtam tollat venni a kezembe, mert ha az ember előtt föltárul egy makulátlan, mind magasabbra és magasabbra emelkedő élet, s hegy lesz belőle, olyan égbenyúló óriás, hogy tekintetünkkel is alig érjük föl, a lelkiismeret nem talál nyugtot. Viszont jó is, ha

a lelkiismeret sebeket kap, fogékonyabb lesz, ha megharapják. Úgy vélem, csak olyan könyveket kellene olvasnunk, melyek mar-
nak, szólnak. Mi az ördögnek olvassunk el egy olyan könyvet,
amelyik nem vág fejbe bennünket? Talán bizony azért, hogy —
amint te írod — boldogságot nyújtson? Hiszen akkor is boldogok
lehetnénk, ha nem volnának könyveink! Olyan könyvet viszont,
amelyik boldogít bennünket, végszükség esetén magunk is írhat-
nánk, de nekünk olyan könyvek kellene, amelyek fájó, nagyon
fájdó boldogtalanságként hatnak ránk, mint egy önmagunknál is
jobban szeretett lény halála. Olyan könyvekre van szükségünk,
amelyek azt az érzést keltik bennünk, hogy ember nem járta er-
dőbe száműztek bennünket — olyanokra, amelyek úgy zúdulnak
ránk, mint az öngyilkosság, mint a fejsze a bensőnkben jéggé fa-
gyott tenger páncéljára.”

A MŰVÉSZET A SZENVEDÉS GYERMEKE

A fájdalomnak hasonló irodalmi hitvallását találjuk meg
Stephen Crane-nek, *The Red Badge of Courage* (Piros vitézségi
érem) című már klasszikus regény szerzőjének egyik levelében is.
Crane 1895-ben ezt írta főművéről: „Nagy erőfeszítés volt ez, fáj-
dalomból, csaknem kétségbeesésből született. Hiszem, hogy éppen
ezért jobb, irodalmibb, mint egyébként lett volna. Szomorú, hogy
a művészet a szenvedés gyermeke, de — azt hiszem — kétség-
telenül az.”

Az idézet a *Saturday Review* februári számában jelent meg
abból az alkalomból, hogy könyvalakban kiadták Stephen Crane
leveleinek gyűjteményét (*Letters*). A könyv nemcsak e rövidéletű,
de termékeny író eddigi föl kutatott leveleit tartalmazza, hanem
néhány más levelet is, amelyek megvilágítják lényét. Szükség volt
erre a kiegészítésre, mert Crane nem volt jó levélfíró, s kivéve —
némileg — szerelmi levelezését, általában keveset mondott magá-
ról és munkájáról. Csak helyenként törnek elő sorai közül a két-
ségbeesés kiáltásai — ezeket idézzük.

Egy szerelmeslevelében ezeket írja: „Nem bánom, haljak meg
akár 35 éves koromban. Úgy érzem, ez a határ, ameddig kibírom.
Nem szeretem a bölcs mondásokat az életről, mégis leírom: nem
érdemes sokat törődni az élettel.”

Ugyanennek a személynek írta a következőket is: „Hogy a
jelen pillanattól halálos ágyamig rövid vagy hosszú idő van hátra,
nem tudom. Akár így van, akár úgy, ez az időszak fáradalmakkal
és bánattal lesz tele. Nem örülök a még hátralevő életnek. Két-
ségbeesett elszántsággal állok elébe.”

Hasonló hangnemben írnak Crane-ről kortársai is. Willa Cather
amerikai írónő csak egy ízben találkozott Crane-nel, de sok év
múlva sem szabadult föl nyomasztó hatása alól. „Crane sokáig
beszélt, de egyetlen egyszer sem emelte föl a hangját. Lassú, egy-
hangú, higgadt volt a szava, mégis azt mondom, soha ilyen keserű
szívű emberrel nem találkoztam, amilyennek Crane mutatta magát
azon az éjszakán. Maga volt a megtestesült vád az élet ellen, a
gyűlölet fegyvereinek szellemidézője.”

Joseph Conrad 1897-ben így ír Edward Carnettnek: „A múlt
héten Crane járt nálam. Egész éjjel beszélgettünk, dohányoztunk.
Minden önbizalmát, reményét rég elvesztette már.”

Crane életének hátralevő szakasza (1900-ban halt meg) való-
ban kétségbeesett elszántságot követelt. Súlyos betegen, anyagi
gondok között vergődve, utolsó percéig dolgozott. Ennek a végső
harcnak a dokumentumai Cora Crane-nek, az író feleségének leve-
lei, amelyek a szomorú gyűjtemény végére pontot tesznek.

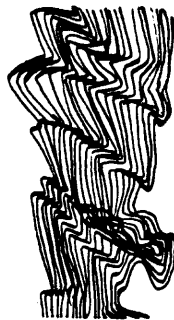
Még egy levélgyűjtemény jelent meg mostanában. Egészen más a mondanivalója, hiszen egész más életkörülmények között keletkezett. *Karl Wolfskehl* német emigráns író leveleit tartalmazza. *Wolfskehl* 68 éves korában, félig világtalanul menekült a hitlerizmus elől Újzélandra, s amellett, hogy továbbra is német költő maradt. — most tudtuk meg — élénk összeköttetést tartott fenn a világon szerteszórtan élő barátaival.

A könyv — *Zehn Jahre Exil. Briefe aus Neuseeland 1938—1948* (Tízéves száműzetés. Levelek Újzélandról 1938—1948) — 245 levelet tartalmaz, amelyeket *Wolfskehl* 90 címre írt. A levelek — mondja a *Neue Deutsche Hefte* februári száma — egy európeéresztéta törhetetlen szellemének bizonyítékai. Azt is tudnunk kell, hogy *Wolfskehl* a két háború közötti Németország legkifinomultabb ízlésű irodalmi nyencei közé tartozott, *George* követője volt — képzeljük hát el, milyen sok kellett ahhoz, hogy az újzélandi körülmények között, a gyarmati szigorba jutott kispolgári angol lelkeség légkörében és egy serdülő társadalom szellemi életében alkotni tudjon.

Egy pillanatra sem esett kétségbe, a valóságot egy hióbi sors beteljesüléseként fogadta, s önmagára utalva, szinte örömmel vállalta a szellemét ösztönző újabb és újabb akadályokat. Szorgalmasan tanult angolul, lefordította és kommentárokkal látta el *Eliot*, *Auden*, *Henry Miller*, *T. F. Lawrence*, *D. H. Lawrence*, *Hopkins* és *Tonybee* munkáit, noha tisztában volt azzal, hogy ezek az irodalmi alkotások „érdekesekek, tehát nem fontosak”. Valójában teljesen új verseinek élt, ezeket tartotta életműve legfontosabb részének — később valóban azzá is váltak.

A levelekből, természetesen nem hiányzik a tragikus hang, amelynek színét a kor adja meg. A háború után Németországba is ír leveleket, és megtudja, hogy felesége halálán van, bátyja gyűjtőtáborban pusztult el és legjobb barátai meghaltak.

Noha ekkor már maga is életútjának végét járta, nem volt rest új kapcsolatokat keresni. Így kezdett élénk levelezésbe *Emil Praetoriusszal* is. Utolsó, közvetlenül halála előtt írt levelében új barátját is meg akarta nyerni az absztrakt művészet számára.

JEGYZETEK

A GICCS EREDETE ÉS SZEREPE

Sinkó Ervin igen érdekes előadása a noviszádi egyetemisták irodalmi klubjában, ez év márciusában.

NAPLÓ ÉS FELJEGYZÉSEK II.

B. Szabó György ez év márciusi számunkban megjelent írásának második részlete. Következő számainkban folytatjuk.

LESZNAI ANNA VERSEI

Az ismert magyar költőnő, Ady kortársa, Jászi Oszkár felesége, eljuttatta hozzánk néhány versét s így módon lehetővé tette számunkra, hogy folyóiratunkban közöljük. A költőnő New Yorkban él.

TARTALOMMUTATÓ

Sinkó Ervin / A giccs eredete és szerepe	339
Gál László / Riport a plocsei kikötőből	345
Petar Popović / Rastko Petrović költészete	347
Rastko Petrović / Emberek beszélnek	349
Lesznai Anna versei	357
Kopeczky László / Megtérés	360
Tomán László / Ritmus, költészet, költők	364
Báti Zsuzsa versei	368
Majtényi Mihály / Plútó	371
Laták István / A vajdasági magyar színjátszás nagy halottja	375
Huszár Zoltán versei	379
B. Szabó György / Napló és feljegyzések II.	382
Zákány Antal / Az éghez...	396
Saffer Pál / Hold és kémény	397
Kalapis Zoltán / A fantázia és a valóság találkozása	405
Juhász Géza / Leszámolás egy korszakkal	441
Fehér Ferenc / Tarka Csönd	414
KRÓNIKA	418
JEGYZETEK	422

Ács József rajzait a 344, 346, 367, 374, 378, 395, 396, 404, 410, 413, 415. és a 421. oldalon,

Sáfrány Imre szövegrajzát a 360. oldalon közöljük.

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT.
1960. MÁJUS. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT — SZER-
KESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVISZÁD, VOJVODE MIŠIĆA 1.
— SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10—12-IG. — KÉZ-
IRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA — ELŐ-
FIZETÉSI DIJ: EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100
DINÁR. — KESZÜLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVISZÁDON,

1011

et társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom